

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

На правах рукопису

БИГУНОВА ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 378.22+93/94+572.9+008

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ
ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УЧНЯМИ
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
Яновська Лариса
Григорівна,
кандидат педагогічних
наук,
доцент

ОДЕСА – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УЧНЯМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ	11
1.1. Проблема професійної підготовки майбутніх учителів історії до педагогічної діяльності в педагогіці вищої школи.....	11
1.1.1. Сутність професійної підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності у вищих навчальних закладах	11
1.1.2. Специфіка полікультурного простору півдня України	31
1.2. Вектор етнокультурної діяльності майбутніх педагогів в освітньому просторі півдня України.....	45
1.3. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії з учнями до етнокультурної діяльності на півдні України.....	65
Висновки з першого розділу.....	81
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УЧНЯМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ	84
2.1. Критеріальний підхід до визначення рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України	85
2.2. Модель та експериментальна методика підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України	112

2.3. Порівняльна характеристика рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України	146
Висновки з другого розділу.....	154
ВИСНОВКИ	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162
ДОДАТКИ	191

ВСТУП

Актуальність дослідження. Становлення відкритого громадянського суспільства в Україні, продовження демократичних реформ, інтеграція в Європейський і світовий простори стали підґрунтям формування нової української політичної нації через підтримку та розвиток усіх етнокультурних груп населення з різними етнічними, релігійними цінностями і політичними орієнтаціями, які можуть бути досягнутими через прийняття норм толерантної міжкультурної поведінки в соціумі. Вирішення нагальних проблем полікультурності в галузі освіти пов'язується насамперед з модернізацією підготовки майбутніх педагогів гуманітарного профілю.

Південь є специфічним полікультурним регіоном України, саме на його території проживають представники понад 130 національностей. З огляду на це, особливого значення набуває процес формування особистості висококваліфікованого вчителя історії, підготовленого здійснювати свою професійну діяльність у полікультурному соціумі, здатного толерантно ставитися до представників різних соціальних груп, їхніх традицій, духовних цінностей і з цих позицій виховувати та навчати учнів загальноосвітніх шкіл.

Проблема полікультурності освіти, її теоретико-методологічні аспекти розглядалися філософами, істориками, психологами (Ю. Арутюнян, А. Асмолов, М. Бахтін, В. Біблер, Д. Бенкс, Л. Виготський, Б. Гершунський, Л. Гумільов, О. Гукаленко, П. Каптерев та ін.), педагогами (А. Богуш, Є. Бондаревська, Т. Борисова, В. Дороз, Л. Казанцева, С. Кульпевич, З. Малькова та ін.). Ученими розкрито

сутність, функції, характеристику феноменів «полікультурність освіти», «етнокультурне середовище».

Професійна підготовка майбутніх педагогів різного профілю висвітлена в працях відомих українських учених (А. Алексюк, І. Богданова, А. Богущ, С. Гончаренко, В. Гриньова, І. Зязюн, Е. Карпова, Н. Кічук, З. Курлянд, А. Линенко, Р. Хмелюк, Г. Яворська та ін.), в яких позиціоновано структуру і методику формування готовності майбутнього вчителя до професійно-педагогічної діяльності.

Аналіз наукового фонду з досліджуваної проблеми засвідчив, що професійна підготовка майбутніх учителів історії розглядалася науковцями в різних напрямках: історичний аспект підготовки майбутніх учителів історії (А. Булда, І. Єрмакова, Т. Муномарова, В. Майборода, С. Нікітчина та ін.); етнокультурний підхід у професійній освіті вчителів (Г. Волков, Є. Жирков, А. Панькін, В. Шаповалов та ін.), професійна діяльність майбутніх учителів у полікультурному середовищі (Р. Агадулін, І. Васютенкова, Л. Воротняк, Л. Гончаренко, О. Гуренко, О. Дубасенюк, Н. Кічук, В. Кузьменко, Л. Маєвська, М. Сімоненко, О. Слоньовська, І. Соколова, Н. Якси та ін.).

Натомість ще й досі майже відсутні дослідження підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної педагогічної діяльності з учнями на півдні України.

Водночас педагогічна практика засвідчує наявність суперечностей між:

- вимогами сучасної освіти щодо активізації етнокультурної діяльності в начальних закладах у полікультурному просторі України та недостатньою підготовленістю майбутніх учителів історії до такої діяльності;
- необхідністю усвідомлення майбутніми вчителями історії здійснення етнокультурної діяльності з учнями в полікультурному

просторі України і відсутністю методичного супроводу педагогічного процесу ВНЗ;

- вимогами вищої школи до особистості випускника історичного факультету як суб'єкта етнокультурної діяльності та його реальним ставленням до здійснення етнокультурної професійної діяльності в умовах багатокультурності півдня України.

Недостатня розробленість окресленої проблеми та необхідність розв'язання наявних суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми кафедри педагогіки «Інтегративні технології формування і розвитку особистісних та професійних якостей фахівців» (№0110U002179), що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 7 від 23 лютого 2012 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 3 від 27 березня 2012 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати сутність і структуру феномена «підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України»; уточнити поняття «полікультурна освіта»,

«етнокультурна діяльність».

2. З'ясувати особливості етнокультурного простору півдня України.
3. Виявити критерії, показники та схарактеризувати рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.
4. Визначити педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.
5. Розробити й апробувати модель і експериментальну методику підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Об'єкт дослідження – зміст і методика професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів історії до роботи з учнями.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Гіпотеза дослідження: підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України буде ефективною, якщо реалізувати такі педагогічні умови: збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом; забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі; занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність.

Методи дослідження: з метою перевірки гіпотези, досягнення мети, а також реалізації поставлених завдань у роботі було використано методи теоретичного й емпіричного пошуку. Методи теоретичного рівня – аналіз і синтез психолого-педагогічної, філософської та навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Для виявлення стану впровадження етнокультурного компонента в початковий процес вищих навчальних

закладів використано метод аналізу навчально-нормативної документації дисциплін історико-філософського циклу; методи емпіричного рівня (опитування, тестування респондентів) – для виявлення стану підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. З метою перевірки ефективності розробленої моделі й експериментальної методики підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України було застосовано метод педагогічного експерименту (констатувальний, формувальний, прикінцевий етапи). Для кількісного і якісного аналізу здобутих результатів використано методи математичної статистики (статистична обробка експериментальних даних та їх інтерпретація).

База дослідження. Експериментально-дослідну роботу було проведено в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Чорноморському державному університеті імені Петра Могили. Експериментальним дослідженням було охоплено 294 респондентів, із них: у контрольній групі – 145 осіб, в експериментальній – 149 майбутніх учителів історії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше визначено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України (збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом; забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі; занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність); розкрито сутність феномена «підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України»; виявлено критерії підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України (знанневий, діяльнісний, емоційно-ціннісний) із відповідними показниками;

схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України (достатній, задовільний, низький); розроблено та науково обґрунтовано модель підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України (інформаційно-когнітивний, мотиваційно-рефлексивний, діяльнісно-проектувальний) етапи; уточнено поняття «полікультурна освіта», «етнокультурна діяльність учителів історії». Набула подальшого розвитку методика фахової підготовки майбутніх учителів історії.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробці діагностувальної та експериментальної методик підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл на півдні України; спецкурсу «Етнокультура населення півдня України». Збагачено змістові модулі нормативних фахових навчальних дисциплін у підготовці майбутніх учителів історії. Результати дослідження можуть бути рекомендовані для широкого кола вчителів історії для здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл; студентів, магістрантів – для написання курсових, дипломних і магістерських робіт; викладачів вищої школи та аспірантів – для підготовки наукових статей, підручників, методичних рекомендацій тощо.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акт про впровадження № 4742 від 23.12. 2014 р.), Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (акт про впровадження № 153.15 / а від 30.10.2015 р.) Чорноморського державного університету імені Петра Могили (акт про впровадження № 03 / 240 від 27.03.2015 р.), Кіровоградського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка (акт про впровадження № 3-5 від 12.05.2015 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечено теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних концептуальних положень; використанням комплексу методів дослідження, що адекватні його об'єктові, предмету, меті та завданням; кількісним і якісним аналізом одержаних даних; тривалістю експериментальної роботи; експериментально-дослідною перевіркою висунутої гіпотези; статистичною обробкою результатів педагогічного експерименту.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і результати дослідження викладено на міжнародних: «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Бердянськ, 2012 р.), «Досягнення соціально-гуманітарних наук у сучасній Україні» (Сімферополь-Дніпропетровськ, 2013 р.), «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 2014 р.), «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Запоріжжя, 2014 р.), «Психологія та педагогіка: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2014 р.), «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2014 р.) науково-практичних конференціях.

Основні результати дослідження відображено у 12 публікаціях, із них – 5 статей у фахових виданнях України, 1 – в зарубіжному науковому виданні, 6 – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст дисертації викладено на 161 сторінках. У тексті вміщено 13 таблиць, 8 рисунків, що обіймають 1 самостійну сторінку. До списку використаних джерел увійшло 252 найменувань (із них 7 іноземною мовою). Повний обсяг дисертації складає 226 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УЧНЯМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

1.1. Проблема професійної підготовки майбутніх учителів історії до педагогічної діяльності в педагогіці вищої школи

1.1.1. Сутність професійної підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності у вищих навчальних закладах. Закон України «Про вищу освіту» конкретизує поступ вітчизняної вищої школи на шляху формування інтелектуального потенціалу народу [97]. Окреслена соціально-освітня ситуація в Україні посилює вимоги до змісту професійної підготовки вчителів загалом, і до професійного рівня вчителів історії, зокрема.

Вивчення та узагальнення шкільних практик, у тому числі ЗОШ Одещини свідчить про те, що вищі навчальні заклади недостатньо оперативно реагують на зміни, що відбуваються в середній школі. При аналізі складних проблем сучасності, особливо суті та причин кризового стану в освіті, в тому числі вищої педагогічної, завжди корисно звернутись до історії. Виходячи із сказаного, особливого значення в сучасних умовах набуває вивчення, узагальнення та критичне усвідомлення досвіду підготовки майбутніх учителів історії.

Зауважимо, що проблема підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України розглядалась у дослідженні як складова загальної підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної діяльності.

Проблема професійної підготовки майбутніх учителів була предметом дослідження багатьох учених (О. Абдуліна, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, В. Майборода О. Мороз, І. Лернер, О. Пехота, В. Сластьонін та ін.).

Учені акцентують дослідницьку увагу на сутності поняття «підготовка», «готовність», «підготовленість». Отже, схарактеризуємо насамперед поняття «підготовка».

Аналіз довідкової літератури засвідчує, поняття «підготовка» трактується як процес організованого навчання, спрямованого на формування здатності здійснювати певні дії, займатися тим чи тим видом діяльності, що вимагає відповідних настанов, знань, умінь і навичок» [179, с. 87-88]. Відтак, у контексті започаткованого дослідження, підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України надасть можливість студентам – майбутнім історикам набути знань, умінь та навичок, необхідних для роботи з учнями, які належать до різних етнокультурних груп півдня України.

Звернемося до термінологічних джерел, які тлумачать підготовку як: «систему організаційних і педагогічних заходів, що забезпечує формування в особистості професійної спрямованості знань, навичок, умінь і професійної готовності до такої діяльності» [174, с.]; «систему професійного навчання, що має на меті прискорене придбання навичок, необхідних для виконання певної роботи, групи робіт» [187, с. 223]; «процес оволодіння знаннями, навичками і вміннями, що дозволяють виконувати роботу в певній галузі діяльності» [45].

Аналіз наукового фонду доводить, що проблема підготовки майбутніх учителів завжди перебувала в центрі уваги вітчизняних учених. У дослідженнях розглядаються такі аспекти підготовки майбутніх учителів, як-от: вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх учителів (О. Абдуліна, Е. Карпова, Н. Кузьміна, В. Сластьонін);

методологічні та методичні засади підготовки майбутніх учителів (А. Алексюк, С. Гончаренко, О. Мороз, О. Пехота) формування професійно значущих якостей майбутніх учителів (І Богданова, І. Єрмакова, Л. Кондрашова, З. Курлянд, Л. Яновська); підвищення майстерності та творчості майбутніх учителів (Є. Барбіна, В. Загвязинський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, Н. Кічук та ін.).

Варіативний підхід до розуміння поняття «підготовка майбутніх учителів» спостерігається і в наукових роботах учених. За О. Абдулліною, професійна підготовка майбутнього педагога – це процес формування та збагачення настанов, знань і вмінь, що необхідні майбутньому фахівцю для адекватного виконання специфічних завдань навчально-виховного процесу [1, с. 40].

В аспекті дослідження слушним є твердження Н. Дем'яненко, яка зазначає, що загальнопедагогічна підготовка вчителя – це об'єктивне соціально-педагогічне явище, спеціально організований процес навчання (викладання і учіння); засвоєння майбутніми педагогами професійних знань, вироблення відповідних умінь та навичок; формування позитивних соціальних і пізнавальних потреб самовиховання й самореалізації. Відтак, на думку автора, загальнопедагогічна підготовка являє собою процес послідовного опанування студентами змісту дисциплін педагогічного циклу в єдності їх теорії і практики, а також – сукупний підсумок, що визначає сформовані загальнопедагогічні вміння та навички майбутнього вчителя й забезпечує оволодіння основами педагогічної діяльності. Мета ж загальнопедагогічної підготовки, полягає у формуванні особистості вчителя, який володіє фундаментальними знаннями науково-педагогічної теорії, мобільними, культуровідповідними та загальнопедагогічними вміннями і навичками [82, с. 17].

О. Пехота й А. Старєва визначають професійно-педагогічну підготовку вчителів як процес навчання (викладання й учіння), засвоєння майбутнім педагогом професійних загально педагогічних і методичних

знань, вироблення відповідних умінь і навичок студента в ході педагогічної практики; формування у нього потреб самоосвіти, самовдосконалення і самореалізації; досягнення з цією метою єдності педагогічної теорії і практики, фундаментальності та мобільності, науковості й культуровідповідності професійних знань [190, с.17].

Узагальнюючи західноєвропейський досвід, Л. Пуховська розглядає професійну підготовку вчителя як самостійний феномен зі своїми специфічними характеристиками й особливостями, що базується на певній системі цінностей, які визначає суспільство [198, с. 8].

Професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін, на думку І. П. Єрмакової, є цілеспрямованим системно та чітко структурованим процесом, що має на меті розвиток професійно-важливих якостей особистості, засвоєння майбутнім педагогом спеціальних загальнопедагогічних і методичних знань, вироблення відповідних умінь і навичок, набуття досвіду професійної та дослідницької діяльності з метою формування готовності до технологізації навчально-виховного процесу школи на основі дослідницького підходу в освіті [93].

Л. Хомич у своєму дослідженні розглядає зміст психолого-педагогічної підготовки майбутнього спеціаліста як комплексне новоутворення, в основі якого знаходиться програмно-цільовий метод планування і управління процесом навчання. Вченою обґрунтовані основні напрями конструювання змісту психолого-педагогічної підготовки у навчальному закладі, який повинен: бути спрямований на досягнення головної мети навчання; становити органічну цілісну систему; утверджувати людину як найвищу соціальну цінність; забезпечувати ґрунтовний загальнокультурний розвиток особистості вчителя [231, с. 21].

Зауважимо, що В. Сластьонін до змісту ж професійної підготовки майбутнього вчителя, відносить: фундаментальні загальнофілософські,

загальнокультурні, психолого-педагогічні та спеціальні знання, інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до прийняття творчих рішень, потребу в постійній самоосвіті та готовність до цього, вміння і навички практичної педагогічної діяльності, які дозволяють учителю вивчати й діагностувати рівень розвитку вихованців, розуміти, організовувати їх спільну роботу, формувати соціально цінні якості особистості, володіти індивідуальним стилем педагогічної діяльності [210, с.73–79]

Отже, узагальнюючи думки дослідників, підготовку майбутнього вчителя розуміємо як сукупність знань, вмінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати вчителем у школі, а також формування психологічних і моральних якостей особистості вчителя, важливих для визначення характеру мети та завдань його педагогічної діяльності.

Як було вищезазначено, загальнопрофесійна підготовка майбутніх учителів є невід'ємною частиною підготовки майбутніх учителів історії, яку водночас і розглянемо.

Проблема підготовки майбутніх учителів історії досліджувалась у таких напрямках:

- фахова підготовка (А. Булда, Т. Горохівська, І. Єрмакова, Т. Муноварова, С. Нікітчина, В. Снагощенко, А. Старєва та ін.);
- підготовка до інноваційної діяльності (Т. Скрябіна, О. Смірнова та ін.);
- методична підготовка (А. Вагін, П. Гора, Н. Дайрі, С. Єжова, А. Нікора, О. Пометун, А. Стражев та ін.)

Проаналізуємо більш докладно наявні дослідження.

Зауважимо, що в аспекті дослідження набуває значущості аналіз сутності і структури процесу підготовки майбутніх учителів історії. Так, Є. Бондаревська і О. Греков описують такі складові професійної підготовки майбутніх учителів:

- загальна педагогічна та психологічна підготовка;
- спеціальна підготовка;
- підготовка до роботи класного керівника;
- формування в майбутніх учителів історії діалектико-матеріалістичного світогляду, ідейно-політичної зрілості, моральної вихованості, соціальної активності;
- формування умінь і навичок громадсько-політичної та культурно-освітньої роботи серед населення;
- підготовка до проведення наукових досліджень у процесі педагогічної діяльності, до пошуку найбільш ефективних способів навчання та виховання на основі впровадження у навчально-виховний процес досягнень передового досвіду і педагогічної науки [70, с.84].

Розглядаючи професійно-педагогічну систему підготовки майбутніх учителів історії, необхідно врахувати діалектику загального, особливого та одиночного, оскільки професійна компетентність майбутніх учителів історії синтезує у собі, по-перше, загальні вимоги до педагога як особистості, по-друге, специфіку його професійно-педагогічної діяльності та, по-третє, конкретний прояв цих властивостей, вимог, особливостей особистості в діяльності окремого педагога. З урахуванням цього систему підготовки вчителя історії слід розглядати як структурні компоненти особистостей (К. Платонов), компонентів педагогічної діяльності (Н. Кузьміна) та у відповідності із загальним змістом діяльності вчителя історії в сучасних умовах. Прийнятним, на нашу думку, є підхід до визначення структури професійної компетентності майбутніх учителів Н. Дем'яненко, О. Абдуліної, В. Стрельникова. Відтак, підготовку майбутніх учителів історії дослідники розуміють як єдність освітньої, розвивальної та виховної мети, що передбачає: обізнаність – певний обсяг загальних фактів, інформації; вміння аналізувати, спільно працювати, розв'язувати проблеми, порівнювати, знаходити, оцінювати, досліджувати та

використовувати результати; вихованість – терпимість (толерантність) до інших поглядів, пошану до минулого їх традицій, повагу один до одного, критичне мислення [140, с. 25–27].

Є очевидним, що підвищені вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів історії на сучасному етапі розвитку освіти зумовлені зміною ролі, а також функції вчителя в навчально-виховному процесі, внесенням істотних коректив у зміст самої історичної науки, розширенням і збагаченням теоретичних, методологічних підходів у вивченні минулого, появою значного масиву раніше засекречених історичних джерел і праць вітчизняних, зарубіжних істориків, розробкою нових технологій історичного дослідження.

Розглядаючи професійну підготовку майбутніх учителів історії, зокрема, дослідник А. Булда осмислює її як процес формування спеціальних знань у галузі викладання гуманітарних предметів (історія, українознавство, суспільствознавство, правознавство), а також формування вмінь і навичок, які необхідні для набуття професійних характеристик. Так, ученим на основі узагальнення результатів дослідження об'єктивного історико-логічного аналізу архівних матеріалів виявлено найхарактерніші тенденції (організаційно-педагогічні, концептуально-змістовні, методично-технологічні) і закономірності підготовки майбутніх учителів історії, а саме: залежність практичної підготовки від освітніх парадигм, мети, змісту, організаційних засад; залежність рівня практичної готовності від оптимального поєднання компонентів професійної підготовки. А. Булда акцентує увагу й на тому, що в умовах демократичного суспільства сутність практичної підготовки більше наповнюється методологією проектування сучасних інноваційних педагогічних технологій у цьому процесі, і на другий план відходять питання ідеології та політики. Хоча ці питання для вчителя історії в сучасних умовах теж важливі, але в умовах деідеологізації та деполітизації навчання ці аспекти не є головними;

єдність теоретичної та практичної підготовки, їх оптимальне співвідношення, педагогізація навчально-виховного процесу в педагогічному виші, впровадження нових ідей і технологій є провідним для вищої педагогічної школи України в умовах університетської системи навчання [38, с. 2-29].

У трактуванні А. Старевої, професійна підготовка майбутніх учителів історії – це об'єктивно наявний процес навчання (викладання та учіння) і засвоєння студентом загальнопедагогічних і методичних знань, вироблення відповідних умінь і навичок у ході педагогічних практик, формування у них потреб самоосвіти, самовдосконалення й самореалізації. Так, учена зосереджує увагу на процесі підготовки майбутнього вчителя історії до реалізації особистісно зорієнтованого навчання. Професійна підготовка вчителя історії до реалізації особистісно зорієнтованого навчання визначено дослідницею як процес поглибленого ознайомлення студентів із науковими основами й технологіями особистісно зорієнтованого навчання, розвитку спеціальних практичних навичок і вмінь, орієнтованих на особистість учня, формування певних психологічних і моральних якостей, важливих для роботи в особистісно зорієнтованому освітньому середовищі. Вона ґрунтується на системі дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і кваліфікаційних рівнів, визначеного навчальними програмами дисциплін та іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого навчального закладу [214, с. 7–14].

У найбільш широкому сенсі визначає означену дефініцію С. Нікітчина, яка розглядає професійно-педагогічну підготовку вчителя історії як систему певних конкретно-педагогічних компонентів: соціально-економічних, загальнокультурних, спеціальних, педагогічних, психологічних та методичних, діяльності державних, громадських організацій із керівництва цією сферою [172, с. 5]. У цій системі дослідниця виділяє

загальну (є складовою частиною загально-педагогічної підготовки), особливу (має свою специфіку, що визначається особливостями та закономірностями професійно-педагогічної спрямованості навчального процесу, що має свій зміст, форми та методи) та одиничну (залежність від особистісних рис учителя, формування психологічних і моральних якостей, важливих для визначення характеру, мети і завдань педагогічної діяльності, дослідження змісту, форм і методів, посилення спрямованості професійно-педагогічної підготовки педагогів-істориків з високим рівнем загальних і педагогічних знань, інтелектуальних можливостей, здатності до самовиховання та самоконтролю) характеристики, що становлять органічну єдність [172, с. 5–6].

Метою ж фахової підготовки майбутніх учителів історії, як слушно зауважує Т. Горохівська, слід вважати розвиток особистісно-ціннісного ставлення до історії, здатності до сприймання та розуміння історичних фактів, потреби у творчій реалізації та духовному самовдосконаленні, забезпечення належного рівня професійних умінь і навичок навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі та готовності до самостійної педагогічної діяльності. Фахова підготовка майбутніх учителів історії, на думку вченої, передбачає оволодіння студентами комплексом спеціальних знань із дисциплін предметно-фахового циклу та має бути спрямована на поглиблення й інтеграцію загально-філософських, психолого-педагогічних і спеціальних історичних знань; створення спеціальних умов для формування сучасного учителя – просвітителя, фахівця широкого гуманітарного профілю, і з цією метою – на оволодіння цілісною системою філософських, моральних, історико-педагогічних позицій. На основі вивчення навчальних планів і програм дослідницею встановлено, що зміст фахової підготовки майбутніх учителів історії ґрунтується на комплексі глибоких знань із фахових історичних дисциплін і сучасних досягнень у цій галузі; володінні педагогічною

технікою учителя історії, методикою навчання і виховання; умінні науково аналізувати педагогічний процес, реалізовувати конкретні педагогічні технології; високому загальнокультурному рівні; інтересі до педагогічної діяльності, професійній самосвідомості і адекватній самооцінці, сформованості мотиваційної, емоційно-ціннісної сфер [67, с. 8–9].

В. Снагощенко досліджуючи процес підготовки майбутніх учителів історії, зазначає, що діяльність учителя історії є поліфункціональною та багатоаспектною за своїм змістовим, процесуальне наповненням якої передбачає обов'язкове використання культурно-історичної спадщини. Адже на вчителя історії покладена місія сприяння формуванню в молодій людини історичної свідомості, почуття національної гордості за культуру, традиції, звичаї, прагнення до збереження історичної пам'яті про минуле [208, с. 2]. У цьому зв'язку вченою встановлено, що специфіка змістового аспекту професійної діяльності вчителя історії потребує залучення якісно нових ресурсів у процесі його фахової підготовки. Одним із таких ресурсів, на думку В. Снагощенко, є використання музейних засобів як скарбниці моральних і духовних здобутків народу, невмирущих традицій предків [208, с. 2–9].

О. Смірнова розглядала питання підготовки майбутніх учителів історії до інноваційної педагогічної діяльності. За словами дослідниці, означене питання вирішуються на загальнопедагогічному та фаховому рівнях, що насамперед передбачає вивчення студентами курсів загальнопедагогічних дисциплін («Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогіка вищої і загально-освітньої школи»), а також «Шкільний курс «Історія України» та методика його викладання», спецкурсів за вибором («Нові педагогічні технології», «сучасний урок: панорама методичних ідей» та ін.). О. Смірнова наголошує на тому, що актуальним є впровадження нових методик викладання історії у вищих начальних закладах. При цьому необхідно враховувати, що значний обсяг

навчального матеріалу студентам доводиться опрацьовувати самостійно. У зв'язку з цим особливо важливим є перехід до інноваційних технологій навчання, високий ступінь гнучкості яких дає змогу ефективно використовувати їх у різноманітних ситуаціях навчального процесу у вищій школі. Безперечно, такий процес має обов'язково базуватися на обґрунтованому поєднанні різних методів і прийомів. При відносному пріоритеті активних методів на заняттях з історії мають посісти належне місце і лекції, і семінарські заняття, і самостійна робота, і вивчення передового досвіду, і, звичайно, індивідуальна практична робота студентів. Тільки органічна єдність усіх методів навчання надає навчальному процесу необхідної універсальності й продуктивності, робить його справді проблемним за змістом та ефективним за формою [212].

Як наслідок, з'являється необхідність в учителі-професіоналі, який здатен із урахуванням мінливих соціально-економічних умов та загальної ситуації в системі освіти вибрати найкращі варіанти організації педагогічного процесу, прогнозувати його результати, своєчасно орієнтуватися в обстановці, адаптуватися до сучасних умов, передбачати та випереджати складні ситуації. Саме на формування цих якостей майбутнього вчителя історії повинна бути спрямована діяльність у педагогічних навчальних закладах.

Ми поділяємо думку Л. Яновської, яка вважає, що серед професійно важливих якостей майбутніх учителів історії чільне місце посідає його професійна усталеність, яка містить в собі такі ознаки:

- упевненість у собі як учителі історії,
- педагогічна, ідейна та пізнавальна спрямованість,
- вміння регулювати свій емоційний стан, володіти голосом, мімікою, жестами,
- наявність вольових якостей,
- швидкість реакції на поведінку класу й окремих учнів,

- відсутність емоційної напруженості, страху перед дітьми,
- комунікативна компетентність,
- нормальна втомлюваність,
- вміння приймати правильні рішення в нестандартних ситуаціях,
- знання і вміння вчителя історії (спеціальні, педагогічні, психологічні),
- наявність потреби у самоосвіті [245, с. 42].

У світлі вищевикладеного, підкреслимо, що саме професійна усталеність допоможе майбутнім учителям історії сформувати готовність і вміння жити в ситуаціях міжнаціональної взаємодії та співпраці з представниками інших національностей; поєднання національного самовизначення з встановленням добросусідських відносин з іншими народами; прагнення підвищити загальну культуру за рахунок взаємного збагачення досвідом духовного розвитку, освоєння досягнень науки та культури інших народів.

Цілком слушними та глибоко обґрунтованими, на наш погляд, є позиція (С. Гончаренко, Ю. Мальований) про те, що «школа невіддільна від національного ґрунту та коріння свого народу, формує й оберігає національну культуру, а тому організація, форми та методи навчання та виховання молодого покоління мають будуватися з урахуванням тисячолітньої історії, споконвічної традиції народу на основі національної культури, збагачення кращими досягненнями загальнолюдської культури» [64, с. 5]. Характерно, що в концепції вищезгаданих авторів яскраво простежуються спроби знайти співвідношення між національними та інтернаціональним підґрунтям освіти в Україні, пошуки реальних шляхів взаємозбагачення всіх націй, народностей та національних груп, що проживають на території України. В контексті здійснюваного дослідження, вважаємо, що це є важливим чинником і в становленні та розвитку системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів історії до

етнокультурної діяльності з учнями в умовах культурнонаціонального відродження.

А. Головатенко небезпідставно акцентує увагу на тому, що основною метою підготовки майбутніх учителів історії є введення особистості в культурне середовище, створене його співвітчизниками та всім людством, та формування вмінь, корисних у соціальному спілкуванні й громадянській поведінці в багатонаціональному суспільстві [58, с. 1].

Сучасний світ, що динамічно змінюється значною мірою трансформує соціально-педагогічні функції вчителя історії, який із традиційного «педагога-предметника» все більше перетворюється на організатора соціальних та культурних процесів, що формують особистість школяра. Сьогодні школа в набагато більшому ступені, ніж раніше, є сферою духовного виробництва та культуротворчості, результат якого – не просто набуття нових знань, нових цілей, нових цінностей і особистісних сенсів, але розкриття сутнісних сил і діяльнісних здібностей зростаючої людини [163, с. 152–153].

Стає очевидним, що сучасне суспільство відчуває потребу в освічених учителях історії з високим рівнем внутрішньої культури. Педагогічні навчальні заклади покликані здійснювати підготовку вчительської зміни, виходячи саме з цих вимог. Вітчизняна професійно-педагогічна освіта зобов'язана в основному сформувати особистість майбутнього вчителя історії, озброїти його необхідними знаннями, вміннями та навичками.

Історичний підхід дає змогу глибше зрозуміти закономірності поступу підготовки майбутніх учителів історії, його стану на сучасному етапі і напрямів дальшого вдосконалення. А задля цього надзвичайно важливо вивчити та узагальнити досвід функціонування й розвитку системи підготовки вчителів історії в Україні в різні історичні періоди, виявити не тільки загальні тенденції, а й характерні особливості, прита-

манні Україні, як багатонаціональній державі, щоб, враховуючи їх у майбутньому, можна було більш точно прогнозувати її розвиток [161, с. 7].

Незважаючи на те, що проблема професійної підготовки майбутніх вчителів історії в педагогічному контексті мало досліджувана, сьогодні є дослідження, які розглядають підготовку вчителів історії на рівні методики навчання історії (А. Вагін, П. Гора, Н. Дайрі С. Єжова, О. Пошетун, А. Стражев, та ін.).

Так, П. Гора досліджував питаннями окремих тем шкільних курсів історії, прийомами та засобами наочного навчання історії, прийомами активізації пізнавальної діяльності учнів, науково-обґрунтованою підготовкою вчителя до уроку історії [66].

Відомий методист А. Вагін підкреслював, що потрібно розрізняти конкретні освітні, пізнавальні завдання викладання історії в школі та настільки ж конкретні виховні завдання. Без такого розрізнення неможливі ні теоретичне обґрунтування, ні практичне здійснення єдності навчання та виховання у викладанні історії: всяка єдність припускає відмінність [40].

І. Казакова відзначала, що педагогічна праця вчителя історії – специфічний вид соціально-перетворювальної та духовної діяльності. Результатом його є учень, що опанував знаннями основ суспільних наук, певним високим рівнем етнокультури. А «інструментом» педагогічної діяльності виступає сам учитель історії [162, с. 265].

На думку С. Єжової, в процесі навчання історії учні опановують систему наукових оцінок, понять, висновків, законів і закономірностей суспільного розвитку. А також учитель історії покликаний враховувати регіональні, національні та етнокультурні потреби своїх учнів, що є дуже актуальним у контексті дослідження [162, с. 44].

Суттєвим є те, що згідно освітньо-кваліфікаційної характеристики, випускник історичного факультету педагогічного вищого навчального закладу повинен бути підготовлений для роботи в освітніх установах

різного типу, в тому числі і в умовах багатонаціонального учнівського складу. Ось чому поділяємо думки Є. Вяземського та О. Стрелової, які стверджують, що робота майбутнього вчителя історії має бути спрямована на виховання почуття патріотизму, громадянства, формування національної свідомості, поваги до історичної та культурної спадщини народів своєї держави та всього світу. Так, за глибоким переконанням учених однією з провідних цілей підготовки майбутніх учителів історії є виховання, спрямованого на формування цінностей особистості [52]. Вважаємо, що саме майбутній учитель історії може надати учневі можливості усвідомити свою приналежність до певного історичного простору, культури етносу та різноманітні чинники його інтеграції у світову історію.

Можна констатувати, що в педагогічному вищому навчальному закладі майбутній учитель історії отримує як загальнокультурну, так і професійну освіту, в якій методична підготовка є найважливішою складовою частиною (її напрямом), що відповідає за процес освоєння студентами дисциплін методичної спрямованості, оволодіння технологіями, методами, формами та засобами викладання та виховної діяльності. Так, означена підготовка включає в себе виконання науково-дослідної роботи з подальшою реалізацією розроблених проектів у ході педагогічної практики. При цьому вона здійснюється у виші спільно з іншими напрямками такими, як предметна підготовка, громадська діяльність (наприклад, участь у професійних конкурсах) тощо.

Відтак, враховуючи вищезазначене, правомірним видається визнання, чому саме суспільство нині висуває якісно нові вимоги й до підготовки майбутніх учителів історії, покликаних працювати в національно розмаїтому навчальному середовищі півдня України, що є необхідною складовою підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України. Цілком очевидно, що постає

необхідність розглянути сутність феномена «підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України».

У дослідженнях учених зазначено, що кінцевим результатом підготовки виступає «готовність» чи підготовленість» до педагогічної діяльності.

Передусім готовність до діяльності визначається сучасними вченими як: якість особистості (М. Дьяченко, Л. Кандилович, А. Ковальов, А. Сазонов, В. Сахаров та ін.), стан особистості перед початком діяльності (А. Деркач, К. Дурай-Новакова, В. Крутецький, Н. Левітов, А. Пуні, Д. Узнадзе та ін.), наявність певних здібностей (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, В. Сластьонін та ін.).

Так, готовність – це цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та волюву вибірккову прогнозуючу мобілізаційність у момент включення в діяльність певної спрямованості. Готовність виникає внаслідок досвіду людини, який ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності, усвідомленні мотивів і потреб у неї, об'єктивації її предмета і способів взаємодії з ним [186].

За Д. Узнадзе, готовність – настанова особистості до здійснення певної діяльності, спрямованої на задоволення її актуальної потреби [222, с. 170].

Вивчення різних досліджень із цієї проблеми показало, що наповнення категорії «готовність» конкретним змістом зумовлюється тим видом діяльності, оволодіння яким виступає метою підготовки. Звернемося до змістового аналізу поняття «готовність до діяльності», яке виявляє різноманіття різних підходів і трактувань. Аналіз готовності до діяльності як комплексу здібностей чітко представлений у роботах Б. Ананьєва, С. Рубінштейна та інших, включають до структури здатності різні властивості та якості особистості. Здатність виступає при цьому як більш загальна категорія по відношенню до цих властивостей і якостей [5, с. 173].

В. Сластьонін та І. Брякова, які вивчали проблеми готовності студентів до професійної діяльності, також розглядають готовність до діяльності як здатність до впевнено виконуваної і ефективної професійної діяльності. У структурі готовності В. Сластьонін виділяє психічний, науково-теоретичний і практичний компоненти [210, с. 35].

М. Дьяченко та Л. Кандибович також розглядають готовність до діяльності як якість особистості, але дають більш широку конкретизацію її складових. Як складне психологічне утворення, готовність до діяльності включає такі компоненти: мотиваційний (позитивне ставлення до діяльності); орієнтаційний (знання про особливості цього роду діяльності); операційний (володіння способами і прийомами професійної діяльності); вольовий (самоконтроль, уміння керувати діями); ціннісний (самооцінка підготовленості до діяльності). Розвиненість і вираженість цих компонентів, на думку вчених, є показником високого рівня підготовленості індивіда до діяльності [88, 337].

На погляд Л. Кондрашової [120], існують і інші компоненти готовності до діяльності, а саме: мотиваційний (професійні настанови, інтереси, бажання працювати); морально-орієнтований (ціннісні орієнтації, в основі яких покладено професійну етику); пізнавально-операційний (професійна спрямованість уваги, пам'яті тощо); емоційно-вольовий (почуття, вольові процеси, що забезпечують результативність діяльності тощо); психофізіологічний (властивості та здібності, які забезпечують підвищену працездатність); ціннісний (самооцінка своєї професійної підготовки).

Відзначимо, що А. Линенко виокремлює три підходи до вивчення феномена готовності. Перший підхід базується на трактуванні готовності як настанови, другий – готовності як деякий феномен стійкості людини до зовнішніх і внутрішніх впливів. Щодо третього підходу, то в його межах А. Линенко готовність пов'язує з дослідженнями в галузі теорії діяльності,

тобто готовність розглядається у зв'язку з емоційно-вольовим та інтелектуальним потенціалом особистості щодо конкретного виду діяльності, характеризується як якісний показник саморегуляції на різних рівнях проходження процесів: фізіологічному, психологічному, соціальному [148, с. 224–225].

З'ясуємо поняття «підготовленість». Так, за твердженням А. Войченко, кінцевим результатом підготовки (як процесу), є підготовленість до чогось. Підготовленість визначається дослідником, як стан, коли все зроблено, все готове для реалізації чогось; дії, функції, процесу [47, с. 12].

Вивчення наукового фонду з порушеної проблеми засвідчує, що саме проблема підготовленості людини до будь-якої діяльності взагалі не так широко висвітлюється в сучасній психолого-педагогічній літературі, як проблема готовності до діяльності (К. Абульханова-Славська, Є. Ільїн, А. Петровський та ін.).

У довідкових джерелах, підготовленість розглядається як стан, готовий для якої-небудь діяльності, здатний до неї (підготовлений) [44, 767].

Поняття «підготовленість» розглядається науковцями як наявність у фахівця особистісних якостей, теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, які б дозволяли ефективно вирішувати професійні завдання і виконувати функціональні обов'язки [192].

Зазначимо, що «підготовленість» є суттєвою передумовою цілеспрямованості та ефективності діяльності. Високий рівень її сформованості допомагає молодому фахівцю високоякісно виконувати свої професійні обов'язки, обґрунтовано застосовувати знання, використовувати досвід, перебудовувати професійні дії у відповідності зі «складними ситуаціями».

Отже погоджуємося з думками вчених, зокрема О. Полозенко, відносно того, що підготовленість фахівця до діяльності в цілому не означає, що він готовий здійснювати необхідні дії результативно. Це залежить від мотивації, вольових якостей, здатності в будь-який момент виконувати необхідну роботу і досягати бажаних результатів [192].

Як показав аналіз наукового доробку вчених останніх років, проблема формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності в полікультурному середовищі ще й досі не була предметом спеціального дослідження. Проте вчені досліджували підготовленість майбутнього вчителя до різних видів діяльності. Так, підготовленість студентів до морального виховання школярів досліджується в роботі В. Бездухова. Цікаво, що дослідник характеризує підготовленість як складне цілісне утворення, що виявляється як властивість особистості та включає взаємозв'язок таких компонентів, як теоретичні знання, професійні вміння та позитивне ставлення до цього виду діяльності. Останній компонент, на думку автора, є домінуючим [12, с. 36].

У роботі О. Матайс досліджується підготовленість старшокласників до навчання у виші. Відтак, підготовленість старшокласників до навчання у виші, на думку дослідника – це стан людини перед початком діяльності, який залежить від особистісних властивостей і якостей (відповідальність, технічне і логічне мислення, спеціальні здібності), його налаштованості на вирішення проблеми (мотивація, самооцінка, інтереси, професійне самовизначення), практичної підготовленості до майбутньої діяльності (знання, професійна обізнаність і досвід, соціально-психологічна адаптованість) [161].

Значний інтерес для започаткованого дослідження складає доробок Л. Маєвської, в якому розглядається підготовленість спеціаліста освітньої

галузі до професійної педагогічної діяльності в етнокультурному середовищі, як критерій його етнокультурної компетентності, – це інтегративне особистісне та соціально-психологічне утворення, що являє собою єдність ціннісного ставлення до етнокультурної виховної діяльності в певному етносередовищі та професійні знання, вміння і навички в цій площині [155].

Як бачимо, відсутність дослідження підготовленості майбутніх вчителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України та шляхів її формування підтверджує необхідність та актуальність розробки цієї проблеми та розгляду цього виду підготовленості як особливого феномена.

Отже, аналіз наявних наукових теоретичних досліджень феномена «підготовленість» у різних його аспектах дозволяє резюмувати таке. Підготовленість розглядаємо як певну та необхідну сукупність особистісних якостей, знань, навичок, набутих у процесі професійно-педагогічної підготовки, які формують професійну компетенцію особистості, яка забезпечує їй результативність у виконанні професійно-педагогічних функцій, усвідомлення високої ролі та соціальної відповідальності.

Зауважимо, що дослідницька увага була сфокусована на півдні України, який є багатонаціональним регіоном. На його території проживають українці, росіяни, білоруси, болгары, молдовани та представники багатьох інших національностей. Відтак, учитель історії, з одного боку, є членом полікультурного суспільства півдня України, а з іншого, – у силу педагогічної місії повинен бути готовим до діяльності в умовах багатонаціональності. Тому особливо важливою стає успішна підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності, зокрема в умовах полікультурності півдня України.

1.1.2. Специфіка полікультурного простору півдня України.

Завданням сучасної освіти насамперед є виховання вільної, гуманної, творчої, толерантної особистості незалежно від національності, соціальної та релігійної приналежності. Формування гуманістичних особистісних якостей забезпечує випускнику педагогічного вищого навчального закладу не тільки безболісну адаптацію в соціально-професійному середовищі, а й успішну трудову діяльність.

Дослідники, зокрема М. С. Каган наголошують, що розвиток і саморозвиток особистості в багатомовній і багатокультурній світовій спільноті – мета освітнього процесу. Тому одним із важливих питань освітньої політики є питання про підготовку особистості до співіснування в умовах багатокультурного суспільства та створення освітнього простору, який забезпечить взаємодію різних культур [105, с. 121].

З огляду на це, основним підходом у проектуванні особистісно зорієнтованої освіти виступає культурологічний. Саме культурологічний підхід, змінивши концепцію освітнього процесу, забезпечує його гуманітаризацію і гуманізацію. В його основу покладено принцип культуровідповідності, який передбачає, що освіта і виховання мають базуватися не тільки на загальнолюдських цінностях культури, а й на цінностях і нормах національних культур, що не суперечать загальнолюдським.

За визначенням І. Пальшкової, культурологічний підхід є сукупністю теоретико-методологічних положень та організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на освоєння і трансляцію педагогічних цінностей і технологій, що забезпечують самореалізацію особистості вчителя у професійній діяльності. При цьому основна увага приділяється не спеціальним знанням, технологіям, а загальній і професійній культурі вчителя, що забезпечує його особистісний розвиток, вихід за межі освоєних норм професійно-педагогічної діяльності, здатність створювати і

передавати зразки поведінки, мислення і діяльності, що мають цінність для інших, тобто є культуровідповідними [184, с. 34–35].

У дослідженні Г. Чередніченко, основою культурологічного підходу є аксіологія – вчення про цінності. Людина розвивається шляхом освоєння нею культури як системи цінностей і одночасно стає творцем нових елементів культури, тобто відбувається становлення індивіда як творчої особистості. Дослідник підкреслює, що освічена людина – це не тільки фахівець і не тільки особистість, а саме людина культурна та підготовлена до життя, до змін способу життя, до зміни своїх уявлень, світоглядів, світовідчуття; освічена людина є культурною в тому сенсі, що приймає та розуміє інші культурні позиції і цінність не тільки з позиції власної незалежності, але й з чужої [235].

Культурологічний підхід як конкретно-наукова методологія пізнання і перетворення педагогічної реальності, зумовлена об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Людина містить у собі частину культури; вона не лише розвивається на основі засвоєної нею культури, а й поповнює її новими елементами культури. У зв'язку з цим засвоєння культури є розвитком самої людини і становленням її як творчої особистості [182].

Культурологічний підхід розглядає людину як вільну активну індивідуальність, що здатна до самодетермінації в результаті спілкування як з іншими особистостями, так і з іншими культурами, причому як в межах актуального світу особистості, так і в інших епохах. Тобто культурологічний підхід зосереджує увагу на людині як на суб'єкті культури та її головній дієвій особі, що здатна вести діалог з будь-яким витвором культури, вмещувати в себе всі її смисли й весь тезаурус, що були створені раніше, й водночас продукувати нові смисли, ще невідомі. Саме цей підхід дозволяє розглядати всю сферу буття та діяльності людини розглядати як культуру [150].

На думку ж О. Шевченко, основою культурологічного підходу є культура. Особистість, будучи об'єктом культурного впливу, засвоює культуру; як суб'єкт культурної творчості, вона створює культуру; як носій і виразник культурних цінностей функціонує в культурному середовищі. Залежно від того, яку культуру засвоює людина і які цінності вона сповідує, відбувається становлення її як особистості [239, с. 8–9].

У контексті культурологічного підходу, вважаємо за доцільне розглянути поняття «культура».

Зауважимо, що термін «культура» є фундаментальним поняттям у сучасних гуманітарних науках. Культура є складним і багатограним явищем, яке відображає всі аспекти людського життя. Тому культура є предметом вивчення філософії, культурології, соціології, історії, антропології, лінгвістики, етнології, педагогіки тощо.

Термін «культура» латинського походження й етимологічно пов'язаний зі словом «культ» (від лат. *cultus* – вшанування богів, предків), тобто те, що кличе до вершини, підносить людину. Вперше до наукового обігу поняття «культура» було введено римським політичним діячем, філософом, письменником і оратором Марком Туллієм Ціцероном (106-43 рр. до н. е.) і було пов'язано з культурою розуму. Починаючи з XVII ст., під культурою стали розуміти рівень розвитку розумових здібностей окремих народів [123, с. 4-5].

Зазначимо, що Всесвітня конференція під егідою ЮНЕСКО у 1989 р., прийняла декларацію, в якій культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій та вірувань. Культура є якісною оцінкою суспільства, кожної людини та її діянь [45, с. 6].

Термінологічні джерела трактують культуру як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань, що відбивають історично

досягнутий рівень розвитку суспільства й людини [229, с. 68]; систему надбіологічних програм людської діяльності, поведінки і спілкування, що історично розвиваються й виступають умовою відтворення та зміни соціального життя [229, с. 271]; історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, що проявляється в типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також в створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [174, с. 117]; сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людським суспільством, що характеризують певний рівень його розвитку; в контексті освітньої проблематики культура – це рівень розвитку особистості, що характеризується мірою освоєння накопиченого людством соціального досвіду й здатністю до його збагачення [46].

Резюмуючи вищевикладене, доходимо висновку, що незважаючи на безліч визначень поняття «культура», всі їх можна об'єднати в три великі групи, а саме: культура як загальний інтелектуальний і духовний розвиток людини; культура як творіння рук людських (можливо виділити матеріальну та духовну культуру); культура як спосіб життя будь-якої спільноти людей.

У сучасному світі в контексті процесів глобалізації посилюється взаємопроникнення та взаємовплив культур. У процесі міграції, внаслідок трудової, соціальної або академічної мобільності, люди опиняються в чужій країні в поле дії іншої культури, роблячи при цьому вибір: зберігати свою національну культуру або асимілюватися в новій. При цьому сучасна ситуація, пов'язана з інтернаціоналізацією ринку праці, освітнього та соціального простору неминуче веде до співіснування й взаємодії різноманітних культур на території окремих країн, регіонів, континентів, тобто до полікультурності життєвого простору.

Відзначимо, полікультурність здебільшого трактується як здатність освіти та виховання навчати студентів сприймати розмаїття культур,

створювати умови для формування толерантності, що сприяє формуванню національної свідомості, патріотизму, інтеркультурної комунікації особистості. Термін «полікультурний» включає в себе частину складного слова «полі» + «культурний». У цьому випадку частина слова «полі» трактується багатозначно: багато, багато з чим, що охоплює багато; і складний за складом, складне ціле, безліч, різноманітний, складний склад чого-небудь [180].

Г. Розлуцька підкреслює, що запровадження «полікультурності» в освітню практику України передбачає системний підхід на засадах: «усі різні – всі рівні» – і стосується завдань, змісту, форм, методів та засобів освіти [202].

Н. Якса цілком справедливо звертає увагу на те, що в українському суспільстві актуалізуються проблеми полікультурної освіти, формування в молоді уявлень про різноманітність культур у світі, позитивного ставлення до національно-культурних та етноконфесійних традицій народів [244, с. 35]. До зазначеного додамо ще й таке: традиційно полікультурна освіта трактується як здатність освіти і **виховання навчати студентів сприймати різноманіття культур, створювати умови для формування толерантності, сприяючи водночас формуванню національної свідомості, патріотизму, інтеркультурної комунікації особистості** [238, с. 3].

Звернемо увагу, що сучасна педагогіка розглядає полікультурну освіту як засіб зниження соціального напруження у суспільстві й інструмент формування в особистості цілісного бачення світу [223, с. 14].

Під полікультурною освітою Л. В. Чумак, розуміє освіту, спрямовану на збереження, розвиток і взаємодію різноманіття культурних цінностей, норм, форм діяльності, що існують у певному суспільстві, на передачу цього спадку молоді, вихованні її в душі толерантності та вмінні жити в полікультурному суспільстві [237, с. 22].

На думку дослідників, зокрема М. Б. Головка і Л. В. Крайнової, полікультурна освіта є процесом формування майбутнього педагога, здатного до активної та ефективної життєдіяльності у багатоетнічному та полікультурному середовищі, який володіє розвинутим відчуттям розуміння та поваги до різних культур, умінням жити та працювати у мирі та злагоді з людьми інших національностей та вірувань та у своїй професійній діяльності творчо застосовувати ідею полікультурності [60].

За І. С. Десною, полікультурна освіта є процесом засвоєння підростаючим поколінням етнічної, загальнонаціональної та світової культури з метою духовного збагачення, розвитку національної свідомості, формування готовності та вміння жити в багатокультурному поліетнічному середовищі. Вона забезпечує створення умов, механізмів і технологій інтеграції особистості в культуру шляхом освіти [79].

Основними стратегічними орієнтирами такої полікультурної освіти, доводить П. Саух, мають стати: виховання національної свідомості на основі культурного плюралізму, який вимагає «мислити глобально, діяти локально»; виховання культури міжнаціонального спілкування через включення людини, як суб'єкта міжкультурного спілкування, у різні види культуротворчої діяльності; виховання інтеркультурної комунікабельності особистості. Метою ж концепції полікультурної освіти, на думку автора, має бути формування глобального світогляду через усвідомлення себе частиною етносу, держави і людства загалом шляхом свободи, толерантності, визнання цінності багатоманітного, солідарності та ненасилля. Звісно, ця концепція може стати реальною політикою у сфері освіти і виховання за умов (1) відповідної культурної політики держави, яка проголошує підтримку культурної самобутності кожного народу, що дає можливість всебічного розвитку людини, ствердження її гідності в контексті життєдайних сил культури власного народу; (2) удосконалення навчальних програм початкової, середньої та вищої освіти та поповнення

навчальних планів такими дисциплінарними курсами як міжкультурна комунікація, етнопсихологія, критична педагогіка, громадянська освіта, народознавство тощо; (3) створення нових підручників та вдосконалення чинних, виключивши будь-які прояви пропаганди національної або культурної вищості та розпалювання ксенофобії; впровадження нових методів навчання, що базуються на практико-орієнтувальній діяльності (інформаційно-пошуковій, регулятивно-спонукальній, культурно-ролевій, партнерсько-міжкультурній тощо) [207, с. 41].

До того ж провідним принципом полікультурної освіти деякими дослідниками, визначено рівноцінність і рівноправність усіх культур, її розуміння як комплексної системи релігійних переконань, ритуалів та звичаїв, суспільних цінностей і традицій, родинних зв'язків, відчуття належності до певної суспільної групи чи навіть субкультури, наприклад, професійної, молодіжної. Зокрема, О. Слоновьовською доведено, що формування полікультурної особистості майбутніх учителів, зокрема гуманітарних дисциплін, передбачає: оптимальне співвідношення загальнолюдських і національних цінностей; вміння допомогти учням якомога повніше розкрити власний інтелектуальний потенціал та розвинути активність шляхом набуття соціального досвіду, обстоювання прав і свобод людини на місцевому, національному і глобальному рівнях. Це зумовлює спрямування полікультурної освіти майбутніх учителів на розвиток взаєморозуміння, встановлення толерантних стосунків між учнями і вчителями, які належать до різних культурних та етнічних груп [211, с. 10].

Завдання полікультурної освіти на думку І. С. Деснової, спрямовані на формування уявлень про культуру та культурну різноманітність; залучення до культурних цінностей народів, які мешкають в Україні, формування позитивних ціннісних орієнтацій до української культури; формування позитивного ставлення до культурних відмінностей,

подолання негативних етносоціальних стереотипів; розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур; формування культури міжнаціонального спілкування [79].

О. І. Гуренко підкреслює, що запровадження полікультурної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах дозволить підготувати фахівців із сформованою світоглядною позицією; позитивним ставленням до представників інших етносів, релігій, культур; духовною гнучкістю; здатністю до міжкультурної комунікації на засадах толерантності, тобто фахівців, готових до професійної діяльності в багатокультурному суспільстві [76].

Отже, полікультурну освіту розуміємо як один із видів цілеспрямованої соціалізації, що забезпечує засвоєння зразків і цінностей світової культури, культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів, формування соціально-настановної та ціннісно-орієнтаційної схильності до міжкультурної комунікації, а також розвиток толерантності щодо інших народів, культур та етносоціальних груп, активну соціальну взаємодію з представниками різних культур за умови збереження власної культурної ідентичності (Є. Бондаревська, В. Дороз, Л. Казанцева та ін.).

Як бачимо, сучасний учитель насамперед історії – це вчитель, який володіє новими технологіями навчання, творчо мислячий творець навчального процесу, здатний вирішувати все різноманіття задач, пов'язаних з навчанням і вихованням школярів, фахівець, постійно удосконалює свою професійну майстерність в умовах полікультурності взагалі, й регіональної своєрідності, зокрема.

Щодо останнього, то з огляду на проблему започаткованого дослідження, йдеться про полікультурну унікальність саме півдня України. Отже, розглянемо специфіку полікультурного простору півдня України.

У контексті дослідження було враховано, що в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій в Україні особливого значення набув дискурс щодо врахування історичних, соціально-економічних, цивілізаційних, культурно-духовних особливостей регіонів держави в її подальшому розвитку [91, с. 3].

Українське суспільство етнічно та культурно неоднорідне. Виходячи з поліетнічності населення, враховуючи традиції мирного співжиття на своїй території різних в етнічному, культурному, мовному відношенні груп, Україна взяла курс на формування полікультурного суспільства. У цьому зв'язку О. Кривицька наголошує на подвійному виявленні поліетнічності в Україні, а саме: існують території з групами компактного проживання етнічних меншин, які або домінують у них (румуні та угорці в окремих районах Буковини й Закарпаття), або не домінують; майже всі регіони України є поліетнічними – наймозаїчніші – Південь і Схід (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Луганська, Донецька області).

Доведено, що за етнокультурними особливостями населення України досить чітко поділяється на центральний, західний і південно-східний регіони. Якщо абсолютна більшість українців західного регіону україномовна, то більшість українського населення південно-східного регіону – російськомовна. Однак мовленнєва поведінка є лише найпомітнішим «поверхневим» чинником етнічного розмежування. Глибинніше розмежування проявляється в різній оцінці явищ минулого, в різних поглядах на майбутнє України [130].

Наголосимо, що особливістю етнополітичної ситуації в Україні є існування стереотипу подвійної ідентичності. Тобто національна належність особи далеко не завжди збігається з її мовною поведінкою та культурними орієнтаціями. Цей маргінальний стереотип, як зазначають дослідники, виникає унаслідок міграцій, міжнаціональних шлюбів тощо. Найбільш поширений він на Сході та Півдні, де українська мова ніколи не

мала домінувальних позицій. Вплив російської культури тут завжди був визначальним. І не рахуватися з цією реальністю аж ніяк не можна [130].

Україна об'єднує чимало різновидів культури, зумовлених у кожному конкретному випадку традиціями, звичаями і способами життя населення. Культурні цінності окремих етнічних груп, незважаючи на нівелювальні впливи масової культури, все ще істотно відрізняються. Збереглася власна культура і національна свідомість народів, їхній фольклор, народне мистецтво, оригінальні звичаї та самобутні традиції. З одного боку, це збагачує українську національну культуру духовними надбаннями інших народів, з іншого – створює проблеми соціального, релігійного, етнічного і мовного характеру. Тому захист самобутності національних меншин – важлива умова демократичних перетворень, єдності й консолідації, розвитку соціально-культурних процесів в Україні.

Отже, погоджуємося з думкою Л. Гончаренко, про те що, сучасне українське суспільство є полікультурним, оскільки воно об'єднує людей різних національностей з усіма формами їх взаємодії та взаємовпливів [62, с. 29-30].

Наголосимо на тому, що дослідницький інтерес було сфокусовано на регіонально-етнічну своєрідність саме регіону південної України, який сформувався досить пізно та охоплює нинішні Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, частину Дніпропетровську та Кіровоградської областей. Особливістю національного складу населення південного регіону є його багатонаціональність, так як мешканці, які населяють територію півдня України, належать до різних етносів.

Варто зазначити, що регіон, трактується вченими як частина країни, що являє собою цілісну соціально-економічну систему зі спільним економічним і духовним життям, загальним історичним минулим, культурною та соціальною своєрідністю. У регіональному просторі відбувається соціалізація людини, формування, збереження, трансляція,

розвиток (або навпаки) норм способу життя, природних і культурних багатств. Кожна країна об'єктивно (географічно) і суб'єктивно (у свідомості її жителів) є сукупністю територій-регіонів, які різняться між собою [68].

Історичні й культурологічні регіональні відмінності кожного регіону виявляються в ментальності, стилі життя, звичаях і прикметах, традиціях, народних святах та іграх, фольклорі, архітектурі, інтер'єрі жителів і традиціях виховання підростаючого покоління, ставленні до освіти та ін.

Усе вищезазначене впливає на освітню політику в регіоні, а також на те, в якому напрямі і як відбувається регіональна стратифікація. На неї впливають розходження в ціннісних орієнтаціях у професійній сфері, у масових ідеологічних настановах, у сімейних стосунках, у рівні економічної активності населення, мірі його пристосованості до мінливих умов, особливостях вияву деструктивної та асоціальної поведінки населення тощо [69].

За влучним висновком дослідниці О. Гуренко, виховання дружби народів, віротерпимості, толерантності поряд з наявністю відповідних правових актів, що визначають права та обов'язки громадян держави, є одним з важливих завдань усіх ланок освіти, у тому числі й вищої [75, с. 8].

За даними перепису 2001 р., тільки на території Одеської області проживає українців – 1453460 чол., росіян – 489814 чол., болгарів – 142390 чол., молдован – 117155 чол. гагаузів – 26043 чол., євреїв – 13143 чол., білорусів – 12634 чол., вірменів – 7007 чол., циган – 3596 чол., поляків – 3213 чол., німців – 2760 чол., грузинів – 2638 чол., азербайджанців – 2573 чол., татарів 2604 чол., греків – 1994 чол. [51].

Полікультурна специфіка південного регіону зумовлена насамперед історичними особливостями його розвитку. Активно регіон почав заселятися з другої половини XVIII століття після остаточних перемог Росії над Османською імперією [176].

Історія заселення та соціально-економічного розвитку південної України визначалася, багато в чому, її стратегічним географічним положенням, кліматичними та ландшафтними особливостями, наявністю корисних копалин, а також різноманітними політичними факторами, що впливають на культуру та економіку краю на різних етапах еволюції.

Приєднання Росією Північного Причорномор'я в ході російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст. Забезпечило країні вихід до Чорного і Азовського морів, зміцнило її міжнародне становище і на третину збільшило територію майбутньої України. В результаті зазначених подій завершилося, в основному, формування української національної території. Після приєднання територія регіону, що отримала назву Новоросії, була розділена, з часом, на чотири губернії і Область Війська Донського. Південна Україна в XIX – початку XX ст. складалася з трьох великих адміністративно-територіальних утворень – Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній.

Велика частина зазначених областей, територіально повністю входить до складу південної України, деякі ж тільки частково. Звертаючись до початку XVIII століття, слід зауважити, що перший перепис (ревізія) населення, що відбулася в 1719 р, зафіксувала на території майбутньої Катеринославської та Херсонської губерній в якості перших поселенців 14,4 тис. Представників російського етносу і 7,5 тис. Українців. У ході боротьби за південні околиці з Кримським ханством і стоїть за ним Туреччиною Росія поступово зміцнювала свої позиції в Новоросії, створюючи тим самим сприятливі умови для її поступового заселення. Звільнення Південної України від турецько-татарської панування призвело до активного заселення краю. За період з 1782 по 1858 рр. на південь України переселилося з північно-українських, російських і білоруських губерній 904 тис. чол. Отже, у результаті тривалого заселення південна Україна перетворилася на саму багатонаціональну окраїну Росії

[30, с. 5-6]. Звернемо увагу на те, що і в означений період етнічний склад населення півдня України був вельми строкатий. На її території до початку ХХ ст. проживало понад 50 етносів. Зокрема, у Херсонській губернії налічувалося 57 етносів, в Катеринославській – 45, в Таврійській – 39. Учений Ю. В. Котляр підкреслює, що етнічна мозаїчність «виховувала» у місцевого населення терпимість до чужоземної мови, традицій, культури, відкритість до сприйняття нового, яке допомагало у веденні власного господарства [31, с. 114].

За свідченням О. Ядловської, схарактеризовані тенденції посилили полікультурний характер краю та сприяли його трансформації в унікальний за своєю етнічною різноманітністю регіон. Зазначені обставини перетворювали проблему майбутнього українського державотворення на півдні України у набагато складнішу, ніж у будь-якому іншому регіоні. Багато залежало від того, як поставляться до державницьких устремлінь українців представники національних меншин, стоятимуть вони на заваді становленню української державності чи сприятимуть цьому процесові [240].

Розв'язання найважливішого для народу України завдання – наповнення глибоким змістом державотворення – пов'язане із приведенням у дію багатьох чинників. Серед них за актуальністю та складністю виділяється формування етнічної самосвідомості, збагачення громадян України знанням про себе, унікальності своєї культури. Ця умова є важливою, оскільки важко очікувати від людей, які не обізнані у своїй культурі, ввічливого ставлення до самобутності інших. Крім того, зростання етнічної самосвідомості будь-якої людини є необхідною умовою для вивільнення її свідомості, з одного боку, від впливу різноманітних ксенофобічних ідеологій, з другого – від нав'язаних за тоталітарні часи міфологем щодо периферійності багатьох культур, крім російської. І нарешті, підвищення етнічної самосвідомості громадян та відчуття власної

ролі щодо розбудови багатонаціональної Української держави є одним з важливих передумов у формуванні патріотизму [168].

Є підстави погодитися з дослідниками (зокрема, О. Горчакова), що в південному регіоні України більшість колективів навчальних закладів за складом є багатонаціональними, поліетнічними. В школах і вищих навчальних закладах Одеської області спільно навчаються діти українців, росіян, молдаван, євреїв, греків, вірмен, болгар, гагаузів, німців й інших народів. Для таких колективів характерна активність міжетнічного спілкування, зумовлена формуванням їх за територіальною ознакою, комплектуванням із національностей, які традиційно проживають у конкретних районах і звикли постійно контактувати й поважати традиції, звички, норми поведінки одні одних. Водночас сфера подібних міжнаціональних відносин у регіоні перебуває в постійному розвитку і здатна більшою або меншою мірою трансформуватись залежно від обставин.

При цьому дослідниця наголошує, що багатонаціональні колективи відрізняються від мононаціональних груп своєю соціальною організацією. У контексті дослідження, становлять інтерес мотиви консолідації людей усередині об'єднань за національною ознакою – національною приналежністю, культурною специфікою, своєрідністю мови, звичаїв, традицій. Усе це повинно бути предметом уваги й турботи, повинно фіксуватися в інтересах ефективності виховних зусиль. Знання специфіки прояву національно-психологічних особливостей представників конкретних етнічних спільностей полегшує діяльність педагогів [68].

Перед учителем із полікультурним складом учнів постає насамперед завдання щодо виявлення оптимальних шляхів функціонування багатонаціонального навчального закладу з метою задоволення освітніх потреб учнів. Подібна стратегія означає ефективне виховання й навчання, при якому учні здобувають знання про людей, події, ідеали, готуються

жити у вільному, плюралістичному суспільстві. Політика багатонаціональних навчальних закладів повинна бути спрямована на виховання основ міжкультурного спілкування серед учнів. Необхідно враховувати період адаптації учнів в умовах полікультурного навчального закладу, мовний бар'єр, взаємодію культурних традицій, розвивати здатність учнів жити, спілкуватися й розвиватися в умовах багатокультурності. Без вирішення цих проблем учень не зможе мати однакові можливості для подальшого особистісного й професійного розвитку, побудови кар'єри [63].

Відтак, враховуючи вищезазначене твердження, суспільство висуває якісно нові вимоги й до підготовки майбутніх учителів історії, покликаних працювати в національно розмаїтому середовищі, зокрема півдня України. Цілком очевидно, що постає необхідність розглянути сутність і структуру феномена «підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України».

1.2. Вектор етнокультурної діяльності майбутніх педагогів в освітньому просторі півдня України

Удосконалення регіональної системи освіти розглядається в якості однієї з найважливіших передумов соціально-економічного та духовного розвитку поліетнічного, багатомовного, полікультурного та поліментального соціуму, відповідального за підготовку підростаючого покоління до надетнічної реальності.

З огляду на вищезазначене, можемо константувати те, що виникає необхідність теоретичного осмислення сутності підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України, що сприятиме гуманізації відносин представників різноманітних етнокультур

в межах багатокультурного співтовариства півдня України на принципах співпраці та толерантності.

Проблема підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учням передбачає насамперед звернення до розкриття діяльнісного підходу до організації процесу дослідження. Отже, схарактеризуємо поняття «діяльність». «професійна діяльність», «професійно-педагогічна діяльність».

Проблема діяльності була предметом дослідження багатьох учених: психологів (Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Рубінштейн), філософів (Л. Анциферова, М. Дьомін, А. Зелінський, М. Каган), педагогів (Т. Ільїна, Є. Клімов, Н. Кузьміна та ін.).

Філософи здебільшого пов'язують діяльність із поведінкою, практикою, життєдіяльністю. Так, за М. Каганом, діяльність це «спосіб існування людини», а людину розглядає як діяльну істоту [327, с. 5]. Психологи (С. Рубінштейн) чітко відокремлює діяльність від активності. За словами С. Рубінштейна, «діяльність – це предметна діяльність, це практика» [203, с. 99].

Найбільш повно і різнобічно у психології дослідив предметну діяльність О. Леонтьєв [145], яку він розглядає як «систему, що входить до системи відносин, поза якими людська діяльність не існує» [145 с. 82]. Основною характеристикою діяльності, за О. Леонтьєвим, є її предметність, залежно від її предмета, існують і різні види діяльності. Вчений описав структуру предметної діяльності, до якої входять: мотив, мета, завдання, дії, операції, умови.

О. Волков описував діяльність, як специфічну форму активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільна зміна та перетворення [48, с. 121].

Отже, діяльність розуміється, з одного боку, як категорія наукового знання, специфічна форма суспільно-історичного буття людей, а з іншого,

як спосіб їх існування та розвитку, цілеспрямоване перетворення ними природної та соціальної дійсності. На відміну від законів природи соціальні закони виявляються тільки через людську діяльність, яка створює нові форми та властивості дійсності, перетворює деякий вихідний матеріал в продукт. Будь-яка діяльність, здійснювана її суб'єктом, включає в себе мету, засіб, сам процес перетворення та його результат [151, с. 50].

У педагогічних довідкових джерелах, діяльність трактується як найважливіша форма прояву життя людини, його активного ставлення до навколишньої дійсності. До діяльності людина збуджується різними потребами, що відбиваються у її свідомості у вигляді образів відповідних їм об'єктів і дій, що задовольняють ці потреби [197, с. 327]. Як форма буття та спосіб існування людини діяльність:

- забезпечує створення матеріальних умов життя людини, задоволення природних людських потреб;
- є чинником розвитку духовного світу людини, формою та умовою реалізації її культурних потреб;
- це сфера реалізації людиною свого особистісного потенціалу, досягнення життєвих цілей, успіхів;
- створює умови для самореалізації людини в системі суспільних відносин, для реалізації її соціальних інтересів;
- є джерелом та критерієм наукового пізнання, самопізнання та саморозвитку;
- забезпечує пізнання та перетворення до навколишнього світу.

Найважливішими характеристиками діяльності виступають такі:

- предметність – вона підкоряється, уподобається властивостям і відносинам зміненого в процесі діяльності об'єктивного світу;
- соціальність – діяльність людини завжди носить суспільний характер, що спонукає людей до обміну її продуктами, інформацією, до узгодження індивідуальних цілей і планів;

– свідомість – у процесі організації та здійснення діяльності свідомість виконує різноманітні функції: інформаційну, орієнтовну, мотиваційно-спонукальну, регулювальну та контролювальну [163, с. 50-51].

В аспекті дослідження вважаємо, що діяльність – це активний процес поступового перетворення об'єкта відповідно до позиції суб'єкта діяльності, що відбувається під час існування певних умов і ситуацій.

Одним із видів предметної діяльності є професійна діяльність (Б. Ананьєв, Т. Ільїна, В. Сластьонін, Р. Хмелюк та ін.) та професійно-педагогічна (О. Абдуліна, І. Богданова, Н. Кічук, Є. Клімов, Н. Кузьміна, З. Курлянд, А. Линенко, О. Щербаков та ін.).

У ході дослідження акцентовано увагу на тому, що сенс педагогічної професії також виявляється в діяльності, яку здійснюють її представники, тобто в педагогічній діяльності. Це особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на передання від старших поколінь молодшим накопичених людством культуру та досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку та підготовку до виконання певних соціальних ролей у суспільстві [210, с. 19].

У свою чергу, приналежність людини до тієї чи тієї професії проявляється в особливостях його діяльності та способі мислення. За класифікацією, запропонованою Є. Клімовим, педагогічна професія належить до групи професій, предметом яких є інша людина. Але педагогічну професію з низки інших, виділяють насамперед за способом мислення її представників, підвищеному почуттю обов'язку та відповідальності. У зв'язку з цим, педагогічна професія виділяється в окрему групу. Головна її відмінність від інших професій типу «людина-людина» полягає в тому, що вона належить як до класу перетворювальних, так і до класу керуючих професій одночасно. Маючи за мету своєї діяльності становлення та перетворення особистості, педагог покликаний

керувати процесом її інтелектуального, емоційного та фізичного розвитку, формування її духовного світу [112, с. 65].

Слід зазначити, що основний зміст педагогічної професії становлять взаємовідносини з людьми. Діяльність інших представників професій типу «людина-людина» також вимагає взаємодії з людьми, але тут це пов'язано з тим, щоб найкращим чином зрозуміти та задовольнити запити людини. В професії ж педагога провідне завдання – зрозуміти суспільні цілі та спрямувати зусилля інших людей на їх досягнення.

Особливість як різновидів професійно-педагогічної діяльності за соціальним управлінням полягає в тому, що вона має подвійний предмет праці. З одного боку, головний її зміст складають взаємовідносини з людьми: якщо у керівника (а учитель таким і є) не складаються належні стосунки з тими людьми, якими він керує або яких він переконує, отже, немає найважливішого в його діяльності. З іншого боку, професії цього типу завжди вимагають від людини спеціальних знань, умінь і навичок у певній галузі (в залежності від того, ким або чим він керує). Педагог, як будь-який інший керівник, повинен добре знати та представляти діяльність учнів, процесом розвитку яких він керує. Таким чином, педагогічна професія вимагає подвійної підготовки – загальнолюдської та спеціальної [210, с. 5].

Варто зазначити, що серед педагогічних систем склалися різні види педагогічної діяльності, яку, у свою чергу, можна поділити на професійну і непрофесійну.

Так, Н. Кузьміна називає педагогічну діяльність, якою займаються всі люди в повсякденному житті, не маючи на те спеціальної педагогічної освіти та педагогічної кваліфікації [136, с. 7–8]. А професійною, таку педагогічну діяльність, яка здійснюється в державних навчально-виховних та освітніх установах і вимагає спеціальної освіти. Яка виникла лише на певному етапі історичного розвитку суспільства та людського знання. З її

виникненням – джерелом існування певної групи людей стало передання знань, навчання грамоті. Й таку діяльність людина вже не суміщає ні з якою іншою, вона стала її професією [136, с. 8]. Н. Кузьміна розглядає відмінні особливості професійно-педагогічної діяльності та вважає, що ця діяльність є завжди організованою: а) змістом (певні навчальні плани, програми, підручники); б) часом (певний термін навчання – урок, чверть, навчальний рік); в) складом учнів [134, с. 22].

Відзначимо, що професійно-педагогічна діяльність вимагає високої кваліфікації та майстерності. Причому в міру зростання обсягу наукових і технічних знань, і загальної культури суспільства, до яких потрібно долучити підростаюче покоління, вимоги до рівня кваліфікації та майстерності педагога підвищуються [135, с. 9].

Поняття «етнокультурна діяльність» як ключове в започаткованому дослідженні вимагає розглянути послідовно його складові, як-от: етнос, етнокультура, етнокультурна діяльність.

Зауважимо, що досліджуючи питання етнокультури, неможливо поза увагою лишити визначення терміна «етнос» як складового поняття етнокультури.

Зазначимо, що цивілізацію складають різні культури, але людство складається з народів. Носіями культури виступає народ (етнографи називають його етносом), а не особистість.

Як відомо, кожен народ представляє собою самостійну етнічну спільність, окремий етнос. Етноси існують як стійкі спільності людей, які складаються з кількох поколінь. Люди об'єднуються в етноси на основі спільності історичної долі, спільних традицій, особливостей побуту тощо. Найважливішими об'єднуючими чинниками є спільність території та мови. [35, с. 16–17].

За А. Садохіним, люди, що населяють планету утворюють безліч різноманітних спільностей. Особливе місце серед них як за значимістю в

культури, так і за значимістю в історії займають спільності, іменовані в повсякденній мові народами, а в науковій літературі – етносами [205, с. 83].

Як відомо, наукова визначеність термінів відшліфовувалася десятиліттями та продовжує уточнюватися. Так, уперше термін «етнос» з'явився на рубежі XVIII-XIX ст. у зв'язку із формуванням етнографічної науки, спрямованої на вивчення народів.

Коріння ж цього слова веде до Стародавньої Греції, де ним попервах визначали поняття «рій», «згряя», «група». Пізніше в історичній літературі V-IV ст. до н. е. воно набуває іншого значення – «плем'я», «народ».

Із зародженням етнографічної науки (сер. XIX ст.) її предметна галузь дослідження – народ, виражалася різними, але загальноприйнятими термінами – народ, плем'я, раса, нація, – зміст яких був далеко не тотожним. Тому перед науковцями постала проблема більш виразно окреслити предмет етнографії, підібравши для цього адекватний термін. Слово «етнос» було найбільш відповідним для виконання такого завдання. Щоправда, його розуміли в різних наукових школах і в різні часи неоднаково [193, с. 70].

Оскільки слово народ у живій українській і російській мовах (так само як lid у чеській, volku у німецькій та ін.) використовується в різних значеннях то на визначення історичної спільності людей, що відрізняються специфічними та відмінними рисами від функціонально аналогічних рис інших народів, взято слово етнос, з давньогрецької мови. Де воно означало історико-культурну спільність людей, відмінних від інших спільностей мовою, традиційним побутом, віруванням та іншими ознаками [93, с. 4].

Зазначимо, що в науковій літературі були спроби схарактеризувати як етноси в цілому, так і їх окремі компоненти. Так, за загально прийнятим думкою, етнос – сталий колектив людей, який утворився внаслідок природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й

поведінки. Етнос існує як стійка система, що протиставлена іншим аналогічним колективам людей за принципом «ми – не ми», «свої – чужі», «ми такі, а решта – інші» [204, с. 197].

Видатний історик і географ Л. Гумільов досліджував проблему етносу та етногенезу на стику трьох наук – історії, географії та біології і дав визначення, що етнос – специфічна форма існування виду *Homo Sapiens* [74, с. 35-36]. Також учений стверджує, що етнос – це стійка сукупність людей, що склалася на певній території, які володіють загальними відносно стабільними особливостями культури (включаючи мову) та психіки, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших подібних утворень (самосвідомістю), фіксованому в самоназві (етнонім) [74, с. 27].

Російський історик і етнограф Ю. Бромлей також у своїх працях розглядав проблему етносу. На його думку, етнос є наявністю спільних рис у окремих просторово роз'єднаних груп людей, які належать до однієї національності [36, с. 37].

У цьому контексті розгорнуте визначення означеного поняття подає С. Лур'є. За його словами, етнос – це соціальна спільність, якій притаманні специфічні культурні моделі, які зумовлюють характер активності людини у світі, і яка функціонує у відповідності з особливими закономірностями, спрямованими на підтримання певного унікального для кожного суспільства співвідношення культурних моделей всередині суспільства в плині тривалого часу, включаючи періоди великих соціокультурних змін [152, с. 53].

Термінологічні джерела феномен «етнос» (етнічна спільність) визначають у такий спосіб: «етнос – вид, що історично виник стійкого соціального угруповання людей, представлений плем'ям, народністю, нацією; термін етнос близький поняттю «народ» у етнографічному сенсі. Подекуди ним позначають кілька народів (етнолінгвістичні групи,

наприклад, росіяни, українці, білоруси, поляки – слов'яни), а так відокремлені частини всередині народу» [228, с. 157].

Важливо відзначити, що людей об'єднують в єдиний етнічний організм такі характеристики: стародавнє походження від загального пращура, спільність історичної долі, спільні традиції, культури, особливості побуту, спільність території та мови.

Привертає увагу, що деякі дослідники, саме мову підкреслюють відмітною ознакою етносу [7, с. 115]. Хоча нерідко однією мовою можуть спілкуватися кілька етнічних народів. Е. Абрамян акцентує увагу на тому, що етноси формуються на певній території, а пізніше можуть переселитися в інше місце або освоїти нові території. Зв'язок між етносом і територією дуже тісний. Те саме можна сказати про звичаї, традиції, особливості культури. Кожен народ має притаманні тільки йому ритуали, обряди, що відрізняє його від інших народів. Водночас учений зауважує, довге проживання на одній території накладає суттєвий відбиток на світогляд, спосіб життя, господарський уклад, манеру спілкування всередині етносу [7, с. 115].

М. Кучуков наголошує на значній ролі у становленні та розвитку етносів національної самосвідомості. Національна культура у силу своєї суті та цілісної природи має здатність з найбільшою наочністю відображати національне: національну психологію, національно-специфічне в характері, національні особливості народу, його моральну свідомість і національну самосвідомість [141, с. 10].

Звернемо увагу на те, що етнокультура та національна самосвідомість тісно пов'язані між собою. Національна самосвідомість є необхідною та специфічною складовою суспільної свідомості, що відображає суспільне буття людини, її матеріальну культуру, усвідомлення своєї індивідуальності, приналежності, що вони належать саме до цієї, а не

до іншої національно-етнічної, соціально-політичної спільності-нації та етносу.

Отже, національна самосвідомість є єдністю суспільного та індивідуального соціально-класового й національного, яке по-різному об'єктивується в міжособистісних стосунках і існує в соціальній пам'яті, передається з покоління в покоління в суб'єктивній або об'єктивованій формах етнокультури [141, с.12].

За твердженням А. Пономарьова, сутність етносу проявляється насамперед у його культурі. Трансформація етносу, зокрема набуття ним національних ознак, пов'язана в тому числі зі зміною етнічної культури, в структурі якої з'являються національно-державні цінності [193, с. 117].

Такої самої думки дотримується і дослідник С. Арутюнов, який пише, що будь-яка форма культури, будь-який прояв культури так чи так пов'язаний з етносом, оскільки вони розповсюджені серед представників певного етносу [6, с. 6-7].

Як бачимо, для цілей етнокультурного аналізу важливо не явище культури само по собі, навіть не те, яким чином воно відбивається в процесі загального культурного, соціального та екологічного розвитку певного суспільства, а те, яким чином воно впливає на усвідомлення суспільством своєї етнічної єдності, на його етнічну самооцінку, як це явище оцінюється та сприймається суспільством у ставленні до його етнічного буття.

Відтак, звернемося до поняття «етнокультура». Більшість дослідників розглядають або окремі етнокультурні компоненти з позиції своєї дисципліни (наприклад, соціологія), або як автономний культурологічний компонент.

За В. Євтухом, «етнокультура», це складова двох різних понять, які, коренево злившись, характеризують важливу рису особистості, котра виділяє її з числа інших і свідчить про етнічне походження. «Етнос»

означає в перекладі з грецької «народ», а «культура», зокрема, «сукупність досягнень окремого народу у виробничій, суспільній, духовній сферах». Отже, поняття «етнокультура» в узагальненому вигляді розглядається як: «культура окремого народу, що проявляється в його здобутках у різних сферах буття» [92, с. 111-112].

Саме національна культура, як поєднання культури титульного етносу з культурами національних меншин насамперед визначає унікальний образ будь-якої країни та її народу в багатоманітній мозаїці людської цивілізації. Етнокультура базується на світогляді та системи цінностей, тобто духовно-моральному фундаменті, на якому виростає особистість з унікальними властивостями душі та непорушною національною ідентичністю.

Відзначимо, що етнокультура кожного народу має свій унікальний прошарок матеріальних і духовних цінностей, який містить потужний виховний потенціал для розвитку та формування повноцінної особистості. Визнання пріоритету етнокультури та загальнолюдських цінностей вимагає пошуку нових способів і можливостей включення до такої галузі дітей різного віку в період формування їхньої особистості. У в третьому тисячолітті, суспільство чітко зрозуміло, що майбутнє України та долі нових поколінь величезною мірою залежать від того, чи вдасться зберегти та примножити багатющу спадщину етнокультури.

Зазначимо, що етнокультура – загальне поняття, яке відображає універсальні властивості об'єктів етнічної реальності як важливу засаду соціалізації. Під етнічною культурою прийнято розуміти успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу. Етнокультура є підґрунтям, на якому зростають етнічні спільноти і національні культури. Етнокультура – це світ матеріальних і духовних цінностей, тобто світ, наповнений людськими смислами, які визначають суспільну сталість.

Отже, етнокультура є визначним аспектом суспільного буття, з чого випливає важлива проблема співвідношення категорій культури, етнокультури і суспільства як системи.

Культура кожного окремо взятого етносу є певним більш-менш тривалим моментом загального суспільного та природного розвитку, що виражається в конкретних формаційних або культурно-цивілізаційних формах. Проте конкретна етнокультура, будучи протиставленою іноетнічним культурам, водночас містить у собі елементи останніх, як внаслідок взаємопроникнення сусідніх культур, так і через спадковість історичного розвитку етносів.

Набувають все більшого значення духовні засади всіх сфер життєдіяльності суспільства як об'єктивної засади формування етнокультури. За умов докорінних змін у суспільному житті особливо велика роль належить моральним цінностям як визначальних в усталенні форм етноспільнотної організації.

Включення особистості в багатогранну систему суспільних відносин є об'єктивною засадою процесу формування етнокультури, яка повинна доповнюватись свідомим цілеспрямованим регулюванням певних процесів життєдіяльності суспільства з метою усталених міжнаціональних чи міжетнічних взаємин, задля зняття суперечностей етноособистісних, етноконфесійних, етносоціальних.

Оскільки, етнокультура – явище соціальне, яке досягає соціальний досвід, соціальну пам'ять людського буття, а також є не тільки способом людського існування, але й процесом діяльності та його результатом, то етнокультура насамперед пов'язана з феноменом традиції, тобто доповнює механізм акумуляції, спадковості (трансляції) й актуалізації її в свідомості народу, отже етнокультура є системою традицій, тобто спадкоємною в свідомості історичною пам'яттю, яка акумулює між поколіннями етнокультурну інформацію.

Якщо ставитись до етнокультури як соціально-духовної категорії, то її можна тлумачити як життєвий досвід народів, що включає в себе найсуттєвіші результати етносоціокомунікативного досвіду етносоціальних спільнот, людей різних національностей стосовно освоєння етносуспільного буття (соціуму), матеріальних та духовних його складників, що мають всезагальний, універсальний характер. У вузькому сенсі етнокультура становить собою спосіб взаємодії форм діяльності етносів, який здійснюється в усіх сферах суспільного життя. Це система соціально-духовних етнічних цінностей, спрямованих на формування та відтворення усіх можливих взаємин між представниками різних етносів з метою подальшої всебічної гармонізації загального процесу розвитку соціуму [234, с. 46-49].

Переважає більшість сучасних дослідників схиляється до думки, що етнокультура – сукупність притаманних етносу способів освоєння умов свого існування, спрямованих на збереження етносу та відтворення умов його життєдіяльності [45, с. 124]. За словами О. М. Чебан, етнокультура – це такий спосіб свідомої організації особистістю, етнічною індивідуальністю своєї сенсожиттєвої діяльності в сфері національного-загальнолюдського, який забезпечує всебічну самореалізацію, самоздійснення її різноманітних життєпроявів [234, с. 126].

Зауважимо, що перша, прийнята в сучасній філософській науці концепція етнокультури пов'язана з «соціосферною» парадигмою в сенсі «етнічного», «етногенезу» тощо. Згідно з цією традицією етнокультура розглядається у функціональному контексті, де другим складником цього терміна (культура) виконує інтегруючу роль щодо етнічної цілісності (спільноти). Однією з суттєвих функцій культури в етнічній системі, згідно цього, є знаково-символічна функція, що об'єднує етнос у систему: на сигніфікативному рівні їй належить важлива роль як в об'єднанні представників одного етносу (етнічної інтеграції) – співрозуміння, так і в

розмежуванні представників різних етносів (етнічної диференціації) – непорозуміння. Важливими чинниками формування етнокультури можуть стати ландшафт(клімат), мова, спосіб господарювання, характер харчування (особливості національної кухні).

Мова теж відіграє певну інтегруючу функцію щодо духовної сутності етнокультури, яка полягає у формуванні образно-емоційних і понятійно-смыслових стереотипів етнокультури; утрата мовою однієї з найважливіших своїх функцій – етноінтегруючої може призвести до етнічного нівелювання, розчинення у суперстратному етносі. Хоча, за історичними даними, мова може бути (і почасти так і є) тією скрепою, котра об'єднує етнічно усупільнені групи, навіть розкидані за різними етнокультурними ареалами (цигани, євреї), їжа і житло, ландшафт і клімат глибоко пов'язані зі світосприйняттям етносу й етнокультурними явищами, формують свідомі прояви етнокультурного, почасти саме через їхню відсутність постає проблема генетичного виживання етносу [234, с. 51].

Як влучно зауважує в цьому зв'язку Л. Маєвська, етнокультура об'єднує людей, консолідує їх спільну діяльність, є органічно цілим. Вона формує людину не тільки як вмілу і розумну істоту, але і як носія релігійної, етнічної, міжнаціональної сутності [157].

Таким чином, етнокультура – це сукупність традиційних цінностей, відносин, особливостей поведінки, втілених у матеріальній, духовній, соціальній життєдіяльності етносу, що склалися в минулому, розвивається в історичному часі та постійно збагачують етнічною специфікою культуру в різних формах самореалізації людей.

Тепер на основі розгляду поняття понять «діяльність» і «етнокультура» визначимо феномен «етнокультурна діяльність учителів історії».

Відтак, етнокультурну діяльність учителів історії в контексті дослідження інтерпретуємо цілеспрямованим процесом формування в учнів етнокультурних знань, толерантного, позитивно-ціннісного ставлення до особливостей різноманітних етнокультур, умінь і навичок взаємодії з представниками різних етнокультур.

Таким чином, етнокультурна детермінація професійно-педагогічної діяльності вчителя історії передбачає необхідний рівень сформованості у нього сучасних загальнокультурних і професійних знань, умінь, навичок, розвитку особистісних якостей і здібностей, що дозволяють організувати педагогічну діяльність відповідно з національними особливостями і культурними традиціями педагогіки і психології певних етнічних груп і спільнот. Метою етнокультурної діяльності вчителя історії є створення умов для глибокого та всебічного оволодіння учнями етнокультурою свого власного народу як основи інтеграції в інші етнокультури.

Як бачимо, нові підходи до змісту професійної підготовки майбутнього вчителя історії суттєво впливають на особливості викладання фундаментальних дисциплін, що передбачає перегляд змісту, стандартів, критеріїв оцінювання, методик моніторингу результативності. Сьогодні недостатня увага в навчальному процесі вищого навчального закладу приділяється формуванню стилю діяльності вчителя історії в реальному багатокультурному виховному середовищі.

Вирішення цієї проблеми тісно пов'язане з бажанням (небажанням) особи визнавати (не визнавати) неповторність безлічі носіїв інших етнокультур, навчатися гармонійно жити з ними. У педагогічній науці цю проблему визначено як «діалог культур».

Різноманітність етнокультур в освітньому просторі свідчить про існування множини інтерпретацій культурних ядер і виразно демонструє потужні джерела культуротворення. Етнокультурне надає чіткої спрямованості навчальному процесу у вищій педагогічній школі,

об'єднуючи розрізнені навчальні дисципліни в систему; акцентує увагу не на дидактичній стороні професійної підготовки, а на моральних аспектах взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, створенні умов становлення фахівця як самостійно мислячої особистості, здатної до самовиявлення, самотворення, самореалізації [156].

Зазначимо, що піклуючись про розвиток етнокультури українців у своєму рідномовному середовищі, держава має турбуватись про етнокультуру національних меншин, їх національну освіту, гідне життя на обраній ними території. І. Огієнко з приводу цього наголошував: «...держава, яка не має змоги дати своїм меншинам нормально розвивати свої літературні мови, робить з них своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть її політичній силі». Він радив представникам національних меншин «не ховати свого національного походження», а «шанувати й боронити свою рідну мову».

Саме вчителів історії держава довірила професійний контакт з молоддю, і тому він може сприяти усвідомленню нею ваги рідного слова, рідних звичаїв, традицій та подавати власний приклад співжиття у своєму рідномовному середовищі та підтримці стосунків з представниками інших етносів [92, с.120].

Це особливо важливо в наш час, коли етнокультурна проблематика виходить на широкі обрії інтересів науковців, коли спостерігається прагнення спільнот пізнати своє коріння, особливості свого буття, щоб вірно моделювати майбутнє, не повторюючи помилок минулого. Щоб ввійти достойно в світову спільноту, потрібно пізнати своє «Я», зрозуміти собі подібних, навчитись порівнювати себе з представниками інших етноспільнот, бачити і в них таку саму неповторність та унікальність [155].

Зазначимо, що вчитель історії виступає головним популяризатором знань серед учнів про історію рідного народу, його культурний розвиток, етнокультурні цінності (звичаї, обряди, релігійні традиції); знання про

етнокультурні особливості інших народів, про загальне та особливе в способі життя, етнокультурні цінності та релігійні орієнтири різних народів, проявах гуманізму, полікультурності. Вчитель історії, а особливо той, що працює на півдні України має бути озброєний знаннями про міжкультурну та міжнаціональну взаємодію в полікультурному середовищі класу та головне розуміти її як неминучу реальність і необхідність розвитку суспільства.

Водночас вважаємо, що етнокультурна діяльність учителів історії передбачає єдність навчальної та позаурочної діяльності: залучення учнів в активну діяльність з практичного освоєння досягнень національної етнокультури на уроках історії, а також організацію позакласної роботи – системи виховних та культурних заходів, гуртків, тематичний зміст яких спрямовано на закріплення знань про етнокультуру, отриманих на уроках історії, а також усвідомлення того, що народні традиції та етнокультура загалом – це частина повсякденного життя.

Виходячи з вищесказаного, майбутнім учителям історії необхідно попередньо ознайомитися зі звичаями й традиціями народів, представники яких навчаються в колективі. Добре, якщо в них є досвід спілкування, тоді вони приходять у багатонаціональний колектив уже з певними уявленнями про форми поведження своїх учнів, їхні можливі реакції на ті чи ті виховні заходи, а також про способи стимулювання їх соціально орієнтованої діяльності.

Водночас майбутньому вчителеві історії важливо постійно аналізувати складні ситуації в міжнаціональних відносинах, проводити роботу з вивчення національно-психологічних особливостей дітей, сприяючи створенню дружніх відносин у колективі. Необхідно пам'ятати, що вивчення психології представників різних національностей повинно бути процесом безперервним, що постійно вдосконалюється й поглиблюється. Це надзвичайно кропітка робота, але без неї не може бути

успіху при здійсненні педагогічного впливу на представників етнічних спільностей. Незнання національно-психологічних особливостей членів колективу веде до міжнаціональних неузгоджень, і тоді починає діяти феномен, що називають взаємною відчуженістю.

Перед учителем історії з поліетнічним складом учнів постає насамперед завдання щодо виявлення оптимальних шляхів функціонування багатонаціонального навчального закладу з метою задоволення освітніх потреб учнів. Подібна стратегія означає ефективне виховання й навчання, при якому учні здобувають знання про людей, події, ідеали, готуються жити у вільному, плюралістичному суспільстві. Політика багатонаціональних навчальних закладів повинна бути спрямована на виховання основ міжкультурного спілкування серед учнів. Необхідно враховувати період адаптації учнів в умовах поліетнічного навчального закладу, мовний бар'єр, взаємодію культурних традицій, розвивати здатність учнів жити, спілкуватися й розвиватися в умовах багатокультурності. Без вирішення цих проблем учень не зможе мати однакові можливості для подальшого особистісного й професійного розвитку, побудови кар'єри [69].

Отже, підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України – це частина професійної підготовки вчителів історії, що характеризується сукупністю уявлень, знань про ту чи ту етнокультуру, що реалізується через вміння, навички та моделі поведінки, що сприяють ефективному міжетнічному взаєморозумінню та взаємодії.

Основну мету підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України, вбачаємо в створенні умов для глибокого та всебічного оволодіння студентами-істориками етнокультурою як свого власного народу, так і етносів, які населяють південь України.

Доцільно врахувати, що досліджуваний феномен передбачає підготовленість до подолання труднощів у комунікативних та інших формах взаємодії з представниками різних етнічних спільнот півдня України, а саме: неупередженість позиції при оцінці інших людей, їх національно-психологічних особливостей; подолання своїх етноцентристських тенденцій і упереджень, щодо зниження своєї і чужої напруженості при взаємодії; здатність емоційно, співчутливо і тактовно відгукуватися на запити, інтереси і вчинки людей інших культур і народів.

Таким чином, результат процесу підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України це необхідний рівень сформованості в них сучасних загальнокультурних і професійних знань, умінь, навичок, розвитку особистісних якостей і здібностей, що дозволяють організувати педагогічну діяльність у відповідності з національними особливостями та культурними традиціями певних етнічних груп і спільнот.

Специфіка підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України полягає в інтеграції педагогічного народного досвіду та сучасної наукової педагогіки, що передбачає включення у сферу педагогічних завдань учителя історії узгодження емпіричного досвіду етнічних груп, до яких належать його вихованці, з загальнокультурними цілями. Тому зміст освіти має враховувати особливості етнокультури учнів, сприяти задоволенню їхніх потреб у відтворенні етнокультурних цінностей і традицій. Це забезпечується здебільшого за рахунок: вивчення рідної мови; обліку етнопсихологічних особливостей, філософських поглядів та педагогічних традицій етносу; освоєння етнічної культури; підготовки до життя з урахуванням традиційної культури життєзабезпечення.

Стає очевидним, що підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України спрямована, по-перше на

засвоєння студентами власної етнічної культури. Майбутні вчителі історії, які є прихильниками етнокультурної освіти приділяють значну увагу вивченню історії, культурної спадщини своєї етнічної спільності. Важливе значення надається вивченню рідних мов, письмового та усного фольклорної спадщини, традицій, звичаїв, національної літератури. Водночас підготовка до етнокультурної діяльності передбачає формування у майбутніх учителів історії високого рівня знань про різноманіття етнокультур півдня України. По-друге, на формування ціннісного ставлення до етнокультур та їх представників простору півдня України, співіснування та взаємодії людей у конкретному середовищі як до рівноправних і рівноцінних. По-третє на вироблення вмінь і навичок взаємодії з представниками різноманітних етнокультур півдня України, що передбачає співпрацю та взаєморозуміння його суб'єктів.

Отже, процес підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України спрямований на досягнення кожним представником молодого покоління етнічної ідентичності, під якою розуміється «сукупність почуттів» членів групи, що стосуються тих символів, цінностей і спільної історії, які й визначають їх як окрему групу. Процес регіоналізації та етнопедагогізації освіти повинен враховувати національно-культурні, культурні, демографічні та інші особливості всього регіону. Необхідно, щоб навчальний процес в школі був відкритий для «проникнення» ідей багатокультурності, толерантності, пріоритету добросусідських відносин.

Таким чином, підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України є складним інтегрованим процесом, що передбачає теоретичну і практичну підготовленість до педагогічної діяльності з учнями ЗОШ в полікультурному соціумі півдня України. Результатом відповідного процесу виступає підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України,

яку визначаємо інтегративню якість особистості, що передбачає наявність знань про рідну етнокультуру та етнокультуру народів півдня України, характеризується позитивним емоційно-ціннісним ставленням до етнокультурних особливостей народів півдня України, що проявляється в уміннях і навичках взаємодії в полікультурному навчальному середовищі.

Отже, специфіка підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України вимагає ґрунтовної підготовки майбутніх учителів історії в процесі навчання у вищих навчальних закладах. Констатуємо, що цей процес буде відбуватись ефективно, якщо в навчально-виховний процес виші буде впроваджено відповідні педагогічні умови.

1.3. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

Оскільки розробка адекватних навчальних і виховних засобів, здатних реалізувати навчально-виховні можливості етнокультурного досвіду в процесі підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України тісно пов'язана зі створенням відповідних умов, деталізуємо змістове наповнення поняття «умова».

Передусім зауважимо, що поняття «умова» – категорія філософська, яка виражає відношення предмета або людини до оточуючих їх явищ, процесів, об'єктів без яких вони не можуть існувати або функціонувати. Зміна цих умов може привести до змін у результатах функціонування системи: воно буде утруднене або буде відбуватися неефективно, або зовсім припиниться. Зміни можуть торкнутися якихось окремих елементів або частин системи. Тому умови можуть стати причиною, що спонукає те чи те явище, процес, прискорювати або сповільнювати його розвиток, функціонування, змінювати структуру зв'язків між елементами системи

[228, с. 91]. Так, у філософському енциклопедичному словнику дефініція «умова» визначається, з одного боку, як середовище, в якому перебувають і без якого не можливо існувати; а, з іншого – як середовище, в якому щось відбувається [228, с. 98]. Об'єднуюча ланка в цих трактуваннях, полягає в тому, що умови – це категорія відносин предмета з довколишнім світом, без якого його існування неможливе.

У психології і педагогіці поняття «умова» вживається для позначення того середовища, обстановки, оточення, в яких відбувається педагогічний процес або розвиток, формування, утворення певних психічних властивостей, якостей або процесів. У педагогіці вживається ще й для позначення засобів організації педагогічного процесу (зміст, форми, методи та прийоми, створення спеціальних ситуацій тощо), які необхідні для формування, розвитку, виховання, освіти й навчання особистості, учнів, студентів та інших об'єктів педагогічного процесу, тобто для функціонування педагогічного процесу [65, с.239-240].

Зазначимо, що в педагогічній науці, умови найчастіше розуміють як чинники, обставини, сукупність заходів, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. Розглядають педагогічні умови як і те, що сприяє успішному протіканню чого-небудь, як педагогічно комфортне середовище, як сукупність заходів у навчально-виховному процесі, що забезпечують досягнення студентами професійно-творчого рівня діяльності.

Підкреслимо, що в узагальненому вигляді поняття «умова» довідкові джерела трактують як обставину, від якої що-небудь залежить [180, с. 837].

Сутність поняття «педагогічні умови» розглядаються в працях багатьох учених: Ю. Бабанського, В. Загвязинського, І. Лернера, В. Максимова, Ю. Сокольникова та ін.

Так, Ю. Бабанський під педагогічними умовами розуміє «середовище, в якому компоненти навчального процесу (навчальний

предмет, викладання та учіння) представлені в найкращій взаємодії та яке дає можливість учителю плідно викладати, керувати навчальним процесом, а учням – успішно вчитися» [9, с. 125]. І. Лернер, педагогічні умовами визначає як чинники, що забезпечують успішне навчання [146, с. 76]. В. Максимов, аналізуючи погляди вчених-дидактів, розглядає означене поняття як сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, необхідних для забезпечення ефективного функціонування всіх компонентів освітньої системи, яка залежить від мети, завдань, змісту, форм і методів цієї системи [159, с. 115].

Як уже зазначалось, що будь-яка система успішно функціонує та розвивається при дотриманні певних умов (К. Бабанський, Ю. Конаржевський, Н. Кузьміна та ін.). Отже, підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в рамках розробленої системи відбуватиметься більш ефективно при створенні спеціального комплексу педагогічних умов.

Аналіз вищевикладених підходів до розгляду поняття «педагогічні умови» дозволив внести відповідні уточнення в трактування цього поняття відповідно до проблеми дослідження. Так, під педагогічними умовами розуміємо сукупність необхідних і водночас обов'язкових суб'єктивних та об'єктивних чинників, що забезпечують досягнення визначеної мети і завдань. Отже, педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України розуміємо як сукупність необхідних заходів, що сприяють ефективній підготовці майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Аналіз педагогічної літератури щодо природи явища, яке досліджується, дозволив виявити та обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Розглянемо їх більш докладно.

Першою педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України було обрано – збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом.

Місією освіти є формування морального, освіченого, працьовитого, фізично та духовно розвиненого, здатного до саморозвитку й творчості, люблячого свій край і свою Вітчизну громадянина. При її досягненні необхідно враховувати економічні, політичні, демографічні, соціально-моральні чинники негативного змісту.

Зупинимось на тому, що в школах і вишах України кількість навчальних дисциплін, що дають можливість учням і студентам оволодіти знаннями про етнокультурну вочевидь обмежена. Водночас актуальність підготовки дітей та молоді до життя та діяльності в багатомовному та полікультурному суспільстві не викликає сумнів. Реалізація ж цього завдання, на наш погляд, можливо виключно шляхом збагачення освітніх дисциплін у вищій школі етнокультурним змістом.

Варто зазначити, що опанування етнокультурних знань має на меті забезпечення високого рівня компетенції майбутніх учителів історії, достатньої для здійснення комунікативної та інших форм соціальної діяльності. Йдеться водночас про розвиток у майбутнього фахівця здатності до компенсаційних пошуків, що передбачає можливість самостійно долати труднощі, які постають перед особистістю в національно-культурній сфері, знаходити рішення, що вимагають осмислення недостатньо відомих або й невідомих понять і суджень. Через недостатню етнокультурну обізнаність, майбутній учитель історії не буде мати змоги самостійно встановити зв'язки у поняттєвій сфері, а тим більше визначити внутрішній смисл, символічно-образне наповнення слів і висловлювань. Якщо після завершення навчання молодий учитель історії має здійснювати свою професійну діяльність у сільській місцевості, то він

має жити життям місцевого населення, розуміти зміст традицій, обрядів і свят, знати мовленнєві норми, в тому числі й діалектні вкраплення. А це можливо здійснити лише при володінні компенсаційною компетенцією, готовністю сприймати національно-культурні засади як природні, близькі, рідні.

Завдання формування у майбутніх учителів історії відчуття національно-культурної парадигми як провідної, визначальної потребує об'єднання зусиль задля створення комплексної програми національного виховання на принципах взаємодії наукових досліджень у різних галузях гуманітарних знань і пошуків практичних педагогів та психологів [225, с. 16-18].

Зазначимо, що навчальним напрямом підготовки 6.020302 «Історія» передбачено низка дисциплін, у яких розкрито певною мірою етнокультурні особливості населення півдня України. Водночас педагогічними умовами було передбачено доповнення зміст циклу фахових дисциплін (Теорія та методика навчання історії, історія української культури, українська етнологія, історичне краєзнавство). Назви тем, якими було доповнено змістові модулі презентуємо в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

№ п/п	Назва дисципліни	Назва теми
1	Теорія та методика навчання історії	«Позаурочна етнокультурна діяльність учителів історії»
		«Врахування етнокультурного компонента при календарно-тематичному плануванні»
		«Етнокультурна діяльність учителів історії та вектори її здійснення»
2	Історія української культури	«Культурно-побутові традиції населення півдня України»

3	Українська етнологія	«Етнічне населення півдня України»
4	Історичне краєзнавство	Історико-краєзнавчі дослідження півдня України»

Водночас доходимо висновку про те, що в навчальних планах і програмах професійної підготовки майбутніх учителів історії фрагментично закладені компоненти етнокультурної тематики. Однак вони «розкидані» між різними навчальними дисциплінами та не передбачають цілісного формувального впливу на вироблення системи етнокультурних знань у студентів, а також не визначено шляхи подальшого професійного вдосконалення підготовки майбутніх учителів історії на основі вивчення етнокультури України.

Наголосимо, що навчальні курси етнокультурного напрямку повинні знаходити собі місце і в нових освітніх стандартах, причому не тільки у вузьких рамках окремої спеціалізації, а й у формуванні культурного поля всіх студентів. Адже занурення в традиційну культуру допомагає кожному зрозуміти те спільне, що об'єднує людство, і те особливе, що надає культурі етнічну своєрідність.

Звернемо увагу і на те, що складнощі реалізації задуму з підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, пов'язані з постійним скороченням контингенту та годин за навчальними планами, тому вважаємо за необхідне створення інтеграційних курсів, у яких етнокультура представлена як явище системне та багатовимірне, також пов'язане з проблемами педагогіки.

Відтак, результати аналізу навчальних програм слугували підставою для висновку: однією з умов цілеспрямованої підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України є розробка та впровадження в педагогічну практику спецкурсу

«Етнокультура населення півдня України». Цей спецкурс буде покликаний забезпечувати регіональні особливості змісту освіти та індивідуальні потреби майбутніх учителів історії в галузі історії, етнографії, етнопедагогіки, етнокультури населення півдня України.

Другою педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України було обрано – забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі.

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли до сфери міжетнічних конфліктів виявляються задіяними і діти, і підлітки, важливо поєднати в освіті високо гуманістичні принципи духовної культури (доброчинність, віротерпимість, толерантність тощо), національні та загальнолюдські цінності, не розгубити гуманістичну спрямованість виховання зростаючої особистості, максимально врахувати етнопсихологічні характеристики в спілкуванні, навчанні та вихованні.

Важливо підкреслити, що в умовах багатонаціонального студентського колективу завдання формування у студентів культури міжособистісних відносин можна вирішувати тільки в тісному зв'язку з накопиченням знань про культуру, традиції та звичаї людей різних етнічних груп.

Отже, відповідальність за майбутнє соціальне становище молодого покоління актуалізує проблему формування толерантності та розгортання міжкультурних, міжетнічних відносин. У цьому зв'язку важливим і найбільш поширеним є питання про етнотолерантність, що проявляється у відносинах між представниками різних народностей і припускає терпимість до людей іншої національності.

Розширення знань у майбутніх учителів історії про різні народи, про їхню поведінку та звичаї надасть можливість сформувати толерантність і природну готовність кожної людини до продуктивної міжнаціональної та

міжкультурної взаємодії. Це передусім означає, що в сучасних умовах значно зростає роль цілеспрямованого виховання та навчання дітей на основі етнокультурних цінностей, які є як об'єктивним, так і суб'єктивним чинниками, що впливають на формування особистості в полікультурному середовищі [156].

Що стосується поняття «середовище», то в англійській мові воно визначається як «environment» – оточення. Існують й інші трактування цього поняття. Так, довідкові джерела цей термін тлумачать як оточення, сукупність природних умов, у яких відбувається діяльність людського суспільства; довколишні соціально-побутові умови, обстановка, а так само сукупність людей, які пов'язані спільністю цих умов [33, с. 175].

Аналізуючи змістове наповнення поняття «середовище», необхідно зазначити, що існують різні погляди щодо його змісту. Наприклад, В. Козирев виділяє філософський, соціологічний і психологічний підходи [117].

Філософське трактування середовища припускає частину буття по відношенню до суб'єкта, в якому він існує та на що воно впливає. Та частина буття, що не впливає на індивіда, не може бути названа середовищем.

У соціології поняття «середовище» трактується через поняття соціального простору. Передусім особливість такого подання полягає в тому, що, по-перше, соціальний простір є простір відносин індивідів, а по-друге, соціальний простір багатомірний, що позначається у здатності індивідів групуватися в різні численні системи взаємодій. Такий підхід дозволяє представити середовище як свідому взаємодію індивідів, у якій кожен враховує вплив своїх дій на інших.

М. Бахтін підкреслює, що людина з'являється на світ як індивід у взаємодії його психофізіологічних якостей, що втілюватимуть родову приналежність людини. Тільки у взаємодії із середовищем, у спілкуванні з

іншими людьми індивід набуває якісних характеристик, він стає особистістю [133, с. 207].

Психологічне трактування поняття «середовище» розкривається через взаємовідносини особистості та середовища, через розгляд такої психологічної категорії, як спілкування. Спілкування в контексті взаємодії особистості та середовища може бути розкрито, з одного боку, як комунікативно-регулювальний процес, у якому не тільки передається сума цінностей, а й регулюється їх освоєння, з іншого боку – як необхідний і специфічний вид людської активності, що виражає у взаємодії суб'єкта із суб'єктом [117, с. 12].

У сучасній педагогіці «середовище» здебільшого трактується як сукупність умов, що оточують людину та взаємодіючих із ним, як із організмом і особистістю. Зазначимо, що освітнє середовище, як педагогічне явище, є сукупністю умов, за яких розгортається освітній процес і з яким вступають у взаємодію суб'єкти означеного процесу [102, с. 16].

Дослідник В. Козирєв розуміє під освітнім середовищем сукупність умов, у яких відбувається становлення, розвиток і освіта людини; як соціально-педагогічне явище – сукупність спеціально створених державою, суспільством умов, необхідних для освіти людини в процесі її життя; педагогічне явище, що є сукупністю умов, за яких розгортається освітній процес і з яким вступають у взаємодію суб'єкти цього процесу [117, с. 16].

Зазначимо, що поняття «освітнє середовище» з'явилося у вітчизняній педагогічній термінології порівняно нещодавно поряд із такими поняттями як «навчальне середовище», «середовище освітнього закладу», «розвивальне середовище», «комунікативне середовище». За словами І. Поліщук, необхідно використовувати характер процесу, що лежить у їх

основі: процес розвитку, навчання, виховання, цілісного педагогічного процесу тощо. [102, с. 11]. Погоджуємося з подібним підходом.

У започаткованому дослідженні дотримуємося позиції, що кожен регіон має своє полікультурне середовище, а кожна освітня установа – свій варіант загального етнокультурного простору, який стане однією з умов розвитку особистості [69, с. 49].

Враховуючи специфіку середовища півдня України, вважаємо що міжкультурне освітнє середовище це – освітній простір співіснування та взаємодії різноманітних і рівноправних етнокультур і їхніх представників; володіє певними дидактичними властивостями, що дозволяють впливати на учасників освітнього процесу в спрямуванні для досягнення цілей полікультурної освіти. О. Бодальов зазначає, що в кожній людині закладено спонукання до сприйняття іншої людини з певного погляду, таким чином, формується до неї відповідне ставлення [29, с. 110]. Вважаємо, що міжкультурне освітнє середовище має ґрунтуватися на позитивних відносинах, які трактуємо активною моральною позицією, психологічною готовністю до гуманного, шанобливого ставлення та співпереживання іншим особистостям, які проявляються в умінні людини жити в гармонії із собою та близькими, в її здатності протистояти негативному впливу зовнішнього середовища.

Таким чином, позитивні відносини в міжкультурному освітньому середовищі – це соціально-психологічне явище, що передбачає різноманітність форм співіснування та взаємодії особистостей у певному освітньому просторі різноманітних і рівноправних етнокультур та їх представників, і так само позитивне ставлення особистостей до цього різноманіття.

Зазначимо, що важливим засобом означеної міжкультурної взаємодії виступає толерантність. За результатами звернення до наукової літератури (Г. Розлуцька) виявлено, що толерантність розуміють як ненасильство та

невтручання у справи того, хто здається незрозумілим і чужим», усвідомлення цінності один одного; «розмова на рівних»; повагу поконань і дій інших людей; повагу до чужої позиції в поєднанні з настановою на взаємну зміну позицій у результаті критичного діалогу; прийняття інших такими, якими вони є; готовність взаємодіяти з іншими; прояв відповідальності за інших і перед іншими; внутрішньо усвідомлена терпимість; певна світоглядна та морально-психологічна настанова особистості на те, якою мірою їй приймати чи не приймати різні, насамперед чужі ідеї, звичаї, культуру, норми поведінки; моральна якість, що характеризує особистісне ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей. Г. Солдатова розуміє толерантність як готовність прийняття інших такими, якими вони є. Толерантність у її розумінні не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, уцімлення власних інтересів, вона передбачає взаємність і активну позицію мовців. Дослідник підкреслює, що толерантність є важливим компонентом життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності, інтереси та готової, якщо буде потрібно, їх захищати, але водночас ставитися з повагою до позицій та цінностей інших [215, с. 7-8].

Вважаємо, що більш повне визначення, що розкриває сутність толерантності, подає В. Гуров: «Толерантність – моральна якість, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей, що виражається в прагненні досягти взаємного розуміння та узгодження різних інтересів, без застосування тиску, переважно методами роз'яснення та переконання. Є формою поваги до іншої людини, визнання за нею права на власні переконання, на те, щоб бути іншою, ніж я» [53, с. 41].

Цілком очевидно, що толерантності між студентами полікультурного колективу півдня України вимагають і процеси глобалізації економіки та зростаючої мобільності, швидкий розвиток комунікацій, інтеграцій і

взаємозалежності. Необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, поваги один до одного та почуття солідарності. Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння різноманіття культур світу, – форм самовиживання та самовиявлення людської особистості. Це – активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, її мають виявляти кожна людина, групи людей та держави у найгостріші, найвідповідальніші моменти свого життя, щоб уникнути загострення, конфлікту, ворожнечі. Натомість толерантність не означає індиферентного ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або чужих переконань. Кожен індивід може дотримуватися своїх поглядів. Тут враховується той факт, що люди за своєю природою відрізняються один від одного зовнішнім виглядом, соціальним станом, мовою, поведінкою і мають право на мирне співжиття при збереженні власної індивідуальності. Погляди одного не можуть нав'язуватись іншим [8, с. 10-18].

Відтак, можна констатувати, що забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин у полікультурному освітньому середовищі студентів і викладачів вищих закладів освіти ґрунтується на гуманістичних, моральних цінностях і є умовою гуманістичної освіти, яка розвиває та виховує толерантну особистість майбутніх учителів історії з адекватною самооцінкою, яка активно освоює та перетворює довколишній світ, відкриту та вільну, з високо розвиненими механізмами самоідентифікації, виражає певні духовні та культурно-історичні цінності.

Отже, вважаємо за необхідне реалізацію означеної педагогічної умови в навчальному процесі вищого навчального закладу, оскільки в умовах багатонаціональних колективів, де навчаються студенти із сімей різних національностей неможливо допускати ситуацій, коли проявляється нерівність студентів у їхніх правах і обов'язках. Різниця національно-етнічних особливостей, яким студенти почасти надають оцінного

відтіноку, а також специфіка сімейного укладу, побуту, традицій накладають певний відбиток на поведінку та на взаємовідносини студентів у різноманітному колективі. В цих умовах при організації навчального процесу вкрай необхідно зближувати інтереси студентів різних національностей.

Позитивні міжнаціональні взаємовідносини в полікультурному освітньому середовищі вишу дозволить зацікавити майбутніх учителів історії спільною справою, зняти наявну міжособистісну напруженість у відносинах між окремими групами, розкрити їхні найкращі позитивні моменти, показати гідність і взаєморозуміння, допоможе студентам знаходити компроміси при колективному плануванні, виборі засобів реалізації спільних цілей. У цьому, власне, і полягає сутність забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі у прямій чи опосередкованій взаємодії з різними за поглядами або поведінкою особистостями, їхніми спільнотами, іншими словами – співіснування різних мовців.

Третьою педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України виступає – занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність.

Розглянемо насамперед поняття «активність», яке термінологічні джерела тлумачать як один із дидактичних принципів, що передбачає активне засвоєння знань, формування мовленнєвих умінь і навичок, а також активну участь на заняттях; найважливішою рисою особистості, здатної змінювати довколишню дійсність відповідно до власних потреб, поглядів, що проявляється в енергійній, інтенсивній діяльності у праці, навчанні, суспільному житті тощо [174, с. 12]; як властивість організму та психіки, що залежить від зовнішніх та внутрішніх потреб; властивість особистості, яка виявляється в діяльному ініціативному ставленні до довколишнього світу та самої себе [187, с. 10]; якість особистості, що

проявляється в посильній діяльності, в зовнішньому прояві поглядів і переконань [46].

Зазначимо, що науковці (Л. Анциферова, О. Асмолов, А. Петровський та ін.) передусім пов'язують активність із діяльністю. Так, А. Петровський розуміє активність як діяльнісний стан живих істот й обґрунтовує активність в якості головної умови їхнього існування у світі [188].

На підставі вищезазначеного «активну етнокультурну діяльність майбутніх учителів історії» розглядаємо як процес використання майбутніми вчителями історії отриманих етнокультурних знань і умінь у самостійній діяльності.

Вважаємо, що першим напрямом реалізації активної етнокультурної діяльності майбутніх учителів історії – є позааудиторна робота. Специфіка організації позааудиторної роботи майбутніх учителів історії полягає насамперед в організації групових дослідницьких проектів (гуртків), традиційних свят із використання етнокультурного компонента населення півдня України, краєзнавчих екскурсій тощо. Підкреслимо, що спільна позааудиторна робота студентів майбутніх істориків сприяє гуманному міжетнічному спілкуванню; розвитку толерантних якостей особистості; прийняттю та розумінню інших етнокультур та їх представників, усвідомленню етнокультурного розмаїття півдня України. Результати позааудиторної роботи майбутніх учителів історії представлено у другому розділі дослідження.

Другим напрямом реалізації означеної педагогічної умови виступає організація педагогічної практики для майбутніх учителів історії. Підкреслимо, що педагогічна практика студентів вищої професійної освіти є однією із принципово важливих складових частин навчального процесу, найважливішим компонентом системи професійної підготовки майбутнього вчителя історії. Так, у науково-педагогічній та методичній

літературі (Н. Грама, І. Пальшкова, Г. Шулдик, Л. Яновська та ін.) висвітлено різні аспекти організації та проведення педагогічної практики. Наукове обґрунтування принципів, завдань та функцій педагогічної практики чи не найсистемно висвітлено у фундаментальних доробках О. Абдулліної, С. Архангельського, Є. Бондаревської, В. Сластьоніна, О. Щербакова та ін.

Водночас досвід переконує, що в практичній підготовці не приділяється достатньої уваги формуванню етнокультурних орієнтацій майбутнього вчителя історії; вона здебільшого здійснюється без урахування логіки їх розвитку в контексті професійного становлення.

Поряд із цим, при вивченні етнокультури, традицій, народних звичаїв велика роль належить пошуковій та дослідницькій діяльності, а педагогічна практика виступає сполучною ланкою між теоретичною та практичною підготовкою студентів, є необхідною умовою реалізації отриманих знань. Це дозволить не тільки отримати педагогічний досвід, але і підвищити рівень етнокультурної обізнаності особистості, сформувати міжнаціональну толерантність, культуру спілкування, підвищити рівень педагогічної етнокультури до професійно-творчого рівня.

Для реалізації означеної педагогічної умови програмні вимоги педагогічної практики для студентів було збагачено спеціальними завданнями. Так, майбутнім учителям історії необхідно було в щоденнику педагогічної практики вказати, з представниками яких етнокультур працювали протягом проходження педагогічної практики, а також проаналізувати їхні етнокультурні особливості представників інших етнокультур та їх прояв, скласти культурний профіль представника іншої етнокультури, з яким довелось взаємодіяти впродовж проходження педагогічної практики. Важливим було також здійснення аналізу

труднощів міжкультурної взаємодії, з якими зіткнулися студенти в процесі практики.

Засобом реалізації цього напрямку роботи було проведення підсумкової конференції за результатами педагогічної практики майбутніх учителів історії. Для підготовки до конференції студентам-практикантам необхідно було вести щоденник практики, в якому вони описали б свій досвід взаємодії з представниками різних етнокультур півдня України, а також проаналізувати свої помилки та досягнення. Основними завданнями на педагогічну практику для майбутніх учителів історії було передбачено: провести аналіз національного складу учнів класу, в якому майбутні вчителі проходили педагогічну практику; розробити завдання для збагачення етнокультурних знань школярів, апробувати їх у класі, висновки і спостереження зафіксувати; підготувати фрагмент уроку, метою якого є розвиток умінь і навичок етнокультурної взаємодії учнів (індивідуально-розвивальні ігри та вправи, нетрадиційні форми навчальної діяльності тощо), апробувати їх у школі та провести аналіз; за підсумками виконання всіх завдань скласти звіт про роботу, зафіксований у щоденнику практики.

Також майбутнім учителям історії необхідно було вказати, з якими труднощами зіткнулися протягом педагогічної практики та сформулювати короткі методичні поради вчителю історії щодо вдосконалення педагогічної діяльності в спрямуванні розвитку етнокультурного потенціалу учнів у навчально-виховному процесі.

Результати виконання завдань майбутніми вчителів історії представлено у другому розділі дослідження.

Отже, виокремлені та обґрунтовані педагогічні умови (збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом; забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому

середовищі; занурення майбутніх учителів в активну етнокультурну діяльність) є необхідними та достатніми для підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдня України.

Висновки з першого розділу

У першому розділі дослідження подано теоретичне обґрунтування наукової проблеми підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України; обґрунтовано сутність феномена «підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України»; уточнено поняття «полікультурна освіта», «етнокультура діяльність учителів історії»; з'ясовано особливості етнокультурного простору півдня України; виокремлено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

1. З'ясовано, що підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України є складним інтегрованим процесом, що передбачає теоретичну та практичну підготовленість до педагогічної діяльності з учнями ЗОШ у полікультурному середовищі півдня України. Результатом відповідного процесу виступає підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, яку розуміємо інтегративною якістю особистості, що передбачає наявність знань про рідну етнокультуру та етнокультуру народів півдня України, характеризується позитивним емоційно-ціннісним ставленням до етнокультурних особливостей народів півдня України, що проявляється в уміннях і навичках взаємодії в полікультурному навчальному середовищі. Полікультурну освіту визначаємо одним із видів цілеспрямованої

соціалізації, що забезпечує засвоєння зразків і цінностей світової культури, культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів, формування соціально-настановної та ціннісно-орієнтаційної схильності до міжкультурної комунікації, а також розвиток толерантності щодо інших народів, культур та етносоціальних груп, активну соціальну взаємодію з представниками різних культур за умови збереження власної культурної ідентичності. Етнокультурну діяльність учителів історії інтерпретуємо цілеспрямованим процесом формування в учнів етнокультурних знань, толерантного, позитивно-ціннісного ставлення до особливостей різноманітних етнокультур, умінь і навичок взаємодії з представниками різних етнокультур.

Встановлено, що південь України є полікультурним регіоном, оскільки на його території проживають представники багатьох національностей. Доведено, що вчитель історії, з одного боку, є членом полікультурного суспільства півдня України, а з іншого, – у силу педагогічної місії повинен бути готовим до компетентної та продуктивної діяльності в умовах полікультурності досліджуваного регіону.

У ході теоретичного дослідження було визначено та обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, як-от:

- збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом;
- забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі;
- занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність.

Хід подальшого дослідження вбачаємо в реалізації означених педагогічних умов і розробленої моделі підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Основні матеріали розділу викладено в публікаціях автора [16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 26].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ДО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УЧНЯМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Визначені теоретичні орієнтири дослідження слугували підґрунтям дослідно-експериментальної роботи. Зауважимо, що намагаючись експериментальним шляхом реалізувати та перевірити ефективність сукупності педагогічних умов, було розроблено програму проведення констатувального та формувального етапів педагогічного експерименту. Специфіка констатувального етапу експерименту полягала в тому, що отримана за результатами діагностики інформація стала основою для планування стратегій формувального етапу експерименту.

На констатувальному етапі експерименту вирішувалися такі завдання дисертаційного дослідження, як-от: визначити критерії підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України з відповідними показниками; виявити та схарактеризувати рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України; розробити систему діагностування рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, що передбачало чітке визначення методів і дослідницьких процедур оцінювання; опитування респондентів, анкетування, тестування учасників експерименту; обробка даних та обґрунтування кількісних показників здобутих результатів.

Щодо формувального етапу, то в його межах було здійснено апробацію моделі та експериментальної методики підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

На прикінцевому етапі дослідження з метою перевірки ефективності розробленої моделі та експериментальної методики підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України було проведено контрольний зріз як в експериментальній, так і в контрольній групах. Було проаналізовано кількісні та якісні зміни в показниках визначених критеріїв підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

2.1. Критеріальний підхід до визначення рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

З метою діагностики рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України було використано критеріальний підхід.

Зазначимо, що критерій – це ознака, на підставі якої відбувається оцінка, визначення та класифікація чого-небудь; мірило [98, с. 102].

В педагогічній літературі існує думка про те, що критерії загальної підготовленості педагога до реалізації педагогічного процесу сформульовані таким чином: прагнення до роботи з дітьми, підлітками, молоддю; професійні знання, вміння, навички, настановами на постійне самовиховання, самоосвіта; вміння вибирати різні варіанти методів, засобів і прийомів із метою найбільш раціонального вирішення навчально-виховних завдань у відповідних умовах, бажання осмислювати свою щоденну діяльність [13, с. 155].

Під критеріями, відповідно, розуміємо ознаки, за якими відбувається оцінювання досліджуваного явища.

Відтак, для діагностики рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України було визначено такі критерії: знаннєвий, емоційно-ціннісний, діяльнісний.

Зауважимо, що кожному критерію відповідає свій набір конкретних показників. Зазначимо, що показник це – дані, за якими можна судити про розвиток, шлях, властивості та якості чого-небудь [98, с. 110].

Так, знаннєвий критерій розкривають показники: обізнаність з етнічними спільнотами півдня України:

- обізнаність з культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України;
- усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл.

Емоційно-ціннісний критерій розкривають показники:

- вміння враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності;
- вміння дотримуватися етноетичних норм і правил поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі;
- вміння ініціювати спілкування з представниками інших етнокультур.

Діяльнісний критерій розкривають показники:

- виявлення толерантного ставлення до представників етнокультур півдня України;
- здатність сприймати та визнавати самоцінність народів півдня України та їхніх етнокультур;
- наявність усталеності до непередбачених суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування у поліетнічному освітньому середовищі та їх запобігання.

В контексті вищевикладеного представляємо конкретизацію змісту кожного з виділених критеріїв підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України у вигляді таблиці, а також відповідні методи та методики, які було використано у ході експериментально-дослідної роботи (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Критерії, показники, методи та методики діагностики рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на півдні України

Критерії	Показники	Діагностика
1	2	3
Знансвий	обізнаність з етнічними спільнотами півдня України	Метод «Тестової бесіди» С. А. Банкова (Додаток Б)
	обізнаність з культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України	Опитувальні картки для виявлення обізнаності майбутніх учителів історії з культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України (Додаток В)
	усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл	Питальник діагностування у майбутніх учителів історії усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями ЗОШ (Додаток Г)

1	2	3
Емоційно-ціннісний	вміння враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності	Картка виявлення вмінь у майбутніх учителів історії враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності (Додаток Д)
	Емоційно-ціннісний	вміння дотримуватися етнотичних норм і правил поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі
Вміння ініціювати спілкування з представниками інших етнокультур		Методика «Незакінчені речення» (Додаток Е)
Діяльнісний	Виявлення толерантного ставлення до представників етнокультур півдня України	експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова) (Додаток Ж)
	здатність сприймати та визнавати самоцінність народів півдня України та їхніх етнокультур	методика «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна та Н. Епштейна (Додаток З)

1	2	3
	наявність усталеності до непередбачених суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування у поліетнічному освітньому середовищі та їх запобігання	Метод проблемних ситуацій «Суперечливі ситуації полікультурного простору» (Додаток К)

На основі критеріїв і їх показників було якісно схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України як інтегративної особистісної якості студента вищого навчального закладу. Зауважимо, що поняття «рівень» відображає якісну дискретність, структурність процесу розвитку підготовленості та вважається показником цілісності, системності цієї якості, ступеня його розвитку. Було виділено три рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Розглянемо їх більш детально.

Студенти **достатнього рівня** досліджуваної підготовленості обізнані з етнічними спільнотами півдня України, їхніми культурними традиціями і звичаями. Усвідомлюють необхідність здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл і здатні враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності. Майбутні вчителі історії означеного рівня підготовленості вміють дотримуватись етноетичних норм і правил поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі, ініціювати спілкування з представниками інших

етнокультур. Студенти цього рівня вирізняються толерантним ставленням до представників етнокультур півдня України, здатністю сприймати і визнавати самоцінність народів півдня України та їхніх етнокультур. Для них наявна усталеність до непередбачених суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування в поліетнічному освітньому середовищі та здатність до їх запобігання.

Майбутні вчителі історії **задовільного рівня** підготовленості не в повній мірі обізнані з етнічними спільнотами півдня України, з їхніми культурними традиціями і звичаями. Вони усвідомлюють необхідність здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл, але на завжди вміють враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності. Студенти означеного рівня підготовленості мають уявлення про етноетичні норми і правила поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі, але не завжди чітко дотримуються їх у діяльності. При ініціюванні спілкування з представниками інших етнокультур, переважно відчувають труднощі. У них не завжди проявляється толерантне ставлення до представників етнокультур півдня України і здатність сприймати та визнавати самоцінність цього регіону України та їхніх етнокультур. У цих майбутніх учителів історії недостатньо виявлена усталеність до непередбачених суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування в поліетнічному освітньому середовищі та здатності до їх запобігання.

Низький рівень притаманний студентам, які мають поверхневе уявлення про полікультурність півдня України, вони здебільшого не обізнані з етнічними спільнотами цього регіону, з їхніми культурними традиціями та звичаями. У них відсутнє усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл і вміння враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності. Майбутні вчителі історії цього рівня

підготовленості не вміють дотримуватись етноетичних норм і правил поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі та відчувають значні труднощі при ініціюванні спілкування з представниками інших етнокультур. У таких студентів відсутнє толерантне ставлення до представників етнокультур півдня України, вони не здатні сприймати і визнавати самоцінність народів цього регіону України та їхні етнокультури. У таких майбутніх учителів історії відсутня усталеність до непередбачених суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування в поліетнічному освітньому середовищі.

З огляду на це, про середньоарифметичний рівень підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України будемо судити за трьома показниками: сформованість знань, утвердження емоційно-ціннісного ставлення, вироблення умінь і навичок етнокультурної взаємодії.

Діагностика проводилася серед студентів історико-філософського факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та студентів спеціальності «Історія» політичного факультету Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Загальна кількість респондентів складала 294.

В експерименті брали участь студенти експериментальної (145 чоловік) та контрольної (149 чоловік) груп. У контрольній групі навчання проводилося традиційним способом. Таким чином, показники ефективності навчання визначалися в логіці успішності засвоєння знань. В експериментальній групі було використано нетрадиційний підхід до навчання на основі комплексної організації навчально-виховного процесу, яка передбачала взаємозв'язок тем лекційних, семінарських, практичних занять, а також занять із вмістом завдань на педагогічну практику, спрямованих на поглиблене вивчення матеріалів з етнокультури півдня України, формування емоційно-ціннісного ставлення до представників

етнокультур півдня України, впровадження в практику умінь і навичок взаємодії з представниками полікультурного середовища півдня України.

Метою першого етапу констатувального експерименту (2011-2012 рр.) було виявлення вихідного рівня стану підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної з учнями діяльності на півдні України.

На другому етапі (2012-2014 рр.) здійснювався формувальний етап експерименту.

На прикінцевому етапі (2014 р.) – узагальнення та аналіз отриманих експериментальних даних, виявлялася динаміка їх змін, формулювалися висновки.

Відповідно до зазначених критеріїв та їх показників у процесі експериментальної роботи в контрольній та експериментальній групах було проведено два зрізи.

Перший зріз було спрямовано на визначення вихідних рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України та передував проведенню в експериментальній групі формувального етапу експерименту.

Другий зріз – контрольний, було проведено після завершення формувального етапу експерименту. Зіставлення даних констатувального та контрольного зрізів дозволило виявити динаміку змін у підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, які відбувалися в рамках традиційної системи навчання студентів у вищому навчальному закладі та у зв'язку з реалізацією в цьому процесі педагогічних умов.

Метою констатувального етапу експерименту було визначення вихідного рівня підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Методика проведення констатувального етапу експерименту передбачала використання системи взаємодоповнюючих методів, що дозволяли

уточнити отримані дані, а саме анкетування, бесіда, метод самооцінки, а також спеціально розроблені діагностичні методики, спрямовані на вивчення стану підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

На пропедевтичному етапі експерименту було здійснено анкетування майбутніх учителів історії з метою виявлення їх обізнаності та ставленням до етнокультурної діяльності з учнями (Додаток А). Проаналізуємо результати дослідження.

На перше запитання «Як Ви розумієте поняття полікультурність?», було отримано такі відповіді: 17% студентів правильно визначили поняття, наприклад, «це – співіснування різноманітних етнічних груп, збереження їхньої культурної само ідентифікації, 25 % майбутніх учителів історії, не змогли чітко визначити це поняття, наприклад, «це – повага до представників інших національностей», «толерантне ставлення до інших етносів», 58% студентів утруднилися з відповіддю.

На запитання «Дайте визначення поняття «етнокультура», 20% майбутніх учителів історії правильно визначили поняття, наприклад, «це – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним народом впродовж його історії на власній території (рідна мова, рідна релігія), 45% студентів не зовсім вірно визначили поняття, наприклад, «це – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії», 35% студентів не змогли вірно визначити поняття.

На запитання «Що таке етнос?», було отримано такі відповіді: 27% студентів правильно визначили поняття, наприклад, «це – спільність людей, що історично сформувалася на певній території та мають спільні риси, свою культуру, традицію, релігійні норми тощо», 32 % майбутніх учителів історії, не змогли чітко визначити це поняття, наприклад, «це – група, що представляє собою певну надзвичайно згуртовану спільність людей, які

мають спільну культуру, мову», 41% студентів не змогли вірно визначити поняття.

На запитання «Наскільки Ви обізнані з культурними звичаями, обрядами, традиціями рідного народу?», більшість студентів – 64% надало відповіді, що мало знайомі з культурою свого народу, 46% – добре знайомі. Радують той факт, що ніхто не вибрав відповідь «не знайомі».

На запитання «Чи знайомі Ви з особливостями інших культур півдня України?», добре знайомі – надало таку відповідь лише 20% студентів, мало знайомі – 52%, не знайомі – 28%.

На запитання «Що Вас зближує з представниками Вашої етнокультури?», були отримані такі відповіді: релігія – 34%, історія, традиції, обряди, звичаї – 23%, мова – 8%, 16% – зовнішній вигляд, риси національного характеру, почуття «рідний», спільність території – 10%.

На запитання «Як Ви себе відчуваєте в іншому культурному середовищі?», добре – надало відповіді 22% студентів, терпимо – 50%, дискомфортно – 28%.

На запитання «Як Ви схарактеризуєте Ваше ставлення до представників інших етнокультур?», повне розуміння – надало відповіді 20% респондентів, терпимість – 62%, неприязнь – 18%.

На запитання «Чи трапляються у Вас непорозуміння, конфлікти з представниками інших етнокультур півдня України?», постійно – надало відповіді 8% студентів, іноді – 74%, ніколи – 18%.

На запитання «Яке Ваше ставлення до представників інших етнокультур?», отримали такі відповіді: постійна співпраця та взаємодія – надало відповіді 18%, стримано-формальне поведінка – 62%, постійні протидії та конфлікти – 20% студентів.

На запитання «Змогли б Ви працювати в колективі, в якому були представники різних етнокультур (болгари, росіяни, молдовани, греки тощо)?» 27% майбутні вчителі відповіли таким чином: «так, мені

подобається культурне різноманіття», 64% студентів вважають, що не зможуть працювати з представниками інших культур і 9% респондентів утруднилися з відповіддю.

На останнє запитання «Ви особисто готові до роботи з етнокультурної діяльності з учнями в полікультурному середовищі півдня України?» отримали такі відповіді: 15% майбутніх учителів історії надало відповіді – так, 43% вагалися з відповіддю, 42% студентів надало відповіді – ні.

Як засвідчив аналіз отриманих даних, майбутні вчителі історії не в повній мірі обізнані з етнокультурою населення півдня України, у них не завжди проявляється ціннісне ставлення до етнокультурної різноманітності досліджуваного регіону та недостатньо вироблені вміння та навички взаємодії в полікультурному освітньому середовищі півдня України.

На другому етапі констатувального експерименту було проведено діагностування рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Для виявлення рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знаннєвим критерієм було використано такі методи та методики: метод «Тестової бесіди» С. Банкова, опитувальні картки для виявлення обізнаності майбутніх учителів історії з культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України, питальник діагностування в майбутніх учителів історії усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями ЗОШ.

Для виявлення рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за емоційно-ціннісним критерієм було використано такі методики: картка виявлення вмінь у майбутніх учителів історії враховувати етнокультурний компонент

півдня України в майбутній професійній діяльності, метод «Незакінчені речення».

Для виявлення рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за діяльнісним критерієм було використано такі методи та методики: експрес-питальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова), методика «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна та Н. Епштейна, метод проблемних ситуацій «Суперечливі ситуації полікультурного простору».

Опишемо результати діагностування за кожним критерієм.

Знаннєвий критерій

Показник: обізнаність з етнічними спільнотами півдня України

Для виявлення рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за означеним критерієм було використано метод «Тестової бесіди» С. Банкова (Додаток Б). Застосування модифікованої «Тестової бесіди» дозволило визначити діапазон етнокультурних знань у майбутніх учителів історії. Тестова бесіда містили 3 блока запитань: запитання, що стосуються знань у галузі рідної етнокультури; запитання, щодо знань етнокультурної специфіки регіону півдня України; запитання з галузі пізнання світових культур. Кожен блок містив 5 запитань, на які необхідно було надати розгорнуті відповіді. Студентам було запропоновано відповісти на такі запитання: «Чи відомі Вам історія та географія розповсюдження рідної етнокультури (розкажіть коротко)?», «Чи знаєте і дотримуєтеся Ви традицій, звичаїв і обрядів своєї етнокультури?», «Схарактеризуйте, будь ласка, етнокультурну ситуацію регіону півдня України?», «Розкажіть, будь ласка, про етнокультурні традиції народів, які проживають у Вашому регіоні. Чи допомагають Вам ці знання розуміти думки і почуття представників інших етнокультур?» тощо.

Кожна з відповідей оцінювалася одним балом. Максимально можлива кількість балів у наданні правильних відповідей – 15 балів. За сумою балів респондентів у залежності від рівня етнокультурних знань, було розподілено на 3 групи: достатній рівень (11 – 15 балів), задовільний (6 – 10 балів) і низький (0 – 5 балів) .

Показник: обізнаність з культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України

Для діагностики було використано «Опитувальні картки для виявлення обізнаності майбутніх учителів історії з культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України» (Додаток В). Структура опитувальних карток така: ліва частина таблиць складається із запитань, а права частина являє собою шкалу, що дозволяє виміряти ступінь обізнаності майбутніх учителів історії з культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України за 3 рівнями: достатнім, задовільним і низьким. Студенти експериментальної і контрольної груп самостійно виявили власну обізнаність із культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України. Максимально можлива кількість балів у наданні правильних відповідей – 66 балів.

Показник: усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл

Студентам було запропоновано відповісти на запитання «Питальника діагностування у майбутніх учителів історії усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями ЗОШ» (Додаток Г), який складався з 19 запитань і мав кілька варіантів відповідей, із яких необхідно було обрати правильний варіант.

Опитування майбутніх учителів історії передбачало їхні відповіді на такі запитання: «Чи відомий Вам досвід національного виховання?», «Чи знайомі Ви з принципами, методами, формами організації життєдіяльності дітей у дусі народних традицій?», «Чи будете Ви цікавитися

особливостями національного характеру Ваших учнів?», «Чи будете Ви цікавитися діти скількох національностей навчаються в навчальному закладі, де Ви будете працювати?», «Як Ви оцінюєте свою майбутню діяльність по залученню дітей до національної культури?», «Чи будете Ви проводити аналіз сучасних програм національного виховання дітей?» тощо.

За кожен правильну відповідь нараховувалося 2 бала, максимально можлива кількість балів у наданні правильних відповідей – 66 балів.

За результатами проведення всіх методів і методик було одержано такі результати рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знаннєвим критерієм (див. табл. 2.2) як середньоарифметичне значення за показниками цього критерію.

Як бачимо з таблиці 2.2, у рівнях підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за

Таблиця 2.2

Рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знаннєвим критерієм (у %)

Рівні Групи	Експериментальна група (ЕГ) (у %)	Контрольна група (КГ) (у %)
Достатній	11	13,8
Задовільний	31	30,2
Низький	58	56

знансьвим критерієм у контрольній та експериментальній групах не було суттєвої різниці. Так, у 58% студентів ЕГ і 56% КГ було діагностовано низький рівень знанського критерію підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. У 32% респондентів – ЕГ та 30,2% – КГ було діагностовано задовільний рівень підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Достатній рівень було виявлено лише в 11 % майбутніх учителів історії – ЕГ та 13,8% – КГ.

Для більшої наочності результати констатувального експерименту подамо у вигляді діаграми (див. рис. 2.1), яку було зіставлено з вихідних даних рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знансьвим критерієм.

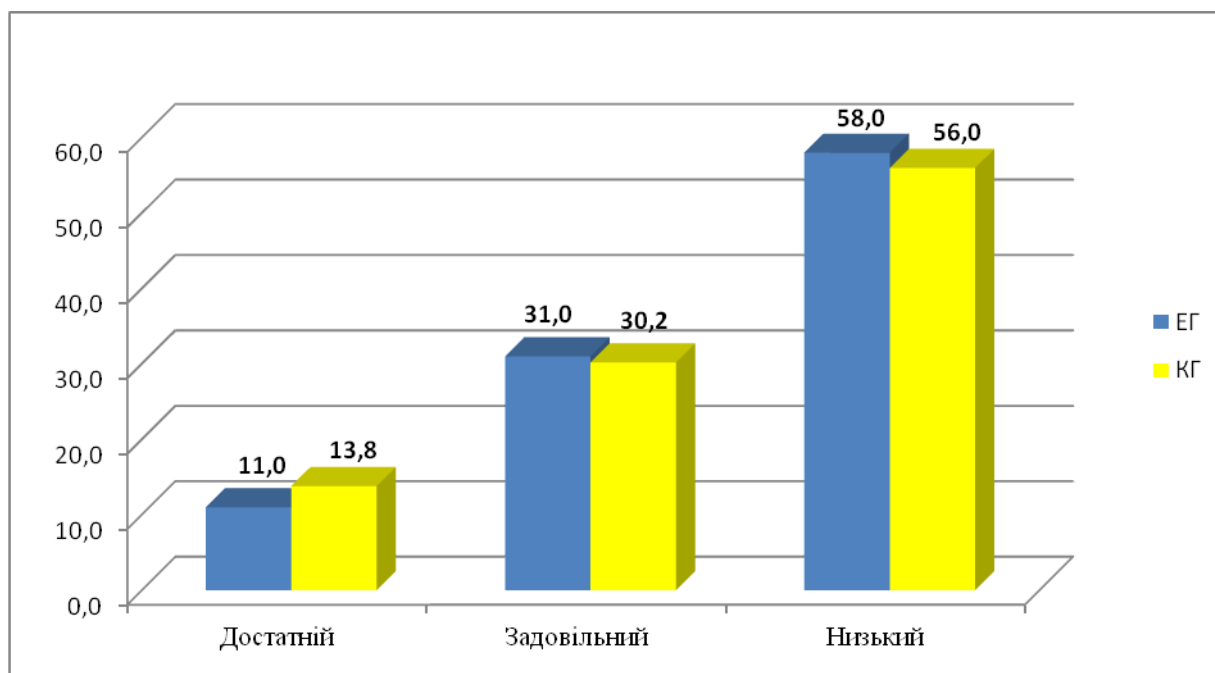

Рис. 2.1. Діаграма рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знансьвим критерієм

Емоційно-ціннісний критерій

Показник: вміння враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності

Для діагностики було використано «Картку виявлення вмінь у майбутніх учителів історії враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності» (Додаток Д). Студенти експериментальної та контрольної груп самостійно оцінювали свої вміння (достатній, задовільний і низький рівні) враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності. Карка передбачала оцінювання таких тверджень: «Необхідність при вивченні програмного матеріалу з історії України використовувати матеріали про етнокультурну населення півдня України», «Планування в майбутній педагогічній діяльності вивчення та використання на уроках історії України матеріалу стосовно етнокультури населення півдня України», «Використання матеріалу про етнокультуру населення півдня України в позаурочній роботі» тощо.

Критерії оцінки – відповіді на запитання. За кожну правильну відповідь нараховувалася відповідна кількість балів: чітка відповідь – 10 балів, нечітка – 5 балів, не зовсім зрозуміла – 1 бал.

Показник: вміння дотримуватися етноетичних норм і правил поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі

Діагностика цього показника здійснювалося за допомогою методики «Незакічені речення» (Додаток Е). Студентам було запропоновано завершити речення, які передбачала методика. Доречне завершення речень залежало передусім від того як їх зрозуміє кожен студент, проявляючи при цьому свої індивідуальні особливості. Студентам пропонувалося завершити 8 речень, як-от: «Я вважаю, що безкультурні люди – це ...», «Я вважаю, що загальнолюдські норми

поведінки людей – це ...», «При зустрічі представників іншої етнокультури я відчуваю ...» тощо.

Критерії оцінки – відповіді на запитання. За кожну правильну відповідь нараховувалася певна кількість балів: чітка відповідь – 10 балів, нечітка – 5 балів, не зовсім зрозуміла – 1 бал.

Показник: вміння ініціювати спілкування з представниками інших етнокультур

Для виявлення рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за означеним критерієм було використано другий блок методики «Незакічені речення» (Додаток Е). Студентам було запропоновано завершити 8 речень, наприклад: «При спілкуванні з представниками рідної етнокультури я поводжу себе ...», «Труднощі при спілкуванні та взаємодії з представниками інших етнокультур з'являються...», «Якостями, якими повинна володіти людина, для успішного спілкування з представниками інших етнокультур» тощо.

Критерії оцінки – відповіді на запитання. За кожну правильну відповідь нараховувалася відповідна кількість балів: чітка відповідь – 10 балів, нечітка – 5 балів, не зовсім зрозуміла – 1 бал.

За результатами використання вищезазначених методик було одержано такі результати рівнів прояву емоційно-ціннісного критерію підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України (див. табл. 2.3) як середнєарифметичне значення за показниками цього критерію.

Отже, як видно з таблиці 2.3, низький рівень підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за емоційно-ціннісним критерієм було діагностовано у 58% студентів ЕГ і 57,5% – ЕК. Так, 29% респондентів ЕГ та 30,5% – КГ знаходилися на

задовільному рівні прояву емоційно-ціннісного критерію. У 13% майбутніх учителів історії ЕГ та 12% – КГ відзначався достатній рівень підготовленості до

Таблиця 2.3

**Рівні підготовленості майбутніх учителів історії
до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України
за емоційно-ціннісним критерієм
(у %)**

Рівні Групи	Експериментальна група (ЕГ) (у %)	Контрольна група (КГ) (у %)
Достатній	13	12
Задовільний	29	30,5
Низький	58	57,5

етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за емоційно-ціннісним критерієм.

Для більшої наочності результати констатувального експерименту подамо у вигляді діаграми (див. рис. 2.2), яку було зіставлено з вихідних даних рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за емоційно-ціннісним критерієм.

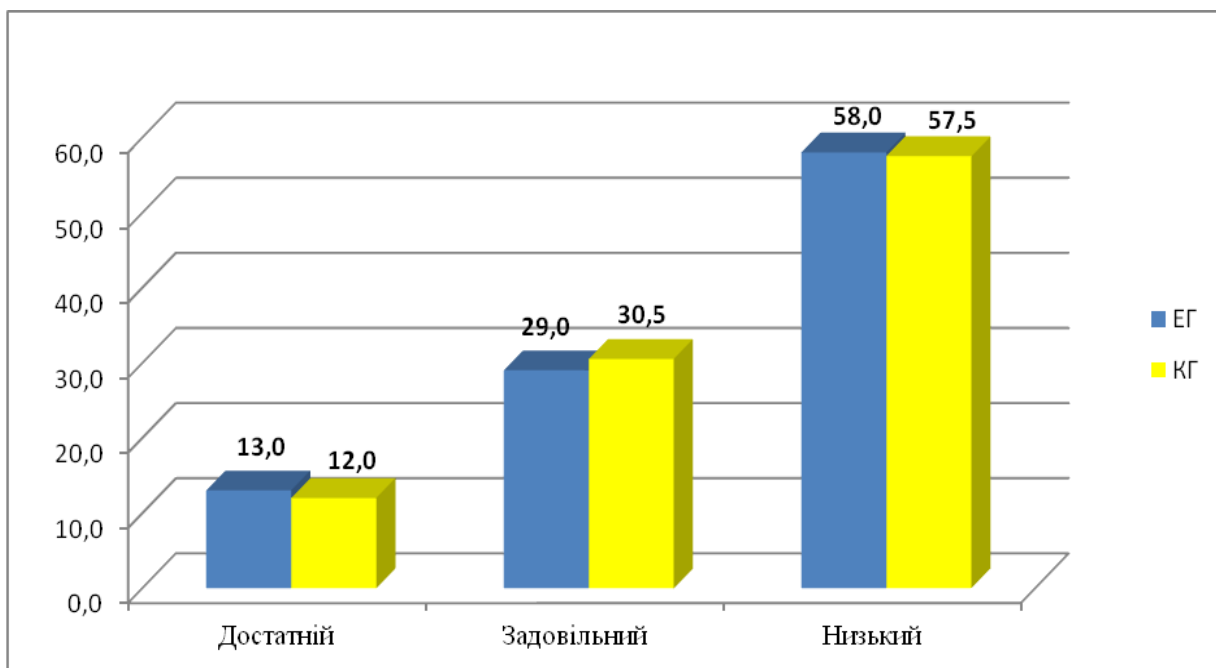

Рис. 2.2. Діаграма рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за емоційно-ціннісним критерієм

Діяльнісний критерій

Показник: виявлення толерантного ставлення до представників етнокультур півдня України

Для діагностики означеного критерію було використано експрес-питальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова) [330] (Додаток Ж). Бланк методики містив запитання, що передбачали врахування як загального ставлення респондентів до довколишнього світу та інших людей, так і соціальні настанови в різних сферах взаємодії, де проявляються толерантність й інтолерантність людини. До змісту методики включено твердження, що виявляють ставлення до деяких соціальним групам, комунікативні настанови (повага до думки опонентів, готовність до конструктивного вирішення конфліктів і продуктивній співпраці). Спеціальна увага приділена етнічній

толерантності-інтолерантності (ставлення до людей іншої раси та етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції).

Розподіл за рівнями відбувалося згідно кількості набраних балів: високий (100 – 132 балів), середній (61 – 99 балів) і низький (22 – 60 балів).

Показник: здатність сприймати та визнавати самоцінність народів півдня України та їхніх етнокультур

Для дослідження рівня емпатії як здатності до співчуття та співпереживання до представників різних етнокультур півдня України було використано методику «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна та Н. Епштейна [330] (Додаток Е).

Бланк методики складався із запитань, що дозволяли виявити рівень емпатії, яка виступає і є одним із важливих компонентів цінностей особистості. Так, за твердженням авторів методики, емпатія передбачає безпосередні емоційні реакції на поведінку або стан інших людей, співпереживання та співчуття.

Розподіл за рівнями відбувалося згідно кількості набраних балів: високий (26 – 33 балів), середній (17 – 29 балів) і низький (0 – 22 балів).

Показник: Наявність усталеності до непередбачених суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування у поліетнічному освітньому середовищі та їх запобігання

З метою виявлення цього показника було використано метод проблемних ситуацій «Суперечливі ситуації полікультурного простору» (Додаток К). Студентам пропонувалося вирішити на індивідуальних опитувальних картках шість як проблемних, так і конфліктних ситуацій міжкультурної взаємодії. Майбутнім учителям історії необхідно було виявити етнокультурні відмінності учасників ситуацій і проаналізувати, як ці відмінності позначилися на поведінці людей. Для отримання найбільшої кількості балів студентам необхідно було продемонструвати: здатність застосовувати засвоєні знання та норми поведінки в багатокультурному

соціумі; володіти навичками комунікації в міжкультурній взаємодії та вміннями вирішувати міжкультурні конфлікти. Оцінювання відбувалося вивченням відповідей студентів за результатами аналізу запропонованих ситуацій. Відповідно було розроблено критерії оцінки відповідей студентів, які наведено в додатку.

За результатами використання вищезазначених методів і методик було одержано такі результати рівня прояву діяльнісного критерію підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України (див. табл. 2.4) як середнєарифметичне значення за показниками цього компонента.

Як бачимо з таблиці 2.4, щодо виявлення рівнів за діяльнісним критерієм підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, то слід зазначити, що достатній рівень було виявлено у 12,7% майбутніх учителів історії ЕГ і 11% – КГ; задовільний – у 30% ЕГ і 33% КГ; низький – у 57,7% ЕГ і 56,% КГ.

Таблиця 2.4

**Рівні підготовленості майбутніх учителів історії
до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України
за діяльнісним критерієм
(у %)**

Рівні Групи	Експериментальна група (ЕГ) %	Контрольна група (КГ) %
Достатній	12,7	11
Задовільний	30	33
Низький	57,7	56

Вочевидь, отримані результати свідчать про те, що в майбутніх учителів історії недостатньо вироблені вміння та навички взаємодії в полікультурному середовищі півдня України.

Для більшої наочності результати констатувального експерименту подамо у вигляді діаграми (див. рис 2.3), яку було зіставлено з вихідних даних прояву рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за діяльнісним критерієм.

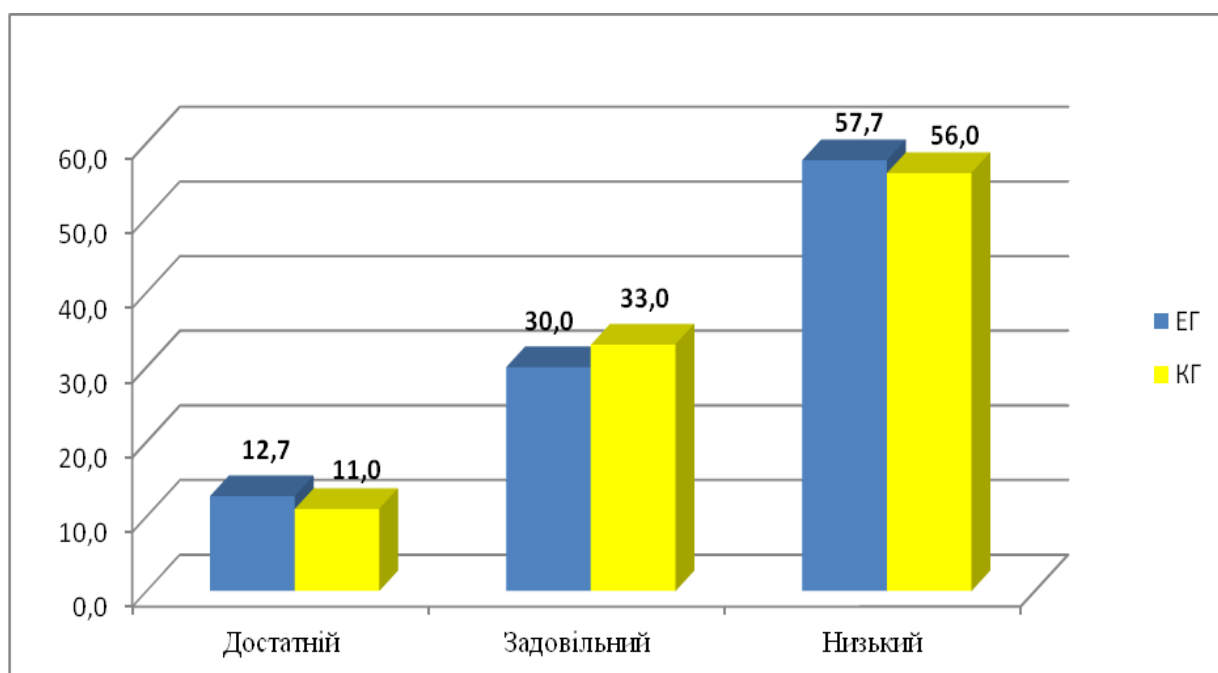

Рис. 2.3. Діаграма рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за діяльнісним критерієм

Підкреслимо, що за результатами виявлення рівнів знаннєвого, емоційно-ціннісного, діяльнісного критеріїв підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України було виявлено загальний рівень підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, який визначався за середніми значеннями показників кожного з критеріїв.

Результати загального рівня підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України таблиці подано в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Рівні підготовленості майбутніх учителі історії
до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України
за результатами констатувального етапу експерименту
(у %)**

Критерії підготовленості	Експериментальна група			Контрольна група		
	Низький рівень	Задовільний рівень	Достатній рівень	Низький рівень	Задовільний Рівень	Достатній рівень
Знаннєвий	58	31	11	56	30,2	13,8
Емоційно-ціннісний	58	29	13	57,5	30,5	12
Діяльнісний	57,3	30	12,7	56	33	11
У цілому за рівнями	57,8	30	12,2	57	31	12

Подані дані в таблиці 2.5, свідчать, що за результатами констатувального етапу достатнього рівня підготовленості досягли: за знаннєвим критерієм 11% майбутніх учителів історії ЕГ та 13,8% КГ, за емоційно-ціннісним критерієм – 13% студентів ЕГ і 12% КГ, за діяльнісним – 12,7% респондентів ЕГ і 11% КГ.

На задовільному рівні було зафіксовано такі результати: за знаннєвим критерієм 31% студентів ЕГ та 30,2% КГ, за емоційно-

ціннісним критерієм – 29% респондентів ЕГ і 30,5% КГ, за діяльнісним – 30% майбутніх учителів історії ЕГ й 33% КГ.

На низькому рівні за результатами констатувального етапу знаходилося: за знаннєвим критерієм 58% респондентів ЕГ та 56% КГ, за емоційно-ціннісним критерієм – 58% майбутніх учителів історії ЕГ і 57,5% КГ, за діяльнісним – 57,3% студентів ЕГ й 56% КГ.

Отже, аналіз середньоарифметичних даних за результатами констатувального етапу засвідчить про те, що підготовленість майбутніх учителів до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України на достатньому рівні в експериментальній групі зафіксовано у 12,2% респондентів та у 12% контрольної групи, на задовільному рівні – 30% студентів експериментальної групи, а в контрольній – 31%, на низькому рівні – 57,8% майбутніх учителів історії в експериментальній групі та у 57% студентів контрольної групи.

Для більшої наочності результати констатувального експерименту подано у вигляді діаграми (див. 2.4).

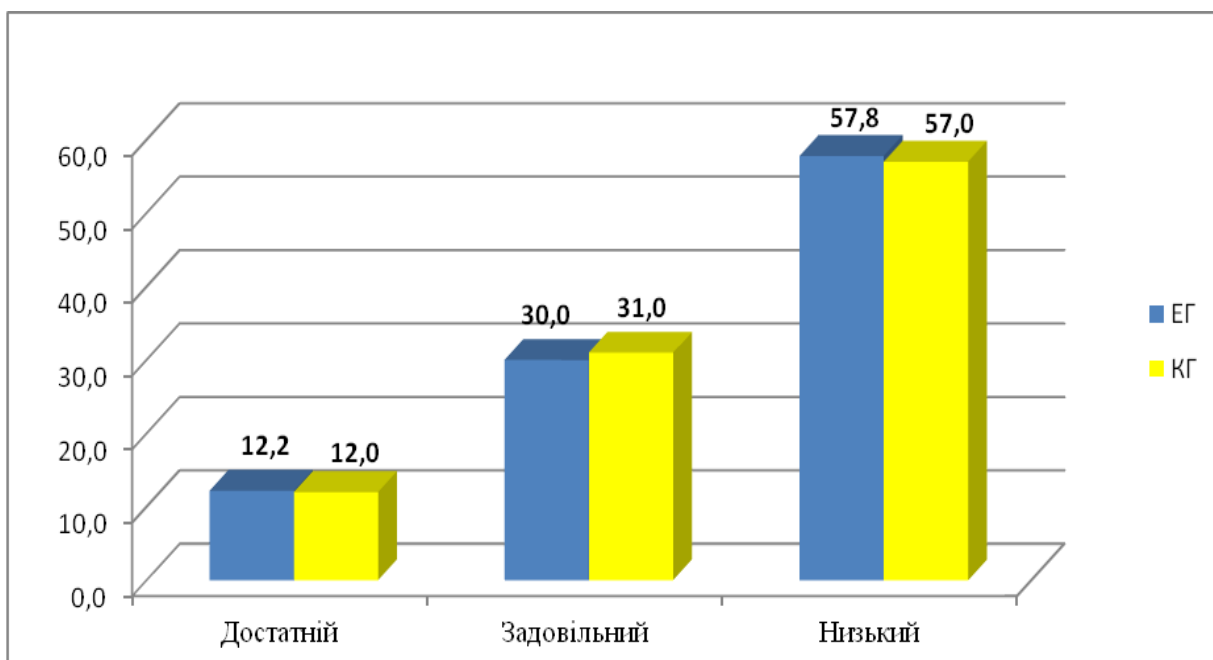

Рис. 2.4. Діаграма рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

Як бачимо, переважна більшість майбутніх учителів історії перебувала на низькому рівні підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Констатуємо, що розподіл студентів на експериментальну та контрольну групи було доведено статистично. Задля цього використали χ^2 – критерій Пірсона, тобто зіставлення нульової та альтернативної (робочої) гіпотез [98, с. 28]. Критерій χ^2 обчислювався за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{j=1}^k \frac{(f_{ej} - f_T)^2}{f_T}$$

де:

f_{ej} – емпірична частота по j -му розряду;

f_T – теоретична частота;

j – порядковий номер розряду;

k – кількість розрядів ознак.

Таблиця 2.6

Емпіричні частоти підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

Рівні	Емпіричні частоти				Загальна кількість
	КГ ($n = 149$)		ЕК ($n = 145$)		
Достатній	18	А	18	Б	36
Задовільний	46	В	43	Г	89
Низький	85	Д	84	Е	169
Сума	149		145		294

Формулювання гіпотез: H_0 – рівень підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в КГ та ЕГ суттєво не відрізняються між собою.

H_1 – рівень підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в КГ та ЕГ суттєво відрізняються між собою.

Подаємо теоретичні частоти для кожного значення:

$$f_{A \text{ теор}} = 36 * 149/294 = 18,2;$$

$$f_{B \text{ теор}} = 36 * 145/294 = 17,8;$$

$$f_{B \text{ теор}} = 89 * 149/294 = 45,1;$$

$$f_{Г \text{ теор}} = 89 * 145/294 = 43,9;$$

$$f_{D \text{ теор}} = 169 * 149/294 = 85,6;$$

$$f_{E \text{ теор}} = 169 * 145/294 = 83,4.$$

Визначимо кількість ступенів свободи за формулою:

$$v = (k - 1) * (c - 1),$$

де:

k – кількість розрядів (рівнів);

c – кількість вибірок;

$$v = (3 - 1) * (2 - 1) = 2.$$

Внесемо отримані дані до таблиці 2.7 і проведемо необхідні розрахунки:

Таблиця 2.7

Таблиця частот	Емпіричні частоти f_{ej}	Теоретичні частоти f_T	$(f - f_T)$	$(f_e - f_T)^2$	$(f_{ej} - f_T)^2 / f_T$
1	2	3	4	5	6
А	18	18,2	-0,2	0,04	0,002
Б	18	17,8	0,2	0,04	0,002

Продовження табл. 2.8

1	2	3	4	5	6
В	46	45,1	0,9	0,81	0,017
Г	43	43,9	-0,9	0,81	0,018
Д	85	85,6	-0,6	0,36	0,004
Е	84	83,3	0,6	0,36	0,004
	294	294	0		0,047

По таблиці критичних значень критерію знаходимо: при $v = 2$ і рівні помилки 0,05 критичне значення $\chi^2 = 5,99$ тоді як $\chi^2_{\text{емп}} = 0,047$ таким чином, $\chi^2_{\text{емп}} < \chi^2_{\text{кр}}$.

Отже, гіпотеза Н1 не приймається. Приймається гіпотеза Н0 – рівні підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в КГ та ЕГ не відрізняються між собою.

Таким чином, за результатами констатувального зрізу склад експериментальних і контрольних груп був однаковим. Таким чином, на початку формувального етапу експерименту експериментальні та контрольні групи суттєво не відрізнялися за рівнем підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Проведений комплекс діагностичних заходів виявив базовий рівень підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Вважаємо, що сучасний процес підготовки майбутніх учителів історії вимагає цілеспрямованої системи заходів щодо формування їхньої підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

2.1. Модель та експериментальна методика підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

Подальший етап дослідження передбачав організацію та здійснення формувального експерименту, основним завданням якого було апробація системи розроблених необхідних і достатніх педагогічних заходів, спрямованих на формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Вихідними дослідно-експериментальної роботи виступили теоретичні основи формування підготовленості, об'єктивні передумови та суб'єктивні фактори, що впливають на ефективність цього процесу у виші.

Зауважимо, що системою педагогічних заходів із формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України є комплекс взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують неперервний, цілеспрямований і послідовний вплив на майбутніх учителів історії, з формування у них заздалегідь визначених етнокультурних знань, умінь і навичок, особистісних якостей.

У процесі теоретичного дослідження особливу увагу було спрямовано на виявлення принципів, тобто тих вихідних положень, які впливають із сутності, мети, завдань означеної роботи й визначають її зміст, форми та методи на кожному етапі підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Домінуювальними принципами у дослідженні було обрано: принципи толерантності, діалогу культур, мультикультурності у вищій освіті.

Враховуючи, що під «принципом» розуміється основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, світогляду [180, с. 595], розкриємо сутність кожного з вищезазначених принципів.

Згідно з декларацією принципів толерантності, затвердженою в 1995 році Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО, толерантність пропонується

розглядати як «повагу, прийняття та розуміння різноманіття культур світу, форм самовираження та способів проявів людської індивідуальності». Толерантність – це єдність у розмаїтності, це не поступка, поблажливість чи потурання, а передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини [81].

Це визначення передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, до національного або соціального походження тощо.

Таким чином, принцип толерантності передбачає досягти взаємної поваги, розуміння та узгодження різнорідних інтересів і поглядів без застосування тиску, переважно методами роз'яснення й переконання.

Принцип діалогу культур полягає в затвердженні загальності діалогу як підґрунтя людського взаєморозуміння. Процес діалогу допомагає дійти згоди між протилежними позиціями, різними суб'єктами і є найефективнішою формою їхнього взаємозв'язку. Отже, принцип діалогу культур полягає у взаємопроникненні, взаємозбагаченні різних етнокультур півдня України. При цьому взаємодія їхніх представників носить характер взаємного обміну цінностями кожної з етнокультур на основі взаєморозуміння та злагоди.

Принцип мультикультурності у вищій освіті передбачає врахування етнокультурних особливостей сучасного світу. Посилення інтеграційних процесів у світі диктує необхідність сформувати у майбутніх учителів історії планетарну свідомість, стрижень якої – усвідомлення себе як громадянина єдиного та цілісного світу. Реалізація принципу мультикультурності передбачає формування у студентів почуття приналежності до рідної етнокультури й поваги інших на основі загальнолюдських духовних цінностей.

З урахуванням вищевикладеного, презентуємо модель підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України (див. рис. 2.5), на основі якої здійснювалася експериментально-дослідна робота.

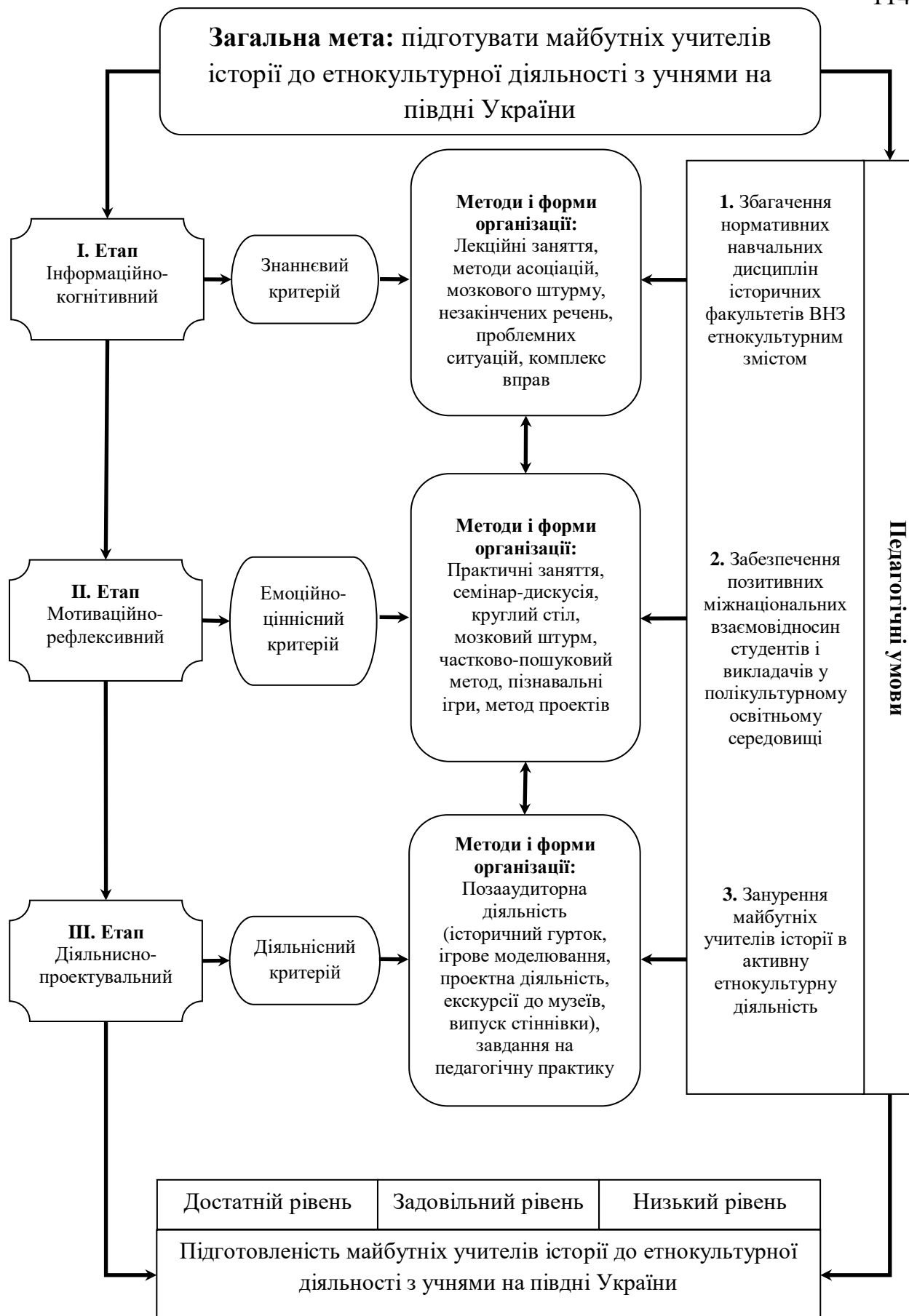

Рис. Модель підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

Модель підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України обіймає мету, етапи, критерії підготовленості, педагогічні умови та результат. Мета експерименту – підготувати майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Досягнення мети відбувалося впродовж трьох етапів: інформаційно-когнітивного, мотиваційно-рефлексивного й діяльнісно-проектувального за знаннєвим, емоційно-ціннісним і діяльнісним критеріями. Формування підготовленості за зазначеними критеріями здійснювалося під час реалізації визначених педагогічних умов: збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом; забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі; занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність. Зазначимо, що перша умова реалізовувалася переважно на інформаційно-когнітивному етапі, друга – на мотиваційно-рефлексивному та третя – на діяльнісно-проектувальному етапі. Результатом реалізації моделі стала підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Зауважимо, що експериментальна робота здійснювалася як у процесі навчання у вищому навчальному закладі, так і безпосередньо в школі, в період педагогічної практики майбутніх учителів історії.

Так, метою першого етапу – інформаційно-когнітивного було засвоєння майбутніми вчителями історії необхідних знань про різноманіття етнокультур півдня України та їхніх представників. На цьому етапі було впроваджено першу педагогічну умову, а саме – збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом.

Реалізація цієї педагогічної умови здійснювалося на основі принципу інтеграції (*integratio* – заповнення), тобто здійснювалося включення

відсутніх змістових елементів у навчально-виховні плани та освітні програми гуманітарних і фахових дисциплін підготовки майбутніх учителів історії, а так само застосовувалися інноваційні форми та методи творчого, пошукового характеру, які передбачали імітаційно-рольовий підхід до діяльності студентів як у навчальній, так і самостійній роботі.

Відтак, задля реалізації означеної педагогічної умови було збагачено змістові модулі низки гуманітарних і фахових дисциплін підготовки майбутніх учителів історії («Теорія та методика навчання історії», «Історія української культури», «Українська етнологія», «Історичне краєзнавство») відповідними темами лекцій (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

№ п/п	Назва дисципліни	Назва теми
1	Теорія та методика навчання історії	«Позаурочна етнокультурна діяльність учителів історії»
		«Врахування етнокультурного компонента при календарно-тематичному плануванні»
		«Етнокультурна діяльність учителів історії та вектори її здійснення»
2	Історія української культури	«Культурно-побутові традиції населення півдня України»
3	Українська етнологія	«Етнічне населення півдня України»
4	Історичне краєзнавство	«Історико-краєзнавчі дослідження півдня України»

Зауважимо, що провідною метою вищезазначених лекцій було доповнення наявного етнокультурного матеріалу та ознайомлення майбутніх учителів історії з історією населення південної України, з

етнографією, культурною спадщиною народів, що населяють південь України та були спрямовані на формування шанобливого ставлення до етнічних меншин, які проживають на півдні України, до їхніх традицій, звичаїв та культури.

Зауважимо, що стрижнем інтегративного підходу було обрано навчальний курс «Теорія і методика навчання історії», який було доповнено такими темами лекцій: «Позаурочна етнокультурна діяльність учителів історії», «Врахування етнокультурного компонента при календарно-тематичному плануванні», «Етнокультурна діяльність учителів історії та вектори її здійснення» тощо. Підкреслимо, що мету лекцій передусім було спрямовано на формування здатності у майбутніх учителів історії вести професійну діяльність у полікультурному середовищі, з огляду на особливості соціокультурної ситуації регіонів; на ознайомлення з методикою та технологіями етнокультурної діяльності з учнями та врахування етнокультурних відмінностей учасників освітнього процесу в ЗОШ.

Крім лекційних занять, було доповнено етнокультурним спрямуванням семінарські заняття з «Теорії та методики навчання історії». Так, наприклад, зі студентами обговорювалися такі питання: «Що таке акультурація, білінгвізм, культурна інтеграція, культурна ідентичність?» тощо. В якості практичного завдання пропонувалося розроблення план-конспекту уроку з історії України із використанням етнокультурного компонента. Студенти розподілялися за групами. Кожна група протягом 20-25 хвилин створювала проект план-конспекту уроку з використанням етнокультурної тематики. По завершенні роботи, представники груп презентували свої проекти план-конспектів. Викладач обирав найбільш доцільніший план-конспект, який було роздруковано у вигляді пам'ятки студентам.

Зазначимо, що змістовим аспектом реалізації означеної педагогічної умови виступив розроблений спецкурс «Етнокультура населення півдня України» (Додаток Л). Загальна кількість годин за навчально-тематичним планом складала 60 годин, із них лекцій – 10 годин, практичних занять – 20 годин, самостійної роботи – 24 годин та індивідуально-дослідне завдання – 6 години. Вид контролю – залік.

Початок лекційно-семінарських занять знаменувала настановча лекція, на якій студенти були ознайомлені з метою, завданнями та програмою спецкурсу, а також рекомендаціями, дотримання яких гарантувало успішність їхньої навчально-пізнавальної та навчально-професійної діяльності. При цьому майбутніх учителів історії знайомили з вимогами згідно з якими вони повинні були самостійно вивчати спеціальну літературу, готувати реферати та конспектувати необхідний матеріал. Інтелектуальна готовність до занять перевірялася методом експрес-контролю (письмового або усного), за допомогою якого на кожній із тем протягом п'яти-семи хвилин студенти відповідали на серію ключових запитань, які відображали рівень їхнього інформування у сфері обговорюваних тем.

Протягом першого етапу формувального експерименту майбутніми вчителями історії було заслухано такі лекції: «Полікультурне розмаїття півдня України як історичне явище», «Етнічні меншини півдня України та своєрідність їхньої етнокультури», «Урахування етнокультурних особливостей етнокультур півдня України та їхніх представників в освітній діяльності вчителів історії», «Толерантні взаємини представників різноманітних етнокультур півдня України», «Культура спілкування представників різних етнокультур півдня України у ЗОШ». Опишемо проведення лекцій більш детально.

Тема: «Полікультурне розмаїття півдня України як історичне явище».

Мета: формування у студентів розуміння специфіки полікультурної різноманітності півдня України; формування обізнаності в причинах появи етнокультурного розмаїття, процесах формування поліетнічного складу українського суспільства; вироблення толерантного ставлення до представників інших етносів, націй.

Форма проведення: лекція.

Хід роботи

Викладач оголошував тему лекції та пропонував майбутнім учителям історії підготувати запитання по зазначеній темі. Протягом двох-трьох хвилин студенти формулювали їх у письмовій формі та передавали викладачеві, який протягом трьох-п'яти хвилин сортував запитання та приступав безпосередньо до викладання. Підкреслимо, що лекція була структурована не як відповіді на запитання, а як зв'язний текст, в процесі слухання якого студенти отримували відповіді на свої запитання.

Також протягом лекції використовувалися такі інтерактивні методи, як-от: асоціацій, мозкового штурму та незакінчених речень тощо. Опишемо деякі з них.

Дотримуючись порядку реалізації методу асоціацій, майбутні вчителі історії з'ясовували сутність базових понять («полікультурність», «полікультурна освіта», «полікультурне середовище» тощо): працюючи над визначенням поняття «полікультурність», кожен учасник добирав по 2-3 слова, з якими асоціювалося запропоноване поняття. Із утвореного смислового ряду асоціацій студентами виділялися ті слова, які найточніше відображали сутність запропонованого поняття. Завершувалася робота аналізом одержаного результату.

Прикладом застосування мозкового штурму під час лекції була робота з вирішення проблемних запитань: «Історичні аспекти формування полікультурності півдня України», «Причини появи поліетнічного складу населення півдня України» тощо. Дотримуючись структури

проведення мозкового штурму, проблема розглядалася з різних боків відбувалося обговорення, знаходилося правильне її вирішення, підводилися підсумки. Таким чином, методи асоціацій, мозкового штурму надавали можливість усім студентам брати участь у розв'язанні проблеми, висловлюючи своє розуміння та бачення. У процесі такої роботи були різні пропозиції, що сприяло найефективнішому вирішенню проблеми.

На підсумковому етапі лекції використовувався метод «Закінчи фразу», за допомогою якого слухачі виконували завдання: «Полікультурне середовище півдня України в моїй уяві ...», «Після цього заняття моє уявлення про полікультурне середовище півдня України...», «Специфіка полікультурного середовища півдня України полягає в ...» тощо.

Тема: «Етнічні меншини півдня України та своєрідність їхньої етнокультури».

Мета: формування у студентів обізнаності з різноманіття етнокультур півдня України.

Форма проведення: лекція.

Хід роботи

У процесі лекції студенти були ознайомлені з етнічним складом населення півдня України за даними статистичних розвідок, з характерними рисами етнічних меншин та їхніх представників, що мешкають на півдні України; з'ясували загальне та особливе у традиціях, способі життя, культурних цінностях народів півдня України.

Для узагальнення набутих слухачами теоретичних знань було використано вправи «Багатокультурність населення півдня України» та «Аналіз прислів'їв». Опишемо вправи більш детально.

Вправа «Багатокультурність населення півдня України».

Мета: формування розуміння студентами багатокультурності населення півдня України.

Процедура виконання: студентів було розділено на підгрупи. Кожна підгрупа обирала одну з етнокультур півдня України (назви було записано на окремих картках) і з'ясовувала такі запитання: «Яка чисельність представників цієї етнокультури проживають на півдні України?». «Як здійснювалося заселення півдня України представниками обраної етнокультури?», «Які є своєрідності традицій, релігії, їжі, напоїв, музики, мистецтва тощо?». Результати вищезазначеної роботи студенти підгруп втілювали у стіннінках. Завершувалася вправа колективною роботою всіх учасників, які сідали по колу та обговорювали: «Що таке етнокультура?», «Що таке полікультурне суспільство?», «Чи є південь України полікультурним?», «Чи існують у сучасному світі монокультурні країни?», «Чи є Ваша студентська група полікультурною?», «В чому це проявляється?», «Що є позитивним у полікультурному суспільстві?» тощо.

Вправа «Аналіз прислів'їв».

Мета: збагачення знань студентів щодо етнічних своєрідностей етнокультур півдня України.

Процедура виконання: студентську групу було розділено на підгрупи за культурною (етнічною) ознакою. На основі виконаного домашнього завдання, учасникам підгруп необхідно було об'єднати підготовлені ними прислів'я й виокремити ті цінності, які вони передбачають. Пропонувалося обговорити прислів'я й ті цінності, які вони відображали. Викладач пропонував учасникам у процесі групової дискусії виробити загальну думку щодо низки питань:

1. Скласти єдиний список найбільш поширених прислів'їв свого народу та пояснити значення кожного із них.
2. Визначити, які особливості ментальності етносу відображено у запропонованих прислів'ях.
3. Розташувати прислів'я відповідно до ієрархії культурних норм і цінностей, властивих їхньому народові.

Тема: «Урахування етнокультурних особливостей етнокультур півдня України та їхніх представників в освітній діяльності вчителів історії».

Мета: сприяти мотивації студентів до використання етнокультурного компоненту населення півдня України у майбутній професійній діяльності.

Форма проведення: лекція.

Хід роботи

На лекційному занятті було розглянуто питання, як-от: сутність етнокультурної діяльності вчителів історії з учнями; професійний розвиток і саморозвиток учителів історії при виконанні етнокультурної діяльності; технології врахування етнокультурного компонента при підготовці до викладання історії.

Для закріплення отриманих знань майбутнім учителям історії було використано ігрове моделювання – студентам було запропоновано складання орієнтовного календарно-тематичного планування одного з курсів історії України з урахуванням етнокультурної ситуації півдня України. Провідною метою було – формування та вдосконалення вмінь планувати навчально-виховну діяльність, враховуючи та відображаючи в ній етнокультурну своєрідність населеного краю.

Процедура виконання: проведення ігрового моделювання потребувало попередньої підготовки слухачів, яких було розділено на 3 підгрупи. Студентами було отримано завдання для самостійної підготовки – заздалегідь ознайомитися з теоретичними питаннями, правилами, структурними елементами і вимогами щодо складання календарно-тематичного планування уроків історії України та з урахуванням етнокультури населення півдня України. По завершенні лекції відбулася презентація матеріалів кожної із груп, обговорення та підводилися підсумки роботи.

Тема: «Толерантні взаємини представників різноманітних етнокультур півдня України».

Мета: формування у студентів толерантного ставлення до інших етнокультур та їхніх представників; виховання студентів у дусі миру та терпимості.

Ф о р м а п р о в е д е н н я: л е к ц і я .

Х і д р о б о т и

На обговорення виносилися найбільш актуальні проблемні питання. Наприклад, «Толерантність як соціально-психологічний феномен», «Інтолерантність: ксенофобія, екстремізм, «образ ворога», «Толерантна особистість і критерії її визначення», «Як формувати у майбутніх учителів історії терпимість, взаєморозуміння з носіями інших етнокультур?», «Як розвинути у майбутніх учителів історії шанобливе ставлення традицій і звичаїв інших етнокультур півдня України?».

Студенти індивідуально обмірковували, а потім письмово готували 2-3 запитання з теми. Працювали парами, в яких ці запитання обговорювалися. Через десять хвилин пари об'єднувалися в малі групи по 4-6 чоловік, які продовжували дискусію впродовж двадцяти хвилин. Завдання полягала в тому, що запитання вже були обговорені в парах, склалися усталені думки, і дискусія в малій групі була більш осмисленою. Ще п'ятнадцять хвилин заняття відводилося для загальногрупової дискусії, в результаті чого сформувалася загальногрупова думка, повідомляв яку один із студентів – представник підгрупи. По завершенні його виступу решта студентів зверталася із запитаннями як до доповідача, так і до інших членів цієї групи. Потім виступав представник другої підгрупи тощо.

У межах лекції, викладачем також було використано кілька вправ. Опишемо їх.

Вправа «Що таке толерантність?».

Мета: надати можливість учасникам розкрити наукове поняття «толерантність», показати його багатоаспектність; стимулювати уяву в

пошуках власного розуміння толерантності на основі вироблення «наукового визначення».

Процедура виконання: студентів було розділено на підгрупи. Кожна підгрупа виокремлювала в результаті «мозкового штурму» своє визначення терміна «толерантність». Після обговорення в підгрупах, представник від кожної підгрупи знайомив із визначенням усіх учасників. По завершенні обговорення в групах, кожне визначення записувалося на дошці чи ватмані. Після того, як групи ознайомилися із усіма визначеннями, викладач зачитував заздалегідь підготовлені визначення терміну «толерантність» аудиторії. Учасники мали змогу ознайомитися з наявними визначеннями та висловити своє ставлення до них.

Вправа: «Міжкультурне спілкування».

Мета: сприяти розвитку міжособистісної комунікації між студентами, зняття бар'єрів між представниками різних етногруп.

Процедура виконання: групу було розділено на підгрупи по 3-4 студента. Кожен із учасників отримував бланк, куди записував відомості про себе, наприклад, на основі тесту «Хто Я ?». Спочатку кожен із студентів заповнював самостійно, а потім в підгрупі здійснювалося обговорення, і кожен студент підгрупи записував відомості про інших учасників у свій бланк, крім цього при обговоренні підгрупа окремлювала загальні або схожі відомості про учасників. На цю роботу відводилося 3-5 хвилин. На другому етапі виконання вправи – один учасник першої підгрупи переходив у другу, з другої – в третю, і т. ін. У підсумку в кожній підгрупі був учасник із іншої підгрупи, який слухав і конспектував інформацію про ту підгрупу, в яку він перейшов, і сам повідомляв ту інформацію, яку отримав у своїй початковій підгрупі. Після обміну інформацією знову учасники повинні знайти спільне в інформації двох підгруп. На третьому етапі здійснювався обмін учасниками підгруп. У результаті бланк кожного із учасників містив інформацію про всіх

учасників вправи. По завершенні вправи на аркуші ватману за допомогою викладача група створювала загальний бланк, до якого записували інформацію з індивідуальних бланків. Після групової роботи щодо заповнення загального бланка група виділяла щось спільне, що об'єднувало всіх учасників.

Вправа «Кодекс толерантності».

Мета: вдосконалення професійних знань і умінь майбутніх учителів історії.

Процедура виконання: викладач пропонував студентам на основі Загальної декларації прав людини створити «Кодекс толерантності». Кожен учасник обирав із Декларації десять статей, які, на його думку, найбільш важливі для «Кодексу толерантності». Викладач оголошував номери статей і в процесі загального голосування обиралося десять статей, які набрали більшу кількість голосів, їх номери було записано на дошці, і викладач зачитував їх зміст.

При визначені емоційно-ціннісного ставлення до особливостей різноманіття етнокультур півдня України та їхніх представників, необхідно було сформулювати та розвинути у студентів такі якості, як терпимість, взаєморозуміння, шанобливе ставлення до людей, толерантність, товариськість й комунікативність, доброзичливість, чуйність, ввічливість, співчуття тощо. При цьому найбільш ефективною була така форма організації означеного процесу, як лекція удвох. Опишемо її.

Тема: «Культура спілкування представників різних етнокультур півдня України у ЗОШ».

Мета: ознайомлення студентів із особливостями впливу національної культури на організаційний аспект міжкультурної комунікації.

Форма проведення: лекція.

Хід роботи

В процесі лекції передбачалося моделювання реальних ситуацій обговорення теоретичних і практичних питань двома викладачами, які мають різні погляди з обговорюваного питання. При цьому діалог викладачів демонстрував культуру дискусії між представниками різних етносів, спільне вирішення проблеми, залучення до обговорення студентів, спонукання їх звертатися із запитаннями, висловлювати свої погляди. У результаті було актуалізовано не тільки наявні знання у студентів про етнокультури півдня України, але і сформувалася уява про культуру спілкування, спосіб ведення діалогу, спільний пошук та прийняття рішення, і так само толерантне ставлення до носіїв інших етнокультур.

Для узагальнення набутих слухачами теоретичних знань було використано метод проблемних ситуацій, можливих у полікультурному навчальному середовищі.

Наприклад:

Ситуація 1. Деякі учні класу останнім часом почали активно демонструвати свою приналежність до певної молодіжної субкультури (одягом, поведінкою, мовою). Це викликало суперечку між ними та іншими учнями, неприйняття їх у колективі. Який можна запропонувати вихід із конфліктної ситуації?

Ситуація 2. Спілкування лише російською мовою та демонстрування небажання спілкуватися та розуміти українську мову одним із учнів школи викликало постійне обурення однокласників. Відсутність «спільної мови» під час участі в підготовці спільного проекту стало причиною конфлікту між школярами та поставило під загрозу зриву проведення запланованого заходу. Ваші дії...

Ситуація 3. Новий учень після певного часу навчання відмовився від спільного навчання з учнями класу та взагалі виявив протест до відвідування школи. Причиною такої поведінки стали насмішки деяких

учнів класу над його акцентом (новий учень – молдаванин за національністю). Виникла конфліктна ситуація. Ваша поведінка.

Ситуація 4. Причиною бійки в одному із класів стало те, що кілька учнів на перерві постійно спілкувалися між собою гагаузькою мовою, тоді як інші – російською. Ваші дії...

Ситуація 5. Одного дня на уроки не з'явився весь клас, окрім двох учнів. Причиною такого протесту стало небажання вчитися «разом із романами». Запропонуйте свої варіанти вирішення конфлікту.

Проблемні підсумкові запитання (наприклад: «Що повинен робити вчитель історії, щоб у полікультурному учнівському колективі не виникали конфліктні ситуації?», «Якщо конфліктна ситуація вже виникла, як її вирішити?», «Якими мають бути дії вчителя історії у розв'язанні конфлікту?» тощо).

Таким чином, вищеописаними засобами, методами та прийомами було реалізовано першу педагогічну умову, яка орієнтує майбутніх учителів історії на оволодіння знань про різноманітні етнокультури півдня України та їхніх представників.

Другий етап – мотиваційно-рефлексивний – передбачав формування емоційно-ціннісного ставлення в майбутніх учителів історії до особливостей етнокультур півдня України та їхніх представників. На цьому етапі реалізовувано таку педагогічну умову: забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі.

На означеному етапі було реалізовано практичний блок спецкурсу «Етнокультура населення півдня України». Опишемо практичні заняття зі спецкурсу.

Майбутні вчителі історії брали участь у роботі круглого столу: «Сутність і розвиток полікультурної освіти в Україні». Проведення означеного заходу передусім було спрямовано на подальше збагачення

знань студентів про полікультурне різноманіття півдня України, необхідність діалогу культур і ролі освіти у цих процесах. Опишемо вищезазначений захід.

Тема: «Сутність і розвиток полікультурної освіти в Україні».

Мета: формування у студентів цілісної науково-обґрунтованої уяви про полікультурну освіту як важливий напрям державної освітньої політики України.

Форма проведення: круглий стіл.

Хід роботи

Круглий стіл «Сутність і розвиток полікультурної освіти в Україні» носив характер наукового обговорення. Організація та проведення круглого столу передбачала три етапи – підготовчий, дискусійний і завершальний. У засіданні «круглого столу» брали участь студенти та викладачі.

На підготовчому етапі майбутніми вчителями історії було обрано проблеми в рамках тематики круглого столу. Обговорення здійснювалося з таких проблем: «Ідеї та концепції полікультурної освіти», «Полікультурна спрямованість української освіти», «Полікультурна освіта як чинник формування толерантних відносин в освітньому середовищі», «Технологія полікультурної освіти», «Методика взаємодії вчителя з учнями в умовах полікультурного освітнього простору» тощо.

На дискусійному етапі здійснився виступ ведучого з теми «Поняття полікультурної освіти», було встановлено регламент (загальний – 2 години, для виступу проблемних груп – 10 хвилин) та ознайомлення учасників із правилами загальної технології заняття у формі «круглого столу» та інформування про загальні правила комунікації.

На завершальному етапі було підведено підсумки ведучим; вироблено рекомендації щодо впровадження полікультурної освіти; встановлено загальні результати проведеного заходу.

На практичних заняттях зі спецкурсу було використано метод «пізнавальної гри». Необхідно зауважити, що застосування зазначеного методу передбачало створення спеціальних ситуацій, що моделювали реальність і які могли б трапитись зі студентами. Провідна мета цього методу – стимулювання інтересу в майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності. Такі стимули студенти отримували у процесі гри, де вони виступали активними перетворювачами дійсності. Зокрема, під час експериментальної роботи було використано різноманітні пізнавальні ігри, як-от: «Пізнай свою та іншу етнокультуру», «Кореспондент», «Журналіст», «Мандрівник», «Що? Де? Коли?», «Хто більше?». Опишемо їх.

Гра «Пізнай свою та чужу етнокультуру».

Мета: сприяти підвищенню рівня обізнаності студентів щодо особливостей різноманіття етнокультур півдня України та їхніх представників.

Хід гри: гра передбачала роботу в групі майбутніх учителів історії, де навчалися представники кількох етнокультур. Студентів було розділено на 3 підгрупи, кожна з яких отримала домашнє завдання, яке полягало в підготовці повідомлення про рідну етнокультуру, про її особливості (мову, історію, традиції, обряди, цінності, народні ремесла, мистецтво, фольклор, релігію тощо). На практичному занятті представники кожної з підгруп презентували відомості щодо рідної етнокультури. Після цього члени інших підгруп звертались із запитаннями з різних аспектів виступу. Відповідали на запитання як і представник, так й інші члени підгрупи. Подальшим кроком гри був виступ інших двох підгруп, які готували доповіді про особливості інших етнокультур, після чого до них також звертались із додатковими запитаннями. По завершенні заняття викладачем було оцінено роботу кожної із підгруп та кожного представника та було обрано команду, яка найбільше підготувала

матеріалу про особливості рідної етнокультури. В результаті цієї гри студенти, представники різних етнокультур, не тільки більше дізнатися про рідну етнокультуру, але й ознайомилися з особливостями інших різноманітних етнокультур півдня України.

Гра «Кореспондент».

Мета: закріпити знання студентів щодо особливостей різноманіття етнокультур півдня України та їхніх представників.

Хід гри: студентська група довільним чином розділилася на дві команди, роль журі виконував викладач. Перша група самостійно збирала інформацію про одну з раніше невідомих їм етнокультур (наприклад, болгарської), друга група вивчала особливості другої етнокультури (наприклад, молдавської). В кожній із груп обиралися студенти – «кореспонденти», які потрапляли в протилежну групу та отримували інформацію про етнокультуру, яку вивчала група. Таким чином, «кореспондент» першої групи дізнавався все про своєрідність молдавської етнокультури, а «кореспондент» другої групи – болгарської. «Кореспонденти», отримавши необхідну для них інформацію і все ще перебуваючи у складі протилежної групи, переходили до другої фази завдання. Воно полягало в тому, що студент-«кореспондент» розповідав про особливості етнокультури, яку вивчала його група. Відтак, «кореспондент» першої групи розповідав про болгарську етнокультуру, а «кореспондент» другої групи – про молдавську. Під час практичного заняття журі зверталося із запитаннями до студентів усієї групи з обох етнокультур і виставило бали. Перемогла та команда, яка отримала найбільше балів.

Гра «Журналіст».

Мета: підвищення рівня самостійної та пошукової роботи студентів щодо особливостей різноманіття етнокультур півдня України та їхніх представників.

Хід гри: один із студентів отримував завдання самостійно зібрати матеріал про особливості відповідної етнокультури (наприклад, єврейської). З різноманітних джерел він збирав інформацію про історію, обряди та традиції цієї етнокультури. Заняття було організовано у вигляді прес-конференції, де студент-«журналіст» презентували зібраний матеріал, використовуючи при цьому наочні матеріали (вирізки з газет, журналів, фотографії представників означеної етнокультури в національному одязі). Інші студенти виконували роль «глядачів» (чи «телеглядачів») і протягом виступу зверталися із запитаннями з обраної теми дослідження.

Гра «Що? Де? Коли?».

Мета: підвищення рівня здатності встановлення контактів із представниками різноманітних етнокультур півдня України в умовах освітнього середовища.

Хід гри: у студентській групі довільним чином обиралася команда з шести осіб «знавців». Вони сідали у центр аудиторії, а по колу, інші студенти – «глядачі». Ведучим гри виступив викладач. Завдання «глядачів» заздалегідь полягало підготувати запитання «знавцям» з етнокультурної тематики та розкласти їх по колу на столі. Вибір запитання визначала дзига. Запитання були пов'язані з особливостями різних етнокультур півдня України, традиціями, мовою, обрядами тощо. За кожну правильну відповідь команді нараховувався один бал, неправильна відповідь зараховувалася на користь глядачів. Гра відбувалася до того часу, коли було набрано шість балів. Якщо «глядачі» не отримували правильну відповідь «знавців» на запитання, тоді необхідно було озвучити правильну відповідь.

Гра «Хто більше?».

Мета: формування у студентів позитивного ставлення до рідної та інших етнокультур півдня України.

Хід гри: студентську групу було розділено на 3 команди. Кожній команді необхідно було за короткий час написати якомога більше слів, характеристик, які б асоціювалися з відповідною етнокультурою півдня України. Ведучим (викладачем) було визначено загальний час і конкретно етнокультуру для кожної групи, яку необхідно було схарактеризувати. Наприклад, російська культура характеризується висловами – «дерев'яні ложки», «балалайка», «Пушкін», «душа», «рубль», «частушки» тощо. Молдавська – «Маса Маре», «Мерцишора», «сирба», «плацинди», «чорби» тощо. Болгарська – «трекско хоро», «Сурвакі», «Мартеніца», «каварма», «катма» тощо.

По завершенні гри повідомлялися підсумки та обиралася команда переможців, яка написала найбільшу кількість адекватних асоціацій.

Отже, в процесі пізнавальних ігор у студентів значно підвищився стимул до пізнання особливостей рідної та інших етнокультур півдня України.

Інший аспект реалізації практичного блоку спецкурсу «Етнокультура населення півдня України» передбачав застосування частково-пошукового або евристичного методу, що полягало в пошуку рішення поставлених викладачем задач.

Тема: «Національні традиції народів півдня України».

Мета: формування навичок міжкультурної комунікації та толерантного спілкування з представниками інших етнокультур; використовувати сучасні інформаційні технології в майбутній професійній діяльності.

Форма проведення: практичне заняття.

Хід роботи всесвітню мережу Internet. Майбутні вчителі історії одержали такі завдання:

1. Ознайомлення з різноманітними статистичними даними щодо кількості етнічних груп півдня України.

2. Причини полікультурності півдня України та відмінність від інших регіонів України.

3. Мова як елемент етнокультури.

4. Традиційні та звичаї населення півдня України.

5. Релігійні норми населення півдня України.

У процесі практичного заняття студенти ознайомили своїх однокурсників із здобутим матеріалом, виступаючи в ролі викладача. В результаті застосування частково-пошукового методу в майбутніх учителів історії підвищився рівень етнокультурних знань та інтерес до подальшого вивчення означеної проблеми.

Під час практичного заняття було використано метод «мозкового штурму». Викладач забезпечував виконання всіх правил «мозкового штурму», а саме: умова задачі формулювалася перед «штурмом» у загальних рисах, наприклад, яку роботу необхідно здійснити, щоб розвинути у студентів почуття поваги до особливостей інших етнокультур, сформулювати ставлення до носія чужої етнокультури як до цінності. Група «генераторів ідей» за відведений час (20-40 хв.) висувала максимальну кількість гіпотез. На цьому етапі була заборонена будь-яка критика, в тому числі прихована, у вигляді скептичних посмішок, жестів, міміки. Група «експертів» виносила судження про цінність висунутих гіпотез. Експертизу та відбір гіпотез було проведено ретельно, оцінювалися і «відкидалися» несерйозні та нереальні пропозиції.

Індивідуально-дослідне завдання зі спецкурсу полягало у здійсненні та презентації майбутніми вчителям історії наукової розвідки із запропонованих тем.

Зауважимо, студенти в процесі виконання науково-дослідного завдання ретельно проаналізували матеріал заслуханих лекцій зі спецкурсу, а також відвідали відділ «Одесика» Одеської національної

Було використано сучасні інформаційні технології. Студенти мали можливість самостійно «здобувати» інформацію про різноманіття етнокультур півдня України, про полікультурне середовище через наукової бібліотеки, тому переважна більшість майбутніх учителів історії успішно захистила науково-дослідне завдання з таких тем, як-от: «Культурні традиції болгар, молдаван та гагаузів Одещини», «Національно-культурне розмаїття Одещини», «Реалізація Закону «Про національні меншини в умовах поліетнічного середовища півдня України», «Освіта національних меншин півдня України», «Міграційні процеси на півдні України», «Вплив етнічних груп на творення єдиної української нації» тощо.

Мета самостійної роботи студентів зі спецкурсу була спрямована на реалізацію методу проектів. За Т. Поштареву, метод проектів передбачає організацію дослідницької діяльності, спрямованої на збирання, вивчення, аналіз і використання в навчальній і позанавчальній діяльності матеріалів, що розкривають особливості етнокультури, історії, традицій, побуту, способу життя, психології народів, які мешкають у світі загалом і в населеному місці, де знаходиться освітня установа, зокрема [196].

Відтак, майбутні вчителі історії працювали над проектами під загальною назвою «Мозаїка етнокультур півдня України». Метою проекту було розширення знань студентів про етнокультурне різноманіття півдня України, формування інтересу до різних етнокультур і ціннісного ставлення до них. У процесі реалізації проекту студенти розділилися на групи та обрали етнокультуру, яку вони представлятимуть, готували презентації.

Організаційно-підготовчий етап: занурення студентів у проекту діяльність відбувалося формування творчих груп, виокремлення правил роботи в групі, розробка проектного завдання.

Другий етап – планування проекту: студенти формулювали запитання, на які потрібно відповісти в ході роботи, склали план діяльності, обговорювали форму презентації результатів проектної діяльності.

Ця стадія забезпечувала творчу, продуктивну діяльність, сприяла збиранню даних (накопичення фактів, спостережень, доказів) їх аналізу та синтезу.

Технологічна стадія: (здійснення діяльності): самоактуалізація; дослідницька, творча, інформаційна діяльність; моделювання. Відбувалося занурення студентів у дослідну діяльність, перевірка висунутих раніше гіпотез, осмислення результатів.

Завершальна стадія передбачала презентацію та оцінку результатів, рефлексію. На захисті проекту студенти презентували обрану етнокультуру: повідомляли про найбільш відомі звичаї, традиції; декламували вірші та демонстрували національний танець, особливості кухні, національний костюм тощо. У журі конкурсу оцінки проекту входили викладачі та запрошені гості. За кожною із номінацій було визначено дипломанти на основі розроблених критеріїв оцінки роботи студентів.

Отже, на цьому етапі відбулося впровадження другої педагогічної умови, що була спрямована на формування емоційно-ціннісного ставлення до особливостей етнокультур півдня України та їхніх представників.

На третьому етапі дослідження – діяльнісно-проектувальному, відбулася реалізація третьої педагогічної умови, а саме: занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність.

Впровадження педагогічної умови передбачало як позааудиторну роботу студентів, так і набуття й удосконалення майбутніми вчителями історії вмінь і навичок взаємодії в полікультурному середовищі загальноосвітніх шкіл півдня України під час педагогічної практики.

Підкреслимо, що в позааудиторній роботі для майбутніх учителів історії було організовано історичний гурток «Етнокультура рідного краю». Мета створення гуртка полягала у формуванні у студентів педагогічної майстерності, умінь і навичок самостійної дослідницької роботи з етнокультурними джерелами; залучення студентів до збирання та аналізу матеріалів з вивчення різних етнокультур півдня України; прищеплення майбутнім фахівцям переконаності в необхідності використання етнокультурного матеріалу в практичній роботі.

Основними формами і методами роботи були бесіди та практичні заняття. На основі національних культурних традицій студентами було організовано низку позааудиторних заходів, спрямованих на відродження та відтворення духовності, на знайомство з обрядами власного народу.

На педагогічній практиці студенти мали можливість виступити у ролі вчителя та організувати вищезазначені заходи.

Майбутні вчителі історії були озброєні методами та прийомами включення краєзнавчого компонента в навчальний матеріал на уроках історії. Наприклад, вони працювали над такими проектами: «Родовід сім'ї», «Історія рідного краю». У цій ситуації значно підвищувалися вміння щодо збирання, вивчення та використання на уроках історії краєзнавчого матеріалу в загальноосвітній школі та в подальшій професійній діяльності.

Випуск студентської стіннівки було однією із запропонованих форм роботи історичного гуртка. Змістова та естетично оформлена стіннівка підвищувала інтерес студентів щодо пізнання етнокультур півдня України, водночас була засобом повідомлення нової додаткової інформації. Так, викладач пропонував студентам відповідне завдання та допомагав його реалізації. Під керівництвом викладача студенти складали зміст і оформлення номера стіннівки. Було розподілено ролі студентів у підготовці матеріалів, як-от: збирання відповідного матеріалу, перевірка грамотності статей, логіка їхнього розташування, можливі варіанти

художнього оформлення тощо. Студентами було підготовлено низку тематичних стіннівок, що презентували матеріали етнокультурних традицій населення півдня України; опис страв і фото національної кухні населення півдня України, весільні звичаї населення цього регіону; особливості їхніх національних костюмів, побуту населення, національні іграшки та етнографічні ляльки тощо.

Гуртківцями було проведено КВК, що сприяло закріпленню набутих знань і практичному застосуванню того етнокультурного матеріалу, який використовувався в означеному заході. Участь у КВК сприяла розвитку та вдосконаленню комунікативних умінь і навичок, а також отримуванию нових знань, оскільки прагнення виграти змушувало думати, згадувати все вивчене та запам'ятовувати нове, що зустрічалося в процесі гри.

КВК було проведено в три етапи. Етап підготовки передбачав формування трьох команд. Етап проведення – учасники вирішували найрізноманітніші завдання, жартівливі та серйозні, що входили до програми КВК. Наприклад, необхідно було назвати якомога більше прислів'їв у відповідності з темою; розглянути серію фото і вгадати, яку етнокультуру вони презентують; відгадати, про якого літературного персонажа розповідає ведучий тощо. На етапі підведення підсумків – команда переможець нагороджувалася пам'ятними призами.

Діяльність гуртка передбачала активні методи групової роботи. Нариклад, проект «Туристичний ярмарок», його мета полягала у формуванні позитивного ставлення студентів до різних, але рівноцінних етнокультур; у формуванні бажання пізнати іншу етнокультуру та розкрити цінності рідної. Протягом «Туристичного ярмарку» студентські групи в межах самостійної роботи готували і презентували (рекламували) різноманітні туристичні напрями. Незалежне журі та студенти інших академічних груп оцінювали (купували) тури. Так, неабияку увагу серед викладачів і студентів привернули такі тури: «Золоті піски – перлина

Болгарії», «Загадковими стежками Трансільванії», «Підземне багатство Татр» тощо.

Ефективною формою позааудиторної діяльності майбутніх учителів історії було відвідування музеїв. Навчальні екскурсії, як форма організації навчання, сприяли пізнанню та вивченню студентами різних об'єктів і явищ етнокультурної дійсності. Так, студенти під керівництвом викладача відвідали Одеський історико-краєзнавчий музей, музей історії євреїв Одеси «Мигдль-Шорашим» і музей «Степова Україна» тощо.

Іншим аспектом реалізації педагогічної умови – занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність було проходження студентами педагогічної практики. Стає очевидним, що педагогічна практика є і важливим етапом у формуванні підготовленості майбутніх вчителів історії до етнокультурної діяльності з учнями, оскільки допомагає перевірити у професійній діяльності знання, вміння та навички, набуті на теоретичному етапі професійної підготовки: володіння знаннями про різноманіття етнокультур півдня України, їхню класифікацію; володіння правилами поведінки в полікультурному освітньому середовищі півдня України; вміння узагальнювати дані про представників інших етнокультур, з якими професійно взаємодіє учитель історії; вміння бути гнучким і долати бар'єри в міжкультурній взаємодії. У зв'язку з цим програму педагогічної практики було збагачено спеціальними завданнями. Опишемо їх.

1. Провести аналіз національного складу учнів класу, в якому вони проходили педагогічну практику.

2. Розробити завдання для збагачення етнокультурних знань школярів. Апробувати їх у класі, висновки та спостереження зафіксувати.

3. Підготувати фрагмент уроку, метою якого є розвиток умінь і навичок етнокультурної взаємодії учнів (індивідуально-розвивальні ігри та

вправи, нетрадиційні форми навчальної діяльності тощо). Апробувати їх у школі та провести аналіз.

4. За підсумками виконання всіх завдань скласти звіт про роботу, зафіксований у щоденнику практики. Також майбутнім учителям історії необхідно було вказати, з якими труднощами зіткнулися протягом педагогічної практики та сформулювати короткі методичні поради вчителю історії щодо вдосконалення педагогічної діяльності в спрямуванні розвитку етнокультурного потенціалу учнів у навчально-виховному процесі.

Опишемо результати проходження педагогічної практики майбутніми вчителями історії у досліджуваний період.

Так, студентка Тетяна В., яка проходила практику в с. Серпневе, Тарутинського району Одеської області, виконала завдання – здійснила аналіз національного складу 6-Б класу. Студентка-практикантка отримала такі дані: 33,3% (11 школярів) є українцями, 30,3% (10 школярів) представники болгарського етносу, 18,2% (6 школярів) – гагаузького етносу, 12,2% (4 школяра) – російського етносу та 6% (2 школяра) – молдавського етносу. У процесі проходження практики Тетяна В. провела з учнями кілька вправ. Опишемо їх.

Вправа «Історія мого імені».

Мета: формування позитивної етнічної ідентичності учнів.

Процедура виконання: учні сідали по колу та по черзі називали свої повні імена й розповідали про них. Кожен учасник міг, наприклад, відповідати на такі запитання: «Чи подобається мені моє ім'я?», «Чи знаю я, хто його для мене обрав?», «Хто ще в родині має таке ім'я?», «Чи знаю я, що означає моє ім'я?», «Хотів би я, щоб мене називали іншим ім'ям?», «Чи знаю я кіноакторів і театральних акторів, які мають таке ім'я?», «Що означає моє прізвище?», «Звідки моя сім'я?». Кожен із учнів самостійно

вирішував, що розповісти і як прокоментувати свою розповідь. Регламент виступу складав – 3 хвилини.

Вправа «Знайомство від назви предмета».

Мета: формування етнокультурної компетентності в учнів.

Процедура виконання: учням пропонувалося згадати предмет, який належить до матеріальної, етнічної етнокультури рідного етносу (наприклад, національну страву, предмет одягу тощо). Один із учнів намагався, не оголошуючи назву предмета, описати його іншим учням. При цьому учасники могли звертатися до нього із запитаннями. Завдання учасників полягало – відгадати задуманий предмет.

Гра: «Разом ми – Україна!».

Мета: формування етнокультурної компетентності в учнів.

Хід роботи: виконання означеної вправи передбачало домашнє завдання. Учні було розділено на чотири підгрупи. Кожна із підгруп отримувала домашнє завдання, яке передбачало дослідження відповідної етнокультури (болгарської, гагаузької, єврейської, молдавської). Учасникам підгруп, використовуючи свої творчі здібності, необхідно було презентувати обрану етнокультурну (у вигляді сценки, віршів, пісень, танців тощо). По завершенні роботи всі підгрупи презентували обрану етнокультуру. Вчитель разом із учнями обирали переможця.

Студент Володимир К., під час педагогічної практики у м. Гола Пристань Херсонської області організував історичний вечір «Дружба народів півдня України» (Див. сценарій у додатку М). Зазначений етнокультурний захід стимулював в учнів мотивацію до вивчення рідної етнокультури та етнокультури інших етносів; сформував позитивне ставлення до етнокультурного різноманіття; сприяв випробуванню почуттів, пов'язаних із етнічністю; прагнення до дотримання традицій і звичаїв свого етносу та інших народів півдня України тощо.

Опишемо захід, який провів студент Микола С. в 6-А класі ЗОШ № 5 м. Білгород-Дністровськ Одеської області. Так, виконуючи завдання з педагогічної практики він провів захід «Об'єкти культурної спадщини півдня України. Білгород-Дністровська фортеця» його мета полягала в ознайомленні учнів з етнокультурними пам'ятками національного значення. Протягом заходу студент ознайомив учнів із такими питаннями:

1. Віхи історії Білгород-Дністровська (антична колонія Тіра, Четате-Альба (Білгород-Дністровський) у складі Молдавської держави, Становище Аккермана у складі Турецької імперії.

2. Національний і соціальний склад населення Білгорода під час перебування у складі різних держав.

Під керівництвом студента-практиканта учні підготували та зачитали уривки з історичних джерел: «Білгород – початок Молдавського торгового шляху за письмовими джерелами XV ст.», «Свідчення про захоплення Білгорода турками», «Походи українського козацтва на Аккерман у XVI – XVII ст.» тощо. Микола С. за допомогою проєктора показав учнями уривки з кінофільмів, у яких було задіяно Білгород-Дністровську фортецю, як-от: «Лицарський замок», «Мушкетери 30 років потому», «Вогняні дороги», «Отелло», «Чортова дюжина», «Хвилі Чорного моря» тощо. По завершенні заходу студентом було зачитано уривок із документу про те, що на базі фортеці буде створений національний історико-архітектурний заповідник. Крім того, керівництво області буде ініціювати внесення об'єкта до списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Як було вищезазначено, одним із завдань педагогічної практики було розробити вправи для розвитку етнокультурних знань школярів. Відзначимо як результативну в цьому плані діяльність студентки Марії Ш., яка проходила практику в ЗОШ № 56 м. Одеси та провела вправу «Піраміда» для учнів 9-В класу в межах уроку з теми: «Наш край наприкінці XVIII – на початку XIX ст.». Опишемо вправу.

Вправа «Піраміда».

Мета: актуалізації уяви учнів про своє походження, рідну етнокультуру, витоки, коріння, історію своєї сім'ї; усвідомлення того, що кожна людина може одночасно належати до різних етнокультурних, етнічних, релігійних груп.

Матеріал: дошка або аркуш ватману.

Процедура виконання: студент-учитель пропонував учням згадати своїх предків і спробувати відновити своє генеалогічне дерево, за аналогією скласти своє етнокультурне дерево. Кожен учень на своєму аркуші самостійно відповідав на такі запитання:

1. До яких етнічних, культурних, расових і релігійними груп Ви належите?
2. До яких етнічних, культурних, расових, релігійних груп належать Ваші батьки?
3. До яких етнічних, культурних, расових, релігійних груп належать Ваші бабусі та дідусі?

На початковому етапі виконання вправи студентка-практикантка пропонувала побудувати етнокультурну піраміду класу. Задля цього всі учні по черзі зачитували свої відповіді на перше запитання, а вчитель у верхній третині аркуша ватману записував сказане учасниками (якщо відповіді повторювалися, вдруге їх не записували). Таким чином, відповіді на перше запитання утворювали вершину піраміди. Потім учні зачитували відповіді на друге запитання, і вчитель у середній частині ватману записував групи, до яких належать батьки учасників, – вони утворювали середній шар піраміди. І, нарешті, основа піраміди складали відповіді учасників на третє запитання: до яких груп належать їхні бабусі та дідусі.

Було виявлено, що життєвий шлях більшості учнів пов'язаний не з однією етнічною групою, народом або культурою, а з кількома, про що

багато хто з учнів раніше і не замислювалися. По завершенні було обговорено почуття та думки, які виникли в процесі побудови піраміди, а вчитель звертав увагу учасників на те, що майже кожна людина є полікультурною особистістю.

Як зазначила Марія Ш. у своєму звіті, означена вправа сприяла усвідомленню учнями себе в якості полікультурних суб'єктів у рідному середовищі; виявленню учнями етнокультурної подібності між представниками різних етнокультурних груп; визначенню свого місця, ролі, значимості й відповідальності в глобальних загальнолюдських процесах; ініціювання та прийняття активної участі у діях проти культурної агресії, культурної дискримінації.

Студентка Людмила Б. проходила педагогічну практику в селі Кирнички Ізмаїльського району Одеської області. Під час практики спільно з учнями 5-А класу нею було організовано гурток «Історія рідного села Кирнички». Програма гуртка дозволила розширити знання дітей про рідний край, побачити його в загальному ході історії, відчувати свій зв'язок з минулим і сьогоденням країни. Основу змісту програми становила робота з вивчення історії села Кирнички. Основними напрямки в діяльності гуртка було вивчення учнями історії рідного краю, створення куточка старовинного побуту, пропаганда українських народних традицій. Програма передбачала як теоретичні, так і практичні заняття. Основними формами та методами роботи були лекції, бесіди, зустрічі з жителями села Кирнички, оформлення учнями виставок і експозицій, проведення екскурсій, пошуково-дослідницька діяльність, складання літопису села, проведення вікторин, позакласних заходів, складання родоводу своєї сім'ї. Лекції та бесіди будувалися в плані знайомства з історією, культурою та побутом жителів села. Студентка разом із учнями відвідувала жителів села, проводила зустрічі та бесіди з ними, що формувало досвід етнографічної роботи та допомогло придбати учням комунікативних навичок. Під

керівництвом студентки учні складання експозиції та виставки, було проведено екскурсії, позакласні заходи, конкурси та вікторини, що дозволило зробити шкільний гурток важливим засобом навчально-виховного процесу в школі, а в дітей виховувати відповідальність, розвивати організаторські навички та самостійність, розширити їхній кругозір. Студентка повідомила, що протягом занять гуртківцями було зібрано етнічний матеріал: предмети одягу (національний костюм), предмети побуту (лампа, гребені, праска, посуд), фотографії, записи фольклорних пісень, опис деяких обрядів тощо. Програма гуртка передбачала і використання міжпредметних зв'язків з історією, літературою, малюванням, музикою.

По завершенні педагогічної практики відбулася конференція, в процесі якої разом зі студентами-практикантами обговорювали труднощі, які в них виникали в процесі проходження педагогічної практики. Майбутні вчителі історії зазначили, що більша частина учнів недостатньо володіє нормами та правилами поведінки в полікультурному соціумі, тоді як учителі історії, в побудові виховної роботи, віддають перевагу традиційним виховним цілям: відповідальності, дисциплінованості тощо. Робота у виховній сфері здійснюється без урахування особливостей полікультурного середовища півдня України, відносин, які складаються між учнями різних національностей.

Доцільно зазначити, що педагогічна практика показала, що в педагогічній діяльності вчителі історії недостатньо уваги приділяють можливостям навчальної та пізнавальної діяльності школярів із вивчення етнокультурного компонента. Необхідно підкреслити, що зміст навчальних предметів, що вивчаються школярами, не завжди використовуються для збагачення знань про етнокультуру народів півдня України, а дидактична мета уроку рідко збагачувалася етнокультурним змістом. Більшість форм і

методів навчальної та позанавчальної роботи носило традиційний характер, не пов'язаний із вирішенням проблем виховання толерантності учнів як однієї з основних якостей їхньої етнокультурної вихованості.

Разом із студентами-практикантами дійшли висновку щодо недостатньої інформованості школярів про етнокультурне розмаїття півдня України, в них практично відсутній інтерес до різноманітності етнокультур півдня України, гнучкості у подоланні негативних етнокультурних стереотипів, громадянської активності тощо.

Як бачимо, освітній процес у школі потребує серйозної підтримки, де могли б інтегруватись етнокультурні знання, міжкультурна взаємодія та співпраця школярів у різних видах діяльності. Такого висновку дійшли під час аналізу отриманої інформації в результаті проведення конференції, а також у процесі дослідження особливостей етнокультурних настанов школярів, рівня шанобливого ставлення до традицій і культур інших національностей, наявності досвіду поведінки в поліетнічному середовищі півдня України. Вважаємо за необхідне, включення в освітній процес школярів нового, сучасного змісту освіти, що забезпечує формування і розвиток етнокультурних знань, ціннісного ставлення до представників інших етнокультур, а також умінь і навичок взаємодії в полікультурному освітньому середовищі півдня України.

Виконана в ході формувального етапу експерименту робота та її результати підтвердили, що представлена модель і розроблена методика підготовки майбутніх учителів до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України є адекватною досліджуваному процесу, оскільки відображає всі основні структурні компоненти та взаємозв'язки процесу формування підготовленості майбутніх вчителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Використання означеної моделі дозволило досягти мети дослідження – апробувати комплекс педагогічних

умов підготовки майбутніх вчителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, обґрунтувати методичні та організаційні основи побудови роботи з формування підготовленості майбутніх вчителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України й представити результати експериментального дослідження.

2.3. Порівняльна характеристика рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

З метою перевірки ефективності експериментальної методики підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за розробленою моделлю на прикінцевому етапі експерименту було проведено контрольне діагностування як в експериментальній, так і в контрольній групах. Зазначимо, що на прикінцевому етапі експерименту було використано діагностичні методи та методики аналогічні констатувальному етапу експерименту.

Отже, опишемо здобуті результати щодо підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за кожним критерієм окремо.

Порівняльні кількісні дані експериментальної і контрольної груп на констатувальному та прикінцевому етапах експерименту щодо рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знаннєвим критерієм подано в таблиці 2.8.

Як засвідчує таблиця 2.8, позитивні зміни відбулися в експериментальній групі. Так, достатнього рівня підготовленості за знаннєвим критерієм досягли 50% майбутніх учителів історії ЕГ (було 11%), а в КГ 21% (було 13,8%). На задовільному рівні стало 40,5% майбутніх учителів історії ЕГ (було 28,6%) і 33,4% – КГ (було 30,2%).

Таблиця 2.8

Рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знаннєвим критерієм (у %)

Групи	Рівні підготовленості					
	Достатній		Задовільний		Низький	
	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
ЕГ	11	50	28,6	40,5	58	9,5
КГ	13,8	21	30,2	33,4	56	45,6

Студентів із низьким рівнем підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України КГ стало 9,5% (було 58%), у КГ – 45,6% (було 56%).

Порівняльні кількісні дані експериментальної і контрольної груп на констатувальному та прикінцевому етапах експерименту щодо рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за емоційно-ціннісним компонентом подано в таблиці. 2.9.

Як бачимо з таблиці 2.9, значні зміни відбулись і в емоційно-ціннісній сфері особистості майбутніх учителів історії. Перебуваючи майже на рівних позиціях до початку експерименту, по його завершенні у студентів ЕК і КГ було виявлено істотні відмінності в рівнях означеного критерію підготовленості. Так, достатній рівень було зафіксовано у 48,3% майбутніх учителів історії ЕГ(було 13%) і у 19,5% – КГ (було 12%). Задовільного рівня досягли 39% студентів ЕГ (було 29%) і 32,5% – КГ (було 30,5%). В ЕГ на низькому рівні залишилося 13,7% майбутніх учителів історії (було 58%). В КГ на низькому рівні перебувало 48% (було 57,5%).

Таблиця 2.9

Рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за емоційно-ціннісним критерієм (у %)

Групи	Рівні підготовленості					
	Достатній		Задовільний		Низький	
	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
ЕГ	13	48,3	29	39	58	13,7
КГ	12	19,5	30,5	32,5	57,5	48

Порівняльні кількісні дані експериментальної і контрольної груп на констатувальному та прикінцевому етапах експерименту щодо рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за діяльнісним критерієм подано в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за діяльнісним критерієм (у %)

Групи	Рівні підготовленості					
	Достатній		Задовільний		Низький	
	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
ЕГ	12,7	47	30	40	57,3	13
КГ	11	18,2	33	31	56	50,8

Як свідчать дані таблиці 2.10, достатнього рівня досягли 47% студентів ЕГ (було 12,7%) і 18,2% – КГ (було 11%). На задовільному рівні виявлено 40% майбутніх учителів історії ЕГ (було 30%) і 31% – КГ (було

33%). Низький рівень зафіксовано у 13% студентів ЕГ (було 57,3%) і в 50,8% – КГ (було 56%).

Порівняльні дані загальних рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України на константувальному і прикінцевому етапах подано в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Порівняльні результати рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за результатами формувального етапу експерименту (у %)

Критерії підготовленості	Експериментальна група			Контрольна група		
	Низький рівень	Задовільний рівень	Достатній рівень	Низький рівень	Задовільний рівень	Достатній рівень
Знанневий	9,5	40,5	50	45,6	33,4	21
Емоційно-ціннісний	13,7	39	48,3	48	32,5	19,5
Діяльнісний	13	40	47	50,8	31	18,2
У цілому за рівнями	12	39,6	48,4	48	32,4	19,6

Аналіз середньоарифметичних даних за результатами формувального етапу експерименту, що подано в таблиці 2.11, свідчить про те, що після проведення експериментальної роботи з майбутніми вчителями історії ЕГ з формування у них підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України їхні показники значно змінилися в позитиві. Так, підготовленість майбутніх учителів до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України на

достатньому рівні в ЕГ зафіксовано у 48,4% респондентів (було 12,2%), а в КГ у 19,6% (було 12 %), на задовільному рівні – 39,6% студентів ЕГ (було 30%) і 32,4% – КГ (було 31%), на низькому рівні – залишилося 12% майбутніх учителів історії ЕГ (було 57,8%), і 48% студентів КГ (було 57%) (див. рис. 2.6).

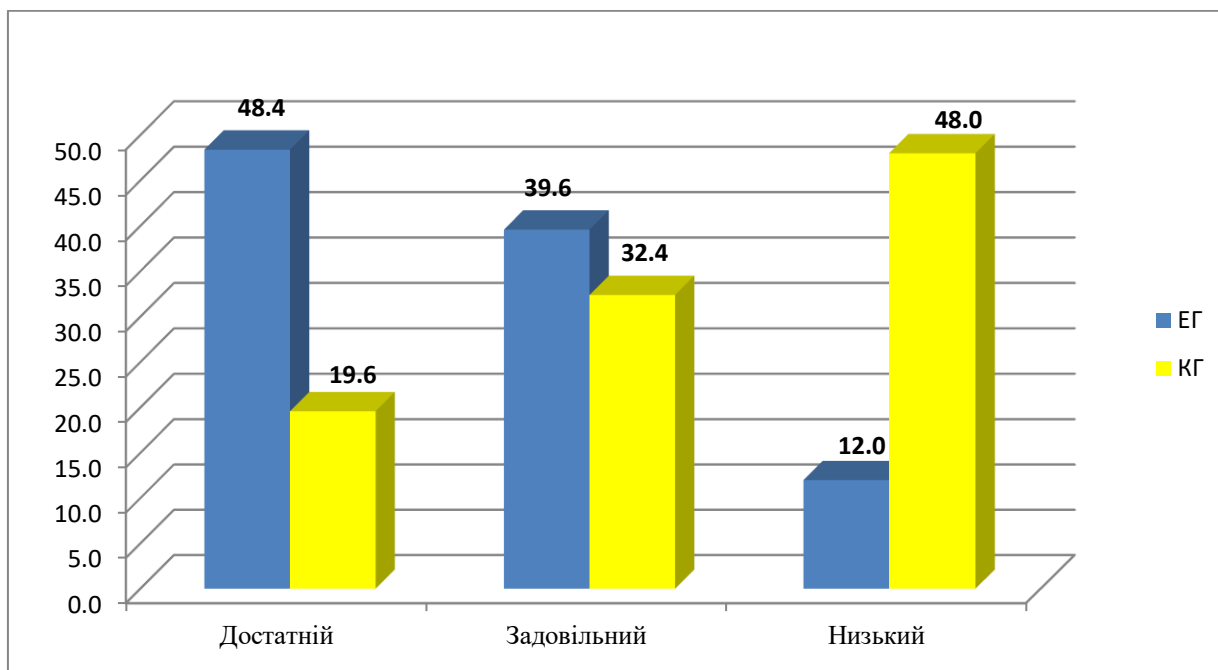

Рис. 2.6. Діаграма рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України на прикінцевому етапі

На підставі одержаних даних щодо рівнів підготовленості за знаннєвим, емоційно-ціннісним і діяльнісним критеріями на констатувальному та формувальному етапах дослідження, було обчислено порівняльні кількісні дані та динаміку змін щодо рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в експериментальній та контрольній групах. Дані подано на рис. 2.7 і 2.8.

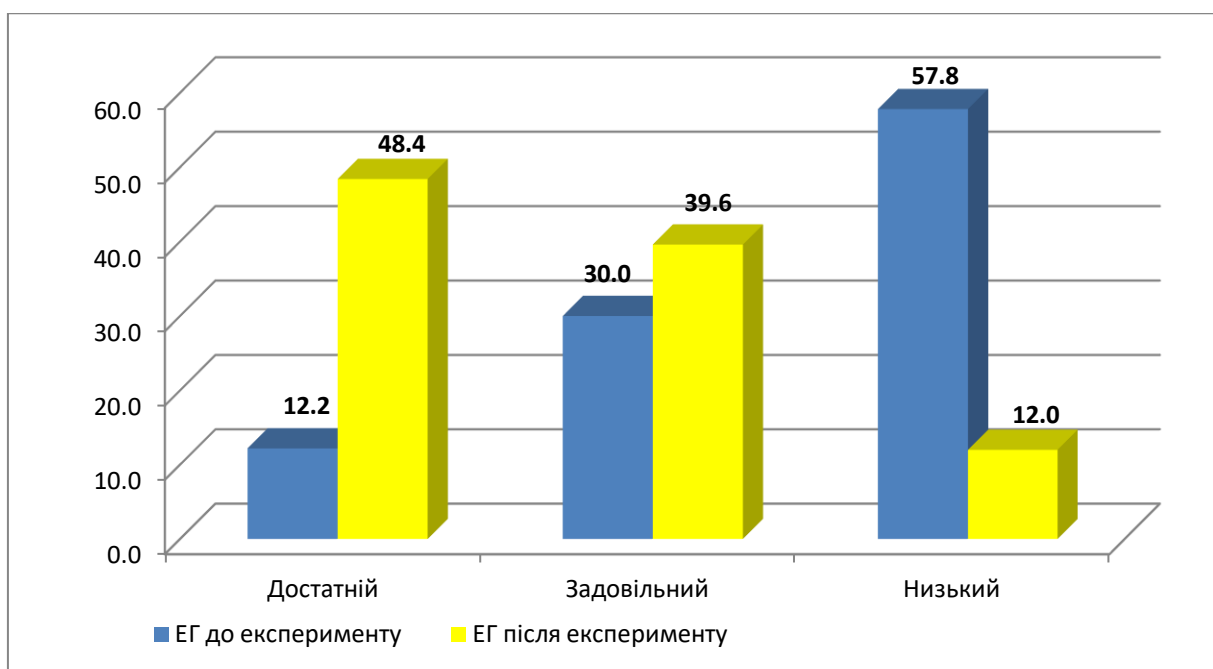

Рис. 2.7. Діаграма динаміки змін щодо рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в експериментальній групі

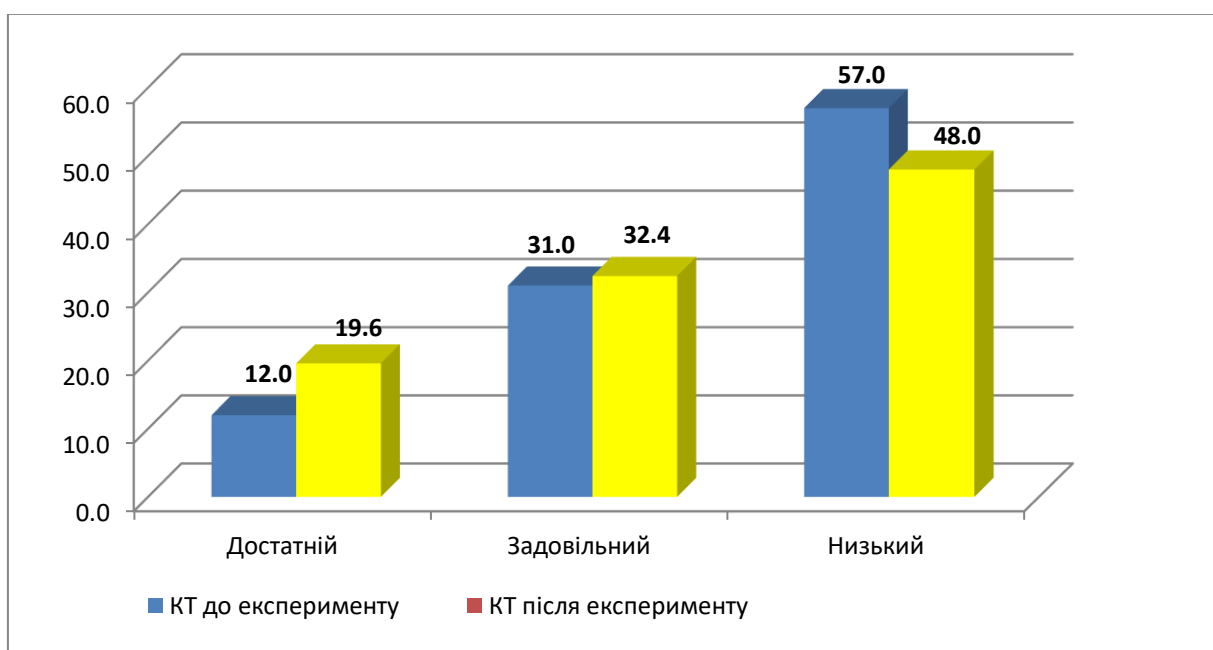

Рис. 2.8. Діаграма динаміки змін щодо рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в контрольній групі

Одержані результати прикінцевого зрізу, дозволяють дійти висновку, що впровадження педагогічних умов, реалізація моделі й

експериментальної методики, є ефективним для формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Для статистичного обчислення змін, які відбулися в процесі експериментальної роботи, було використано χ^2 – критерій Пірсона.

Таблиця 2.12

Емпіричні частоти підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України

Рівні	Емпіричні частоти				Загальна кількість
	КГ ($n = 149$)		ЕК ($n = 145$)		
Достатній	29	А	70	Б	99
Задовільний	48	В	58	Г	106
Низький	72	Д	17	Е	89
Сума	149		145		294

Формулювання гіпотез:

H_0 – рівень підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в КГ та ЕГ суттєво не відрізняються між собою.

H_1 – рівень підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в КГ та ЕГ суттєво відрізняються між собою.

Подаємо теоретичні частоти для кожного значення:

$$f_{A \text{ теор}} = 99 * 149/294 = 50,2;$$

$$f_{B \text{ теор}} = 99 * 145/294 = 48,8;$$

$$f_{B \text{ теор}} = 106 * 149/294 = 53,8;$$

$$f_{Г \text{ теор}} = 106 * 145/294 = 52,3;$$

$$f_{Д \text{ теор}} = 89 * 149/294 = 45,1;$$

$$f_{Е \text{ теор}} = 89 * 145/294 = 43,8.$$

Визначимо кількість ступенів свободи за формулою:

$$v = (k-1) * (c - 1)$$

k – кількість розрядів (рівнів)

c – кількість вибірок

$$v = (3 - 1) * (2 - 1) = 2$$

Внесемо отримані дані до таблиці 2.13 та проведемо необхідні розрахунки:

Таблиця 2.13

Таблиця частот	Емпіричні частоти fej	Теоретичні частоти f_T	$(f - f_T)$	$(f - f_T)^2$	$(fej - f_T)^2 / f_T$
А	29	50,2	-21,2	449	8,9
Б	70	48,8	21,2	449	9
В	48	53,8	-5,8	34	0,6
Г	58	52,3	5,7	32	0,6
Д	72	45,1	26,9	724	16
Е	17	43,8	-26,8	718	16,4
	294	294	0		51,5

За таблицею критичних значень критерію знаходимо: при $v = 2$ і рівні помилки 0,05 критичне значення $\chi^2 = 5,99$ тоді як $\chi^2_{\text{емп}} = 51,5$ таким чином, $\chi^2_{\text{емп}} > \chi^2_{\text{кр}}$.

Отже, гіпотеза H_0 не приймається. Приймається гіпотеза H_1 – рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України в КГ та ЕГ суттєво відрізняються між собою.

Таким чином, статистичний аналіз експериментальних даних підтвердив достовірність здобутих результатів, необхідність і достатність розробленої моделі та експериментальної методики підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Висновки з другого розділу

Визначено критерії, показники і схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, розроблено й експериментально апробовано модель і експериментальну методику підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України; подано порівняльні результати констатувального і формувального етапів дослідження.

Критеріями і показниками діагностування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України обрано: знаннєвий (обізнаність з етнічними спільнотами півдня України, обізнаність із культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України, усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл), емоційно-ціннісний (вміння враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності, вміння дотримуватися етноетичних норм і правил поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі, вміння ініціювати спілкування з представниками інших етнокультур), діяльнісний (виявлення толерантного ставлення до представників етнокультур півдня України, здатність сприймати та визнавати самоцінність народів півдня України та їхніх етнокультур, наявність усталеності до непередбачених суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування у поліетнічному освітньому середовищі та їх запобігання).

Було виявлено та схарактеризовані рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України: достатній, задовільний, низький.

За результатами констатувального експерименту з'ясовано, що серед майбутніх учителів історії низький рівень підготовленості до етнокультурної діяльності на півні України зафіксовано у 57,8% респондентів ЕГ і 57% – КГ, задовільний – у 30% студентів ЕГ і 31% – КГ, достатній рівень показало 12,2% майбутніх учителів історії ЕГ і 12% – КГ.

Дослідницький задум презентує розроблена модель і експериментальна методика підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, змістове ядро якої склала сукупність визначених педагогічних умов.

Обрано стратегію розгортання дослідно-експериментальної роботи в межах трьох етапів формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, а саме: інформаційно-когнітивного, мотиваційно-рефлексивного, діяльнісно-проектувального. Відповідно на кожному з етапів відбувалося формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за знанневим, емоційно-ціннісним і діяльнісним критеріями.

Дослідно-експериментальна робота підтвердила її ефективність і довела доцільність впровадження розробленого методичного супроводу. Результати прикінцевого етапу дослідження показали, що кількість майбутніх учителів історії експериментальної групи з достатнім рівнем підготовленості до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України збільшилася з 12,2% до 48,4%, із задовільним рівнем – із 30% до 39,6%. Водночас кількість студентів із низьким рівнем підготовленості зменшилась з 57,8% до 12%. У контрольній групі майбутніх учителів історії динаміка змін виявилася менш значною. Так, кількість респондентів

із достатнім рівнем підготовленості виросло з 12% до 19,6%, із задовільним – із 31% до 32,4%, кількість студентів із низьким рівнем підготовленості зменшилась з 57% до 48%.

Для перевірки отриманих результатів було використано критерій Пірсона χ^2 . За результатами формувального експерименту значення χ^2 критерію в експериментальній групі на відміну від контрольної перевищує критичне табличне значення. Це свідчить про те, що отримані результати є статистично значущими й підтверджує педагогічну потужність розробленої моделі й експериментальної методики та доводить доцільність їх упровадження.

Здобуті результати підтвердили гіпотезу дослідження та засвідчили ефективність розробленого експериментального підходу до формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Основні матеріали розділу викладено в публікаціях автора [19, 20, 25, 27].

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження репрезентує теоретичні узагальнення і дослідно-експериментальний підхід до практичного вирішення наукової проблеми підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, що дозволило обґрунтувати й експериментально перевірити сукупність педагогічних умов підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, модель і експериментальну методику їх реалізації.

2. Науково обґрунтовано сутність феномена «підготовленість майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України» як інтегративну якість особистості, що передбачає наявність знань про рідну етнокультуру та етнокультуру народів півдня України, характеризується позитивним емоційно-ціннісним ставленням до етнокультурних особливостей народів півдня України, що проявляється в уміннях і навичках взаємодії в полікультурному навчальному середовищі. Полікультурну освіту розуміємо як один із видів цілеспрямованої соціалізації, що забезпечує засвоєння зразків і цінностей світової культури, культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів, формування соціально-настановної та ціннісно-орієнтаційної схильності до міжкультурної комунікації, а також розвиток толерантності щодо інших народів, культур та етносоціальних груп, активну соціальну взаємодію з представниками різних культур за умови збереження власної культурної ідентичності. Етнокультурну діяльність учителів історії інтерпретуємо цілеспрямованим процесом формування в учнів етнокультурних знань, толерантного, позитивно-ціннісного ставлення до особливостей

різноманітних етнокультур, умінь і навичок взаємодії з представниками різних етнокультур.

3. Встановлено, що південь України є полікультурним регіоном, оскільки на його території проживають представники понад 130 національностей. Доведено, що вчитель історії, з одного боку, є членом полікультурного суспільства півдня України, а з іншого, – у силу педагогічної місії повинен бути готовим до продуктивної діяльності в умовах полікультурності досліджуваного регіону.

4. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, як-от: збагачення нормативних навчальних дисциплін історичних факультетів ВНЗ етнокультурним змістом; забезпечення позитивних міжнаціональних взаємовідносин студентів і викладачів у полікультурному освітньому середовищі; занурення майбутніх учителів історії в активну етнокультурну діяльність.

5. Критеріями та показниками підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України обрано: знаннєвий (обізнаність з етнічними спільнотами півдня України, обізнаність із культурними традиціями і звичаями етнічного населення півдня України, усвідомлення необхідності здійснення етнокультурної діяльності з учнями загальноосвітніх шкіл), емоційно-ціннісний (вміння враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності, вміння дотримуватися етноетичних норм і правил поведінки у спілкуванні в полікультурному освітньому середовищі, вміння ініціювати спілкування з представниками інших етнокультур), діяльнісний (виявлення толерантного ставлення до представників етнокультур півдня України, здатність сприймати та визнавати самоцінність народів півдня України та їхніх етнокультур, наявність усталеності до непередбачених

суперечливих ситуацій, викликаних непорозумінням спілкування в поліетнічному освітньому середовищі та їх запобігання).

Схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України: достатній, задовільний, низький.

6. За результатами констатувального етапу експерименту встановлено, що в ЕГ на достатньому рівні було зафіксовано 12,2%, на задовільному – 30% і на низькому – 58,7% майбутніх учителів історії. У КГ на достатньому рівні було виявлено 12% студентів, на задовільному – 31%, на низькому – 57% майбутніх учителів історії.

7. Розроблено й апробовано модель і експериментальну методику підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, стратегія розгортання якої передбачала три етапи (інформаційно-когнітивний, мотиваційно-рефлексивний, діяльнісно-проектувальний) з упровадженням визначених педагогічних умов. Відповідно до кожного з етапів відбувалося формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України за відповідними критеріями: знаннєвим, емоційно-ціннісним, діяльнісним. Перший етап – інформаційно-когнітивний – сприяв систематизації знань студентів щодо різноманіття етнокультур півдня України та їхніх представників. Другий – мотиваційно-рефлексивний – був спрямований на формування емоційно-ціннісного ставлення майбутніх учителів історії до особливостей етнокультур півдня України та їхніх представників. Третій – діяльнісно-проектувальний – мав на меті формування в майбутніх учителів історії вмінь і навичок взаємодії з представниками різних етнокультур полікультурного освітнього середовища півдня України.

Формами і методами реалізації визначених педагогічних умов підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з

учнями на півдні України виступили: лекційні та практичні заняття, метод проектів, пізнавальної гри, мозковий штурм, дискусії, самостійна робота в межах збагачених змістових модулів нормативних навчальних дисциплін і розробленого спецкурсу «Етнокультура населення півдня України», позааудиторна робота, педагогічна практика тощо.

8. Результати експериментального дослідження підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України показали суттєву позитивну динаміку як окремих критеріїв підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України, так і якості в цілому. За даними проведеної діагностики кількість майбутніх учителів історії ЕГ з достатнім рівнем досліджуваної підготовленості зросла з 12,2% до 48,4%, із задовільним – із 30% до 39,6%. Водночас кількість студентів із низьким рівнем підготовленості зменшилася з 57,8% до 12%. У контрольній групі динаміка змін аналогічна, проте менш значна. Так, кількість майбутніх учителів історії з достатнім рівнем підготовленості зросла з 12% до 19,6%, із задовільним – із 31% до 32,4%, із низьким рівнем зменшилася з 57% до 48%.

Статистична обробка отриманих кількісних результатів діагностування рівнів підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України довела статистичну значущість позитивних зрушень щодо її формування в майбутніх учителів історії експериментальної групи на відміну від контрольної.

Проведене дослідження створює можливість конструктивно розв'язати завдання підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України. Водночас його результати не вичерпують усієї повноти їх висвітлення і не претендують на всебічне розкриття означеної проблеми. Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів

історії до етнокультурної діяльності з урахуванням специфіки інших регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Категория деятельности в советской психологии / К. А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1980. – № 4. – С. 11-28.
3. Агадулін Р. Р. Полікультурна освіта: методологічний аспект / Р. Р. Агадулін // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3 (44). – С. 18-29.
4. Алексеева Г. М. Сутність і структура готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності / Г. М. Алексеева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/foipt/stat_Alekseeva_8.pdf
5. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2-х т. / Б. Г. Ананьев; под. ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 1. – 232 с.
6. Арутюнов С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М.: Наука, 1989. – 247 с.
7. Абрамян Е. Г. У истоков культурной традиции / Е. Г. Абрамян. – Ташкент: ЭКСМО, 1988. – 74 с.
8. Асмолов А. Г. Толерантность как культура XXI века / А. Г. Асмолов // Толерантность: объединяем усилия. – М.: Летний сад, 2002. – 304 с.
9. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
10. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – Киев : Тандем, 2000. – 264 с.

11. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі : [монографія] / К. О. Баханов. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 328 с.

12. Бездухов В. П. Гуманистическая направленность учителя / В. П. Бездухов. – Самара-Санкт-Петербург: Изд-во СамГПУ, 1997. – 172 с.

13. Беляев Г. Ю. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений / Г. Ю. Беляев. – М. : ИЦКПС, 2000. – 288 с.

14. Бенкс Д. Проблемы поликультурного образования в американской педагогике / Д. Бенкс // Педагогика. – 1993. – № 1. – С. 104-109.

15. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід. – 344 с.

16. Бігунова Ю. В. Етнокультурна діяльність майбутніх учителів історії на Півдні України / Ю. В. Бігунова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – [Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики]. – Київ, 2012. – Вип. 18 (28). – С. 59–63.

17. Бігунова Ю. В. Стан підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на Півдні України / Ю. В. Бігунова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – [Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики]. – Київ, 2013. – Вип. 21 (31). – С. 95–98.

18. Бігунова Ю. В. Педагогічні умови успішної етнокультурної діяльності майбутніх учителів історії на Півдні України / Ю. В. Бігунова // Вісник Черкаського національного університету. – Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Черкаси, 2013. – Вип. 26 (279). – С. 11–16.

19. Бігунова Ю. В. Експериментальна модель підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності в Південній

Україні / Ю. В. Бігунова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2014. – Вип. 4. – С. 31–37.

20. Бігунова Ю. В. Підготовка майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на Півдні України : результати експериментального дослідження / Ю. В. Бігунова // Освітологічний дискурс : електронне наукове фахове видання, 2015. – № 1. – Режим доступу до журн. : <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/206/182#>

21. Бегунова Ю. В. Основные проблемы профессиональной подготовки будущих учителей истории к этнокультурной деятельности на Юге Украины / Ю. В. Бегунова // Концепт. Научно-методический электронный журнал, 2014. – № 11 (ноябрь). – Режим доступу до журн. : [http:// e-koncept.ru/2014/14321.htm](http://e-koncept.ru/2014/14321.htm).

22. Бігунова Ю. В. Деякі особливості підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на Півдні України / Ю. В. Бігунова // Матеріали І всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю [«Придніпровські соціально-гуманітарні читання»], (22 вересня 2012 р.) : у 5-ти частинах. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. III. – С. 20–21.

23. Бігунова Ю. В. Структура та сутність етнокультурної діяльності майбутніх учителів історії / Ю. В. Бігунова // Матеріали третьої всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю [«Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні»], (26 квітня 2013 р.) : у 4-х частинах. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2013. – Ч. I. – С. 15–17.

24. Бігунова Ю. В. Етнокультурна діяльність майбутніх учителів історії в полікультурному середовищі Півдня України / Ю. В. Бігунова // Матеріали четвертої всеукраїнської науково-практичної конференції з

міжнародною участю [«Сучасні соціально-гуманітарні дискурси»], (22 березня 2014 р.) : у 3-х частинах. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2014. – Ч. II. – С. 64–65.

25. Бігунова Ю. В. Компоненти, критерії та рівні готовності майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на Півдні України / Ю. В. Бігунова // Матеріали четвертої всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю [«Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук»], (15 липня 2014 р.) : у 2-х частинах. – Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2014. – Ч. II. – С. 17–20.

26. Бігунова Ю. В. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на Півдні України / Ю. В. Бігунова // Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції [«Психологія та педагогіка сучасності : проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні»], (25–26 липня 2014 р.). – Львів : Львівська педагогічна спільнота, 2014. – С. 44–47.

27. Бігунова Ю. В. Результати констатувального етапу дослідження підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності на Півдні України / Ю. В. Бігунова // Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції [«Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук»], (19–20 вересня 2014 р.). – Одеса : Південна фундація педагогіки, 2013. – С. 43–44.

28. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : [навч. посіб.] / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Вища школа, 2002. – 407 с.

29. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.

- 30.** Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : [учеб. пособие для вузов] / В. А. Бодров. – М. : ПЭРСЭ, 2001. – 511 с.
- 31.** Бойко Я. В. Заселение Южной Украины. Формирование этнического состава населения края: русские и украинцы (конец XVIII – начало XXI в.) : [этностатистический очерк] / Я. В. Бойко. – Черкассы : «Вертикаль», Выпуск 1. 2007. – 48 с.
- 32.** Болгарінова В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгарінова, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – № 2. – С. 3–6.
- 33.** Большой толковый словарь русского языка / Под. ред. С. А. Кузнецова. – СПб. : «Норинт», 1998. – 1536 с.
- 34.** Бороноев А. О. Этническая психология / А. О. Бороноев, В. Н. Павленко. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1994. – 168 с.
- 35.** Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 412 с.
- 36.** Бромлей Ю.В. Этнос и этнография / Ю. В. Бромлей. – М.: Наука, 1973. – 283 с.
- 37.** Брякова И. Е. Формирование готовности студентов к развитию творческих способностей учащихся : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И. Е. Брякова. – СПб., 1997. – 24 с.
- 38.** Булда А. А. Теоретичні основи практичної підготовки вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (історико-педагогічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец: 13.00.02 «Теорія та методика навчання історії» / А. А. Булда. – Київ, 2009. – 36 с.
- 39.** Бурмистрова Т. Ю. Социология национальных отношений / Т. Ю. Бурмистрова // Социс. – 1994.–№ 5. – С. 22-26.
- 40.** Вагин А. А. Методика преподавания истории в средней школе / А. А. Вагин. – М. : Просвещение, 1968. – 431 с.

- 41.** Вагин А. А. Методика обучения истории в школе / А. А. Вагин. – М. : Просвещение, 1972. – 272 с.
- 42.** Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Піручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Г. Ващенко. – Львів : Камула, 2006. – Т. 1. – 278 с.
- 43.** Васютенкова И. В. Современные проблемы поликультурного образования [Электронный ресурс] / И. В. Васютенкова. – Режим доступа : <http://new.loiro.ru/index.php?module=articles&action=view&cid=99&id=38>.
- 44.** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. та допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
- 45.** Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. - М.: Русский язык, 1990. – 247 с.
- 46.** Вишнякова С. М. / Профессиональное образование : словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С. М. Вишнякова. – М. : НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
- 47.** Войченко А. П. Организация учебно-воспитательного процесса в педвузе как средство формирования профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности (на материале преподавания пед. дисциплин и пед. приктики в нац. группах фак. рус. яз. и литературы) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. П. Войченко. – Киргистан, 1980. – 25 с.
- 48.** Волков А. М. Деятельность: структура и регуляция: Психол. анализ / А. М. Волков, Ю. В. Микадзе, Г. Н. Солнцева. – М.: Изд-во МГУ, 1987 – 215 с.
- 49.** Волков Г. Н. Этнопедагогика / Г. Н. Волков. – Чебоксары : Чувашское книжное издательство, 1974. – 376 с.

- 50.** Волкова Н. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова. – [3-тє вид., стер.]. – К. : Академвидав, 2009. – 616 с.
- 51.** Всеукраїнський перепис населення 2001: [статистичний збірник] / За ред. Т.В. Стоянова . – Одеса: Гол. упр. статистики в Одеській області, 2004. – Ч.2. – 171 с.
- 52.** Вяземский Е. Е. Методические рекомендации учителю истории. Основы преподавательского мастерства: [практ. пособ.] / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М.: Гуманит. Узд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 160 с.
- 53.** Вульффов Б. З. Особенности социальной работы с учащимися в условиях поликультурной среды / Б. З. Вульффов, В. Н. Гуров // Социология образования. – 2009. – № 1. – С. 64 – 71.
- 54.** Гавриленко Л. А. Джерело : [посібник з українського народознавства] / Л. А. Гавриленко. – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – 176 с.
- 55.** Гасанов З.Т. Проблемы воспитания патриотизма, дружбы народов, веротерпимости / З. Т. Гасанов // Педагогика. – М. : «Педагогика», 2001– № 4. – С. 24-27.
- 56.** Гласс Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Дж. Глас, Дж. Стэнли. – М. : Прогресс, 1976. – 495 с.
- 57.** Гнатенко П. И. Национальная психология и бытие общества / П. И. Гнатенко, М. П. Бузский. – Днепропетровск : «Поліграфіст», 2002. – 209 с.
- 58.** Головатенко А. Ю Учебники истории: сегодня и завтра /А. Ю. Головатенко // История. – 1997. – № 7. – С. 1–7.
- 59.** Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К. : Политиздат Украины, 1989. – 189 с.
- 60.** Головки М. Б. Полікультурна освіта як засіб підготовки майбутніх фахівців дошкільної галузі / М. Б. Головки, Л. В. Крайнова //

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – № 13 (272) . – Ч. III. – С. 165–172.

61. Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: [навч. посібник] / Л. А. Гончаренко, В. В. Кузьменко. – Херсон: РІПО, 2006. – 92 с.

62. Гончаренко Л. А. Підготовка вчителів до формування в учнів полікультурної картини світу: [навч. посіб.] / Л. А. Гончаренко, А. М. Зубко, В. В. Кузьменко; заред. В. В. Кузьменка. – Херсон: РІПО, 2009. – 196 с.

63. Гончаренко Н. Школа іншування [Електронний ресурс] / Н. Гончаренко, М. Кушнар'ова // Критика. – 2001. – № 4 – Режим доступу: www.krytyka.kiev.ua/articles/s6-4-2001.html.

64. Гончаренко С. У. Про принципові положення концепції національної середньої загально-освітньої школи / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 3-11.

65. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.

66. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе / П. В. Гора. – М.: Просвещение, 1988. – 207 с.

67. Горохівська Т. М. Формування світоглядної культури майбутніх учителів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. М. Горохівська. – Вінниця, 2009. – 24 с.

68. Горчакова О. А. Особистість у полікультурному освітньому середовищі вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / О. А. Горчакова. - Режим доступу: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/b24.html>.

69. Горчакова О. А. Особливості діяльності керівника в навчальному закладі з поліетнічним складом учнів [Електронний ресурс] /

О. А. Горчакова. - Режим доступа : http://intellect invest.org.ua/pedagog_ editi ons_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_7/.

70. Греков А. А. Совершенствование профессионально-педагогической подготовки студентов / А. А. Греков // Советская педагогика. – 1982. – № 8. – С. 83–87.

71. Грива О. А. Толерантність молоді у полікультурному середовищі: [монографія] / О. А. Грива. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2007. – 275 с.

72. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О. А. Грива. – К., 2008. – 32 с.

73. Гукаленко О. В. Теоретико-методологические основы педагогической поддержки и защиты учащихся-мигрантов в поликультурном образовательном пространстве : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / О. В. Гукаленко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 47 с.

74. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 495 с.

75. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах полі етнічного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. І. Гуренко. – Харків, 2005. – 20 с.

76. Гуренко О. І. Полікультурність і полікультурна освіта / О. І. Гуренко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2015. – № 7 (296). – С. 93–105.

77. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : Логос, 2003. – 248 с.

78. Давыдов В. В. Нерешенные проблемы теории деятельности / В. В. Давыдов // Психологический журнал. – 1992. – № 2. – С. 3–12.

79. Деснова І. С. Термінологічне поле проблеми полікультурної освіти молодших школярів / І. С. Деснова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2013. – № 5. – С. 127–135.

80. Джурицкий А. Н. Педагогика межнационального общения: поликультурное воспитание в России и за рубежом [Текст] / А. Н. Джурицкий. – М. : ТЦ Сфера, 2007. – 224 с.

81. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61. Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г.: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml.

82. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX–перша чверть XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. М. Дем'яненко. – Київ, 1999. – 47 с.

83. Дерябо С. Д. Формирование ценностной ориентации воспитанников образовательных учреждений / С. Д. Дерябо // Высшее образование в России. – 2007. – № 3. – С. 34–38.

84. Довгополова Я. В. Навчально-виховне середовище як фактор виникнення конфліктів [Електронний ресурс] / Я. В. Довгополова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Rgf/2010_930/10divfwk.pdf.

85. Драгнєв Ю. Інформаційно-навчальне середовище як чинник професійного розвитку майбутнього вчителя фізичної культури в умовах інформаційно-освітнього простору [Електронний ресурс] / Ю. Драгнєв – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2011_1/Dragniev.htm.

86. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. на соискание научн. степени доктора пед. наук. / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.

87. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : БГУ, 1976. – 176 с.

88. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.

89. Дьяченко М. И. Краткий психологический словарь : Личность, образование, самообразование, профессия / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Хэлтон, 1998. – 399 с.

90. Д'юї Дж. Демократія і освіта / Дж. Д'юї; пер. з англ. І. Босак, М. Олійник, Г. Пехник. – Львів : Літопис, 2003. – 294 с.

91. Етнополітичні процеси в Україні : регіональні особливості : монографія / [В. Войналович, В. Євтух, О. Калакура та ін.] – К. : Ін-т політ. і етнонаціонал. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с.

92. Євтух В. Б. Вступ до етнопедагогіки: [навч. посіб.] / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 149 с.

93. Єрмакова І. П. Підготовка майбутнього вчителя суспільствознавчих дисциплін до використання дослідницької технології у професійній діяльності : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. П. Єрмакова. – Кіровоград, 2011. – 19 с.

94. Житомирська Т. М. Полікультурне виховання учнів в загальноосвітніх закладах українського Подунав'я (друга половина ХХ століття) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.

13.00.01 «Загальна педагогіка і історія педагогіки» / Т. М. Житомирська. – Ізмаїл, 2013. – с. 20

95. Заблоцький В. В. Мовна політика в Україні : стан та напрями оптимізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. В. Заблоцький. – Харків, 2007. – 16 с.

96. Занюк С. С. Психологія мотивації : [навч. посіб.] / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.

97. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

98. Захаров В. П. Применение статистических методов в социально-психологических исследованиях : [учебное пособие] / В. П. Захаров. – Л. : ЛГУ, 1985. – 64 с.

99. Зимняя И. А. Педагогическая психология : [учебник для вузов] / И. А. Зимняя. – [2-е изд. доп., испр. и перераб.]. – М. : Логос, 2003, 384 с.

100. Змеев С. И. Технология обучения взрослых : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / С. И. Змеев. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 128 с.

101. Зозуля І. Є. Полікультурні взаємовідносини іноземних студентів у середовищі вищого навчального закладу України (досвід Вінниччини) [Електронний ресурс] / І. Є. Зозуля. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Zozulya.php>.

102. Иванов А. В. Культурная среда современной школы / А. В. Иванов // Педагогика. – 2006. – № 10. – С. 50-55.

103. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Е. М. Иванова. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – 208 с.

104. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2003. – 512 с.

105. Каган М. С. Философия культуры : [учебн. пособие] / М. С. Каган . – СПб : Питер, 1996. – 414 с.

106. Карпова Е. Е. Сутність професійно-педагогічної діяльності / Е. Е. Карпова // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 159–165.

107. Карпова Е. Е. Ретроспектива проблеми професійної підготовки викладачів для вищої школи та шляхів її вирішення / Е. Е. Карпова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. – Вип. 137. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – С.156–159.

108. Касанчук М. Межкультурные конфликты в современном обществе [Электронный ресурс] / М. Касанчук. – Режим доступа : http://english-exam.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=2547&Itemid=1.

109. Кашлев С. С. Интерактивные методы обучения педагогике / С. С. Кашлев. – Минск : Выш. шк., 2004. – 176 с.

110. Кічук. Н. В. До питання формування полікультурної особистості в системі вищої педагогічної освіти / Н. В. Кічук // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. № 7-8. – С. 139–145.

111. Кичук Н. В. Европизация образования в Украинском Подунавьи : контекст болонських ініціатив // Дунайские чтения и европейский контекст : международная научная конференция. – Измаил – Галац, 2013. – С. 182–187.

112. Климов Е. А. Как выбирать профессию : [кн. для учащихся] / Е. А. Климов. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.

113. Климов Е. А. Основы психологии : [уч. для вузов] / Е. А. Климов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 462 с.

114. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Е. А. Климов. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.

115. Коджиспарова Г. М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджиспарова, А. Ю. Коджиспаров. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 176 с.

116. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д : Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.

117. Козырев В. А. Теоретические основы развития гуманитарной образовательной среды педагогического университета : автореф. дис. д-ра пед. наук / В. А. Козырев. – Санкт-Петербург, 1999. – 24 с.

118. Комаров В.П. Воспитание культуры межнационального общения средней профессиональной школе / В. П. Комаров. – Казань: Танзаря, 1995. – 142 с.

119. Кондрашова Л. В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л. В. Кондрашова. – К. : Вища школа, 1987. – 54 с.

120. Кондрашова Л. В. Сборник педагогических задач / Л. В. Кондарошова. – М. : Просвещение, 1987. – 142 с.

121. Конституція України : Прийнята на V-й сесії ВР України 28 червня 1996 р. – Київ : Юрінком, 1996. – 80 с.

122. Корнешук В. В. Математические методы исследования педагогических феноменов : [учебн. пособие] / В. В. Корнешук. – Одесса : ВМВ, 2010. – 72 с.

123. Кордон М. В. Українська і зарубіжна культура : [курс лекцій] /

М. В. Кордон. – К. : ЦУЛ, 2003. – 508 с.

124. Костюк Г С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; під ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

125. Котлер Ф. Коммуникативные барьеры / Ф. Котлер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bci-marketing.aha.ru/content/kommunikativnye-barery>.

126. Котляр Ю. В. Селянство Півдня України в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Ю. В. Котляр. – Одеса, 2005. – 32 с.

127. Кравченко Л. М. Неперервна педагогічна підготовка менеджера освіти : [монографія] / Л. М. Кравченко. – Полтава : Техсервіс, 2006. – 420 с.

128. Краевский В. В. Общие основы педагогики : [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. В. Краевский. – М. : Академия, 2003. – 256 с.

129. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз) : [монографія] / І. О. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.

130. Кривицька О. Полікультурний мегатренд сучасної України [Електронний ресурс] / О. Кривицька. – Режим доступа : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=29&c=450>.

131. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М. : Народное образование, 2000. – 272 с.

132. Крысько В. Г. Этническая психология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. Г. Крысько. – М. : Академия, 2002. – 320 с.

133. Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : [навч. посіб.] / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко; за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с.

134. Кузьмина Н. В. Формирование педагогических способностей / Н. В. Кузьмина. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1961. – 98с.

135. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности / Н. В. Кузьмина. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1967. – 183 с.

136. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1970. – 121 с.

137. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н. В. Кузьмина. – М. : Наука, 1989. – 166 с.

138. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя : тексты лекций / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев. – Гомель : Гомельский университет, 1976. – 57 с.

139. Кукушин В. С. Этнопедагогика и этнопсихология / В. С. Кукушин, Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 448 с.

140. Курилів В. І. Методика викладання історії : [навч. посіб.] / В. І. Курилів. – Львів; Торонто : Світ, 2003. – 248 с.

141. Кучуков М. М. Нация и социальная жизнь / М. М. Кучуков. – Нальчик: Эль-Фа, 1996. – 126 с.

142. Кушков Н. Г. Очерки по истории и теории высшего педагогического образования / Н.Г.Кушков – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1955. – 215 с.

143. Ладиченко Т. Підготовка вчителів історії до роботи в полікультурних класах / Т. Ладиченко // Історія і суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання. – 2012. – № 11. – С. 11-13.

144. Лебедев О. Т. Проблемы теории подготовки специалистов в высшей школе / О. Т. Лебедев. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1984. – 209 с.

145. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

146. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М.: Знание, 1980. – 96 с.

147. Ликов В. Н. Етнопедagogіка : [навч. посіб. для студентів вищих педагогічних навчальних закладів] / В. Н. Ликов. – Кіровоград : РВВ КДПУ, 2003. – 208 с.

148. Линенко А. Ф. Готовність майбутніх вчителів до педагогічної діяльності / А. Ф. Линенко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 125-132.

149. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. Ф. Линенко – К., 1996. – 378 с.

150. Лисакова І. В. Культурологічний підхід як методологія формування екологічної культури у післядипломній екологічній освіті / І. В. Лисакова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecoj.dea.gov.ua/wp-content/uploads/2013/02/cultural.pdf>

151. Лисенко Н. В. Етнокультурна компетентність сучасного педагога: психолого-педагогічний аспект / Н. В. Лисенко // Педагогічний дискурс. – 2007. – Вип. 2. – С. 100-106.

152. Лурье С. В. Историческая этнология / С. В. Лурье. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 446 с.

153. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія : [навч. посіб.] / А. М. Львовичкіна. – К. : МАУП, 2002. – 144 с.

154. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : [навч. посіб.] / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. – К. : Знання, 2006. – 447 с.

155. Маєвська Л. М. Готовність соціального педагога до професійної діяльності в етнокультурному середовищі [Електронний ресурс] / Л. М. Маєвська. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/4321/3/>.

156. Маєвська Л. М. Модель підготовки майбутнього учителя до етнокультурного виховання молодших школярів середовищі [Електронний ресурс] / Л. М. Маєвська. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/4322/5/>

157. Маєвська Л. М. Особливості формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога в контекстіглобалізаційних зрушень [Електронний ресурс] / Л. М. Маєвська. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/3554/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_2.pdf.

158. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

159. Максимов В. Г. Технология формирования профессионально-творческой личности учителя / В. Г. Максимов. – Чебоксары: ЧГПИ, 1996. – 227 с.

160. Малинка Ю. Г. Толерантність як філософсько-світоглядна проблема в громадянському суспільстві [Електронний ресурс] / Ю. Г. Малинка. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_SV/Gileyasp/F12_doc.pdf.

161. Матайс О.А. Формирование готовности старшеклассников к обучению в вузе (в условиях начальной инженерной школы) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и

методика профессионального образования» / О. А. Матайс. – Оренбург, 1999. – 20 с.

162. Методика преподавания истории в средней школе : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2108 «История»] / С. А. Ежова, И. М. Лебедева и др. – М.: Просвещение. – 1986. – 272 с.

163. Мижериков В. А. Введение в педагогическую деятельность: [учеб. пособие для студентов педагогических учебных заведений] / В. А. Мижериков, М. Н. Ермоленко. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 268 с.

164. Моляко В. А. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с.

165. Морозов А. В. Креативна педагогика и психология : [учеб. пособие] / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академический Проект, 2004. – 560 с.

166. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : [навч. посіб.] / В. А. Мосіяшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.

167. Мул С. А. Логіко-теоретичний аналіз проблеми «психологічна готовність» особистості / С. А. Мул // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 7. – С. 465-475.

168. Мухтерем В. У. Мовна толерантність в Автономній Республіці Крим як феномен розвитку полікультурного українського суспільства [Електронний ресурс] / В. У. Мухтерем. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/POLITICHNI/06-MUXTEREM.pdf>.

169. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация : [учеб. пособие] / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.

170. Немов Р. С. Психология : [учебн. для студ. высш. пед. учеб. заведений] : в 3 кн. / Р. С. Немов. – [4-е изд.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1. Общие основы психологии. – 688 с.

171. Нікітчина С. О. Становлення і розвиток системи професійно-педагогічної підготовки вчителів історії в Україні у 1917-1991рр. : [монографія] / С. О. Нікітчина. – Луцьк: «Вежа», 1996. – 500 с.

172. Нікітчина С. О. становлення і розвиток системи професійно-педагогічної підготовки вчителя історії в Україні (1917-1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка і історія педагогіки» / С. О. Нікітчина. – Київ, 1998. – 38 с.

173. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – М. : МЗ-Прес, 2004. – 67 с.

174. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимова, А. Н. Щукина. – М. : Издательство ИКАР, 2009. – 243 с.

175. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – 2-ге вид., випр. – Київ : Аконт, 2001. – Т. 3. – 2001. – 863 с.

176. Овчаренко Д. В. Українці у національній структурі міст півдня України за даними переписів населення 1920-1926 рр. [Електронний ресурс] / Д. В. Овчаренко. - Режим доступу : http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/28/./ovcharenko.pdf.

177. Овчинникова М. В. Інформаційно-освітнє середовище як фактор підвищення кваліфікації вчителя : теоретичний аспект [Електронний ресурс] / М. В. Овчинникова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_2/Ovchinn.pdf.

178. Огарев Е. И. Компетентность образования: социальный аспект / Е. И. Огарев. – СПб. : РАО ИОВ, 1995. – 146 с.

179. Огарев Е. И. Непрерывное образование: основные понятия и термины (тезаурус) / Е. И. Огарев. – СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2005. – 148 с.

180. Ожегов С. И. Словарь русского языка / М. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1990. – 916 С.

181. Онуфрієнко Г. С. Українська термінологія в лінгводидактичному вимірі особистості [Електронний ресурс] / Г. С. Онуфрієнко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Timvum/2010_5/22.%20Onufrienko167-174.pdf.

182. Осипов А. О. Сутність і принципи гуманної педагогіки вищої школи / А. О. Осипов, Ю. О. Шабанова [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://duer.edu/uploads/vidavnitstvo14-15/10148.pdf>

183. Павлова І. Г. Емоційна зрілість як одна з професійно важливих якостей особистості фахівців соціономічної групи професій [Електронний ресурс] / І. Г. Павлова. - Режим доступу : http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Psihologia/10_pavlova%20i.g.doc.htm.

184. Пальшкова І. О. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи : практико-орієнтований підхід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. О. Пальшкова. – Одеса, 2009. – 42 с.

185. Панченко Г. О. Комплексний механізм реалізації державної мовної політики в Україні : обґрунтування доцільності впровадження [Електронний ресурс] / Г. О. Панченко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2011_8/zmist/R_2/14Panchenko.pdf.

186. Педагогіка вищої школи : [навчальний посібник] / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк Т. Ю. Осипова та ін. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2007. – 495 с.

187. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Редкол. : М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 2002. – 528 с. С. 223

188. Петровский А. В. Теоретическая психология / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Издат. центр «Академия», 2003. – 496 с.

189. Перотті А. Виступ на захист полікультурності / А. Перотті – Париж : Видавництво Ради Європи, 1994. – 127 с.

190. Пехота О.М. Особистісно-орієнтоване навчання: підготовка вчителя : [монографія] / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – [2-е вид. доп. та перероб.]. – Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2006. – 272 с.

191. Пірен М. І. Етнополітика в Україні : соціо-психологічний аналіз : [навч. посіб.] / М. І. Пірен. – К. : Університет «Україна», 2007. – 408 с.

192. Полозенко О. В. Психологічні детермінанти готовності майбутніх фахівців аграрної галузі до професійної діяльності [Електронний ресурс] / О. В. Полозенко. – Режим доступу : http://elibrary.nubip.edu.ua/9964/3/O.Polozenko_St_NUBiP.doc.pdf

193. Пономарьов А. П. Українська етнографія : Курс лекцій: Посібник для студентів вищих навч. закладів / А. П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.

194. Порох Д. О. Створення полікультурного освітнього простору для успішного перебігу адаптації іноземних студентів до навчання у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / Д. О. Порох. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_10/files/p1010_65.pdf.

195. Почебут Л. Г. Кросс-культурная и этническая психология : Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2012. – 336 с.

196. Поштарєва Т. В. О методах формирования этнокультурной компетентности учащихся [Электронный ресурс] / Т. В. Поштарєва. – Режим доступа : <http://school2100.com/upload/iblock/6e8/6e81b3e1efaffc3f4a385b1ec05d8f77.pdf>

197. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей образовательных учреждений / [автор-составитель В. А. Мижериков]. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 544 с.

198. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності : [монографія] / Л. П. Пуховська. – К. : Вища школа, 1997. – 179 с.

199. Редькина Л. И. Этнопедагогика караимов Крыма : [монография] / Л. И. Редькина. – К : Педагогічна преса, 2001. – 195 с.

200. Рибалко Л. М. Сучасні підходи до визначення поняття «навчальне середовище» / Л. М. Рибалко // Постметодика. – 2010. – № 5. – С. 41-44.

201. Розлуцька Г. М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919-1939 рр.): [монографія] / Г. М. Розлуцька. – Дрогобич: Коло, 2005. – 282 с.

202. Розлуцька Г. М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. М. Розлуцька. – Житомир, 2006. – 21 с.

203. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 713 с.

204. Садохин А. П. Культурология. Теория культуры : [учеб. пособие для вузов] / А. П. Садохин, Т. Г. Грушевицкая. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 365 с.

205. Садохин А. П. Этнология : [учебник] / А. П. Садохин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 2006. – 287 с.

206. Сакалюк О. О. Формування готовності менеджерів освіти до професійної діяльності в полікультурному навчальному середовищі: дис.

канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Сакалюк. – Одеса, 2012. – 247 с.

207. Саух П. Ю. Модель полікультурної освіти як соціальної інновації в контексті реальних процесів міжкультурної взаємодії / П. Ю. Саух // Креативна педагогіка. – Вінниця, 2011. – Вип. 4. – С. 35-43.

208. Снагощенко В. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Снагощенко. – Київ, 2010. – 22 с.

209. Сиротенко Г. О. Шляхи оновлення освіти : науково-методичний аспект. Інформаційно-методичний збірник / Г. О. Сиротенко. – Х. : Основа, 2003. – 96 с.

210. Слостенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин. – М. : Просвещение, 1976. – 186 с.

211. Слоновьська О. Б. Полікультурна освіта майбутніх учителів гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. Б. Слоновьська. – Житомир, 2011. – 22 с.

212. Смірнова О. О. Методичні аспекти підготовки майбутніх учителів історії до інноваційної педагогічної діяльності / О. О. Смірнова // Рідна школа, 2010. – № 11 (листопад). – С. 50–53

213. Смульсон М. Л. Психологічні особливості віртуального освітнього середовища [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон. – Режим доступу : <http://www.psy-science.com.ua/department/zbirnyk-2008/10.htm>.

214. Старєва А. М. Підготовка майбутнього вчителя історії до реалізації особистісно-орієнтованого навчання : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. М. Старєва. – Київ, 2003. – 20 с.

215. Солдатова Г. У. Позволь другим быть другими. Тренинг толерантности для подростков по преодолению мигрантофобии / Г. У. Солдатова и др. – М.: МГУ, 2002. – 120 с.

216. Солдатова Г. У. Психодиагностика толерантности личности / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, Т. Ю. Прокофьева, О. А. Кравцова. – М.: Смысл, – 2008. – 172 с.

217. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

218. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: [учебник для вузов] / Т. Г. Стефаненко. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 368 с.

219. Суходольский Г. В. Основы математической статистики для психологов / Г. В. Суходольский. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1972. – 429 с.

220. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є. І. Сявавко. – К.: Наукова думка, 1974. – 151 с.

221. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.

222. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси: Изд-во Акад. Наук Груз. ССР, 1961. – 210 с.

223. Українська етнопедагогіка: [навч.-метод. посіб. / за ред. акад. В. Кононенка]. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 508 с.

224. Українська етнопедагогіка: історичний контекст: [навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. Лисенко]. – Івано-Франківськ, 2005. – 186 с.

225. Українська етнопедагогіка у контексті розвитку сучасних теорій виховання та навчання / [за ред. проф. Н. Лисенко]. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 300 с.

226. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании / К. Д. Ушинский. – Педагогические сочинения в 6 т. – Т. 1. – М. : Педагогика, 1988. – 566 с.

227. Федяєва В. Л. Етнорегіональні особливості виховання дітей у сім'ї Півдня України ХІХ століття / В. Л. Федяєва // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – № 19(114). – Листопад – С. 238–243.

228. Философский словарь / [авт.-сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба]. – К. : А. С. К., 2006. – 1056 с.

229. Философский словарь [Текст] / Под ред. И.Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

230. Хмелько В.Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності [Електронний ресурс] / В. Є. Хмелько. - Режим доступу : http://www.kiis.com.ua/materials/articles_NE/16_linguaethnical.pdf.

231. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. О. Хомич. – Київ, 1999. – 41 с.

232. Цибар Т. М. Естетичне виховання учнів середнього шкільного віку в полікультурному середовищі на Закарпатті (1919-1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. М. Цибар. – Тернопіль, 2008. – 23 с.

233. Цимбрило С. М. Полікультурне виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого технічного навчального закладу :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец: 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / С. М. Цимбрило. – Дрогобич, 2011. – 22 с.

234. Чебан О. М. Етнокультурне у свідомості поліетнічного соціуму (на матеріалах Придунав'я) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. М. Чебан. – Одеса, 2003. – 177 с.

235. Чередніченко Г. А. Культурологічний підхід до формування особистості майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки / Г. А. Чередніченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2007/1/66.pdf>

236. Чернілевський Д. В. Полікультурна компетентність як складова творчого розвитку фахівця / Д. В. Чернілевський // Креативна педагогіка. – Вінниця, 2011. – Вип. 4. – С. 13-22.

237. Чумак Л. В. Становлення та розвиток полікультурної освіти / Л. В. Чумак // Таврійський випуск освіти : науково-методичний журнал. – Херсон, 2009. – Вип. 3 (72). – С. 16–22.

238. Чумак Л. В. Сутність полікультурного виховання учнівської молоді / Л. В. Чумак // Педагогічний альманах. – 2010. – Вип. 7. – С. 38-44.

239. Шевченко О. М. Культурологічний підхід у професійній підготовці студентів музичних училищ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Шевченко. – Київ, 2011. – 21 с.

240. Ядловська О. С. Етнічний склад сільського населення півдня України напередодні 1917 р. [Електронний ресурс] / О. С. Ядловська. – Режим доступу : http://history.org.ua/JournALL/chornlit/chornlit_2011_3/17.pdf.

241. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П. М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1969. – 318 с.

242. Якса Н. В. Етнокультурні характеристики польської громади Криму в полікультурному освітньому просторі регіону [Електронний ресурс] / Н. В. Якса. Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/3075/1/Jaksa_N.W.pdf.

243. Якса Н. В. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу : [навч. посіб.] / Н. В. Якса. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 312 с.

244. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності Кримського регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Якса. – К., 2009. – 46 с.

245. Яновська Л. Г. Формування професійної усталеності майбутніх учителів історії у процесі навчання у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. Г. Яновська. – Одеса: ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2004. – 276 с.

246. Council for Cultural Cooperation (CDCC) // Secondary Education for Europe. – Strasbourg, 1997.

247. Geertz C. The interpretation of cultures / C. Geertz. – New York: Basic Books, 1973.

248. Gudykunst W. B. Cross-Cultural and Intercultural Communication / W. B. Gudykunst. -SAGE Publications, Inc, 2003. – 312 p.

249. Hall E. Beyond Culture / E. Hall. – New York, London, 1989.

250. Hall E., Hall M. Understanding cultural differences / E. Hall, M. Hall. – Yarmouth, 1990.

251. Hofstede G. Culture and Organizations (Intercultural Cooperation and its Importance for Survival) Software of the Mind /G. Hofstede. – L : McGraw-Hill, 1991.

252. UNESCO. Cultural pluralism and multiculturalism: Managing unity in diversity. MOST News letter 3 (June 1995). Retrieved January 9, 2007 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.unesco.org/most/newlet3e.htm>.

**Анкетування з метою виявлення обізнаності та ставленням до
етнокультурної діяльності з учнями**

Шановний студенте!

Просимо Вас надати відповіді на запитання!

1. Як Ви розумієте поняття полікультурність?
2. Дайте визначення поняття «етнокультура»?
3. Що таке етнос?
4. Наскільки Ви обізнані з культурними звичаями, обрядами, традиціями рідного народу?»
5. Чи знайомі Ви з особливостями інших культур півдня України?»),
6. Що Вас зближує з представниками Вашої етнокультури?
7. Як Ви себе відчуваєте в іншому культурному середовищі?
8. Як Ви характеризуєте Ваше ставлення до представників інших етнокультур?
9. Чи трапляються у Вас непорозуміння, конфлікти з представниками інших етнокультур півдня України?
10. Яке Ваше ставлення до представників інших етнокультур?
11. Змогли б Ви працювати в колективі, в якому були представники різних етнокультур (болгари, росіяни, молдовани, греки тощо)?
12. Ви особисто готові до роботи з етнокультурної діяльності з учнями в полікультурному середовищі півдня України?

Дякуємо за відповіді!

**«Тестова бесіда» С. Банкова
(Модифікована)**

Шановний студенте!

**Просимо Вас надати відповіді на запитання
розгорнуто й обґрунтовано!**

Перший блок «Знання рідної етнокультури»:

1. Чи усвідомлюєте Ви себе носієм будь-якої етнокультури? У чому це проявляється?
2. Чи відомі Вам історія та географія розповсюдження рідної етнокультури (розкажіть коротко)?
3. Чи володієте Ви рідною мовою, яка є засобом пізнання та зберігання етнокультури? Розкрийте сутність співвідношення мови та етнокультури?
4. Чи знаєте та дотримуетесь Ви традицій, звичаїв і обрядів своєї етнокультури?
5. Чи достатньо Ваших знань для того, щоб займати активну позицію як представника етнокультури серед інших етнокультур? Обґрунтуйте, будь ласка, свою відповідь.

Другий блок «Знання етнокультурної специфіки регіону півдня України»:

1. Схарактеризуйте, будь ласка, етнокультурну ситуацію регіону півдня України?
2. Розкажіть, будь ласка, про етнокультурні традиції народів, які проживають у Вашому регіоні. Чи допомагають Вам ці знання розуміти думки та почуття представників інших етнокультур ?

3. Дайте характеристику етнокультурній політиці, що проводиться у Вашому

регіоні. Чи допомагають наявні знання в знаходженні шляхів примирення учасників міжкультурної взаємодії?

4. Чи допомагає Вам знання української мови як державної, при спілкуванні з представниками різноманітних етнокультур півдня України? Обґрунтуйте, будь ласка, свою відповідь.

5. Чи відома Вам історія заселення півдня України іншими національностями, а також географія їх розселення?

Третій блок «Знання світової культурної ситуації»:

1. Розкажіть, будь ласка, про особливості світової соціокультурної ситуації.

2. Що таке глобалізація? У чому вона проявляється?

3. Що Вам відомо про світові мови? Коротко розкажіть про це.

4. Про традиції яких світових культур Ви могли б розповісти?

Розкажіть коротко про них.

5. Розкажіть про історію розвитку і географії розселення основних світових культур (англійської, китайської, іспанської, французької тощо).

Дякуємо за відповіді!

**Опитувальні карки обізнаності
майбутніх учителів історії з культурними традиціями і звичаями
етнічного населення півдня України**

Шановний студенте!

Просимо Вас взяти участь у педагогічному дослідженні. Для того щоб відповісти на запитання карти обведіть кружком номер відповідної відповіді в таблиці справа. У кожному рядку повинна бути зроблена тільки одна відмітка. Просимо не пропускати жодного питання.

1. Я вивчаю особливості етнокультури рідної країни та інших етнокультур півдня України, тому для мене...

Твердження	Важливо	Не завжди важливо	Не важливо
Вивчення української та інших етнокультур півдня України	3	2	1
Причетність до українських традицій, обрядів, звичаїв	3	2	1
Заняття з історії України, яке зачіпає порівняння різних аспектів української та інших етнокультур півдня України	3	2	1
Розвиток аналітичних здібностей під час вивчення етнокультурної	3	2	1

своєрідності різноманіття етнокультур півдня України			
Осмислення української культури як частини світової культури	3	2	1

2. Наскільки привертає Вашу увагу ...

Твердження	Важливо	Не завжди важливо	Не важливо
Визначення свого місця в рідній етнокультурі та інших етнокультур півдня України	3	2	1
Вивчення особливостей інших етнокультур півдня України	3	2	1
Знайомство з традиціями та звичаями інших етнокультур півдня України	3	2	1
Отримання знань про етнокультурну представників півдня України	3	2	1
Порівняння особливостей рідної етнокультури та інших етнокультур півдня України	3	2	1

3. Намагайтеся об'єктивно оцінити, наскільки розвинене у Вас такі якості та здібності

Твердження	Важливо	Не завжди важливо	Не важливо
Прагнення до обміну духовними цінностями	3	2	1
Інтерес до науки та мистецтва рідної країни	3	2	1
Здатність емоційно оцінювати поведінку що взаємини людей, що належать до різних етнокультур півдня України	3	2	1
Емпатія (чуйність, здатність співпереживати)	3	2	1
Здатність порівнювати реалії в рамках різних етнокультур півдня України	3	2	1
Вміння аналізувати отримані знання про рідну етнокультуру та інші етнокультури півдня України	3	2	1
Здатність до ціннісного осмислення традицій, звичаїв рідної етнокультури та інших етнокультур півдня України	3	2	1
Зацікавленість актуальними проблемами сучасного стану української культури, а також інших	3	2	1

етнокультур півдня України			
Орієнтація на загальнолюдські духовні цінності	3	2	1
Культурна толерантність – прийняття та визнання самоцінності інших етнокультур, заснована на принципі рівноправності	3	2	1
Здатність до цілепокладання своєї діяльності	3	2	1
Здатність до цілісного сприйняття змісту соціокультурних норм і принципів прийнятих в рідній етнокультурі та в інших етнокультурах півдня України	3	2	1

Дякуємо за відповіді!

**Питальник діагностування усвідомлення необхідності здійснення
етнокультурної діяльності з учнями ЗОШ**

Шановний студенте!

Просимо Вас відповісти на запитання!

1. Чи знаєте Ви, хто є засновником науки «етнопедagogіка»?
 - А) Ушинський К. Д.
 - Б) Волков Г. Н.
 - В) Яковлєв І. Я.
2. Етнопедagogіка – це наука про:
 - А) традиції різних народів
 - Б) педагогічний досвід народних мас
 - В) виховання
3. Чи відомий Ви досвід національного виховання?
 - А) так, добре відомий
 - Б) так, знаю відомий
 - В) ні, не відомий
4. Чи знайомі Ви з принципами, методами, формами організації життєдіяльності дітей у дусі народних традицій?
 - А) так, знаю добре
 - Б) так, знаю дещо
 - В) ні, не знаю
- 5) Чи будете Ви виступати у Вашій педагогічній діяльності як транслятор національної культури та патріотизму?
 - А) так, буду постійно
 - Б) так, буду іноді

В) ні, не буду

6. Чи будете Ви цікавитися особливостями національного характеру Ваших учнів?

А) так, завжди

Б) так, але не повною мірою

В) ні, не буду

7. Чи будете Ви цікавитися діти скількох національностей навчаються в навчальному закладі, де Ви будете працювати?

А) так, буду знати точно

Б) так, буду знати приблизно

В) ні, не буду знати

8. Чи будете Ви вважати за необхідне у своїй педагогічній діяльності шукати шляхи відродження та розвитку народних традицій?

А) так, це необхідно

Б) так, вважаю, але буду робити це рідко

В) ні, не вважаю

10. Чи переконані Ви в тому, що необхідно зберігати та передавати етнічну спадщину підростаючому поколінню?

А) так, абсолютно переконаний

Б) так, кращі ідеї необхідно зберігати

В) ні, в етнічній спадщині багато помилкових ідей

11. Як Ви оцінюєте свій предмет на можливість здійснення етнокультурної освіти та виховання?

А) має великі можливості

Б) можна здійснювати фрагментарно

В) це прерогатива інших навчальних предметів

12. Як Ви оцінюєте важливість виховання дітей у дусі народних традицій?

А) це дуже важливо

Б) це не принесе шкоди

В) сучасні методи виховання є важливішими, ніж традиційні

13. Чи вважаєте Ви, що використовуючи педагогічні традиції народу, можна вирішити багато проблем сучасного суспільства?

А) так, можна вирішити

Б) так, можна вирішити частину проблем

В) ні, сучасні проблеми вимагають сучасних шляхів вирішення

14. Як Ви оцінюєте свою майбутню діяльність по залученню дітей до національної культури?

А) буду робити це регулярно, на високому рівні

Б) буду робити це добре, але від випадку до випадку

В) буду робити це рідко й не дуже професійно

15. Чи будете використовувати Ви різні форми та методи національного виховання дітей у навчальному процесі?

А) так, часто

Б) так, іноді

В) ні, ніколи

16. Чи будете Ви планувати організацію різноманітних форм позанавчальної діяльності школярів на основі народних традицій?

А) так, регулярно

Б) від випадку до випадку

В) майже ніколи

17. Чи будете Ви проводити аналіз сучасних програм національного виховання дітей?

А) так, буду намагатися це робити регулярно

Б) буду робити це в міру можливостей

В) важко буде це робити

18. Чи будете Ви проводити перевірку та оцінку результатів залучення школярів до національної культури?

А) так, систематично

Б) так, але нерегулярно

В) ні, не бачу необхідності

19. Чи будете Ви проводити самостійну роботу з різноманітними джерелами народної педагогіки?

А) так, буду регулярно

Б) від випадку до випадку

В) Ні, не буду мати часу

Обробка отриманих результатів:

1Б, 2В, 3А, 4А, 5А, 6А, 7А, 8А; 9А, 10А, 11А, 12А, 13А, 14А, 15А, 16А, 17А, 18А, 19А – 2 бали;

3Б, 4Б, 5Б, 6Б, 7Б, 9Б, 10Б, 11Б, 12Б, 14Б, 15Б 18Б, 19Б – 1бал;

1А, 1В, 2А, 3В, 4В, 5В, 6В, 7В; 9В, 10В, 11В, 12В, 13В, 14В, 15В, 18В, 19В – 0 балів

Картка виявлення вмінью майбутніх учителів історії враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності

	Достатній рівень	Задовільний рівень	Низький рівень
Необхідність при вивченні програмного матеріалу з історії України використовувати матеріали про етнокультурну населення півдня України			
Вивчення матеріалу про етнокультуру населення півдня України учнями ЗОШ є вимогою			
Планування в майбутній педагогічній діяльності вивчення та використання на уроках історії України матеріалу стосовно етнокультури населення півдня України			
Використання матеріалу про етнокультуру населення півдня України в позаурочній роботі			
Необхідність запровадження спецкурсів етнокультурної тематики для студентів історичних факультетів			

Методика «Незакінчені речення»**Шановний студенте!****Пропонуємо Вам продовжити такі висловлювання:****I блок:**

1. Я вважаю, що безкультурні люди – це ...
2. Для мене сутність поняття «свій» полягає в тому, що ..., а «чужий» – це ...
3. На мій погляд, усвідомлення етнокультурних відмінностей є ...
4. Я вважаю, що загальнолюдські норми поведінки людей – це ...
5. При зустрічі представників іншої етнокультури я відчуваю ...
6. Максимального взаєморозуміння між представниками української та інших культур півдня України можна досягти, на мій погляд, за умови ...
7. Я вважаю, що етнокультурні стереотипи є ...
8. Головна причина міжкультурних суперечностей, конфліктів полягає в

II блок:

1. При спілкуванні з представником нерідної етнокультури мені ...
2. У мене виникає антипатія до інших народів півдня України, коли ...
3. Я відчуваю симпатію до інших народів півдня України, якщо ...
4. Я вважаю, що етнокультурні стереотипи є ...
5. При спілкуванні з представниками рідної етнокультури я поводжу себе ...

6. При спілкуванні з представниками інших етнокультур півдня України я поводжу себе ...

7. Труднощі при спілкуванні та взаємодії з представниками інших етнокультур з'являються....

8. Якостями, якими повинна володіти людина, для успішного спілкування з представниками інших етнокультур

Дякуємо за відповіді!

Експрес-питальник «Індекс толерантності»

Бланк методики

Інструкція. Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні чи не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку чи будь-який інший значок напроти кожного твердження.

	№	Твердження	Абсолютно не згоден	Не згоден	Швидше не згоден	Швидше згоден	Згоден	Повністю згоден
І.	1.	У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж у шлюбах між людьми однієї національності	6	5	4	3	2	1
	2.	До кавказців почнуть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку	6	5	4	3	2	1
	3.	Нормально вважати, що твій народ кращий, ніж усі інші	6	5	4	3	2	1
	4.	Я готовий (-а) прийняти членом своєї сім'ї людину будь-якої	1	2	3	4	5	6

	національності						
	5. Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей	1	2	3	4	5	6
	6. До деяких націй та народів важко добре ставитися	6	5	4	3	2	1
	7. Я можу уявити чорношкіру людину своїм близьким другом	1	2	3	4	5	6
	Усього:						
II.	8. У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка	1	2	3	4	5	6
	9. Злидарі та бомжи самі винні у своїх проблемах.	6	5	4	3	2	1
	10. З деякими людьми неприємно спілкуватися	6	5	4	3	2	1
	11. Усіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства	6	5	4	3	2	1
	12. Біженцям потрібно допомагати не більше, ніж усім іншим, оскільки у місцевих проблем не менше	6	5	4	3	2	1
	13. Для наведення порядку в країні потрібна «сильна рука»	6	5	4	3	2	1

	14.	Приїжджі повинні мати ті самі права, що й місцеві жителі	1	2	3	4	5	6
	15.	Будь-які релігійні течії мають право на існування	1	2	3	4	5	6
	Усього:							
Ш.	16.	Якщо друг зрадив, потрібно відомстити йому	1	2	3	4	5	6
	17.	У суперечці може бути правильною лише одна думка.	6	5	4	3	2	1
	18.	Навіть якщо у мене є своя думка, я готовий (-а) вислухати й інші.	1	2	3	4	5	6
	19.	Якщо хтось чинить зі мною грубо, я відповідаю тим самим.	6	5	4	3	2	1
	20.	Людина, яка думає не так як я, дратує мене.	6	5	4	3	2	1
	21.	Безлад мене дуже дратує.	6	5	4	3	2	1
	22.	Я хотів (-ла) би стати терпимішою людиною по відношенню до інших.	1	2	3	4	5	6
	Усього:							
Загальний підсумок:								

**Діагностика емпатії (модифікований опитувач А. Меграбяна та
Н. Епштейна)**

Шановний студенте!

Прочитайте, будь ласка, наведені нижче твердження і, орієнтуючись на те, як Ви поведетеся в подібних ситуаціях, зазначте ступінь своєї згоди за кожним питанням. Для цього у відповідній графі бланку для відповідей зробіть позначення

1. Я засмучуюсь, коли бачу незнайому людину, яка відчуває себе самотньою серед інших людей.
1. Мені неприємно, коли люди нестримані і відкрито виявляють свої почуття.
2. Коли хто-небудь біля мене хвилюється, я також починаю хвилюватися.
3. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.
4. Проблеми своїх друзів я сприймаю близько до серця.
5. Інколи пісні про кохання викликають у мене багато емоцій.
6. Я б сильно хвилювався, якби повинен був сповістити людині неприємну для неї звістку.
7. Оточуючі люди надзвичайно сильно впливають на мій настрій.
8. Я хотів би отримати професію, що пов'язана із спілкуванням з людьми.
9. Мені подобається спостерігати за людьми, коли вони отримують подарунки.
10. Коли я бачу людину, що плаче, я дуже засмучуюсь.
11. Я інколи відчуваю себе щасливим, коли слухаю деякі пісні.
12. Коли я читаю книжку, то так переживаю, начебто все відбувається насправді.

13. Я серджусь, коли бачу, що з кимсь поводяться погано.
14. Я можу залишатися спокійним, навіть тоді, коли всі інші хвилюються.
15. Мені неприємно, коли люди плачуть та охкають, дивлячись фільм.
16. Коли я приймаю рішення, то ставлення інших людей до нього не відіграє ніякої ролі.
17. Якщо оточуючі чимось пригнічені, то я втрачаю душевний спокій.
18. Я переживаю, якщо бачу людей, що легко засмучуються через дрібниці.
19. Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин.
20. Нерозумно переживати з приводу того, що трапляється в кіно, або про що читаєш у книжці.
21. Я дуже переживаю, коли бачу безпорадних літніх людей.
22. Я дуже переживаю, коли дивлюся кіно.
23. Я можу залишитися байдужим до будь-якого хвилювання.
24. Маленькі діти плачуть без причин.

Метод проблемних ситуацій

«Суперечливі ситуації полікультурного простору»

Шановний студенте!

Вам необхідно розглянути проблемні ситуації та вирішити проблемні ситуації

№ п/п	Проблемні ситуації	Розв'язання проблемних ситуацій
1	<p>Уявіть, що Ваш друг у соціальних мережах українець Іван Гончарук, описує ситуацію, яка сталася з ним під час стажування в Тбілісі. Іван підготував презентацію проекту на конференцію. Перед початком Іван дізнається, що не вкладається в регламент і починає представляти проект. У цей час грузини тихо перемовляються як ні в чому не бувало. Івану не сподобалося ставлення грузинів до його проекту. Як би Ви могли розцінити цю ситуацію?</p>	
2	<p>Марічка з України та Мартин із Польщі стажувалися разом у м. Краків (Польща). Два тижні тому керівник стажування оголосив, що у них буде контрольний тест на отримання сертифіката за результатами проходження</p>	

	<p>стажування. Марічка дуже переживала та попросила Мартина допомогти їй у час тестування. Мартин був шокований проханням Марічки та відмовив їй. Марічку образила відмова Мартина й вона посварилася з ним. Що б Ви могли б порадити Марічці і як Ви можете пояснити поведінку Мартина?</p>	
	<p>Ваша подруга повідомила Вам при зустрічі, що популярний телеведучий, передачі якого Ви дивитесь, невтішно відгукнувся в одному з інтерв'ю про представників Вашої рідної етнокультури. Причому цю новину вона дізналася від своєї знайомої. Як Ви відреагуєте на цю заяву?</p>	
	<p>Російський і грузинський школярі, що навчаються в одному класі, зібралися після уроків. Хлопчик із Грузії обізвав іншого лайливим словом рідною мовою. Конфлікт цим не закінчився, оскільки російський школяр прийшов наступного дня на заняття й вчинив ще одну бійку з представником грузинської національності. Яке рішення Ви б прийняли в цій ситуації?</p>	
	<p>Після показу комедійної телепрограми про життя двох гастарбайтерів з Узбекистану в Києві, школяр однієї зі шкіл міста почав</p>	

	<p>висміювати невміння гастарбайтерів правильно висловлюватися українською мовою, копіювати їхній акцент і манеру поведінки в присутності бібліотекаря, який був родом із Узбекистану. Бібліотекарю не сподобалося, що узбеків асоціюють із гастарбайтерами. Що вчинити в означеному випадку бібліотекарю?</p>	
	<p>Після виходу у світ телепередачі про пригоди гастарбайтерів із Узбекистану в Києві одного хлопчика в школі стали дразнити «узбеком», хоча він вважав себе за етнічною приналежністю українцем. Що Ви порадите в цій ситуації школяреві?</p>	

Дякуємо за відповіді !

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 2	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки Напрямок підготовки 6.020201 Історія*	Нормативна
Модулів – 2		Рік підготовки:
Змістових модулів – 2		2-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат		Семестр
Загальна кількість годин – 60		3-й
		Лекції
Тижневих годин для денної форми навчання:	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	10 год.
аудиторних – 2		Практичні, семінарські
самостійної роботи студента – 2		20 год.
		Самостійна робота
		6 год.
		Індивідуальні завдання:
		24 год.
	Вид контролю: залік	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%):

для денної форми навчання – 50% : 50%

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчального курсу «Етнокультура населення півдня України» є формування підготовленості майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності з учнями на півдні України.

Завдання дисципліни:

Сформувати уявлення у студентів про полікультурне середовище півдня України;

Ознайомити студентів із етнокультурою населення півдня України;

Стимулювати розвиток інтересу до історії населення півдня України, до культури та традицій народів;

Формувати вміння враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності;

Формувати шанобливого ставлення до народів, які проживають на півдні України, до їхніх традицій, звичаїв та культури;

Виховання емпатії, товариства та толерантного ставлення до представників різноманітних етнокультур півдня України.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати:

- науково-понятійний апарат (полікультурність, полікультурна освіта, етнокультура, етнокультурна діяльність, полікультурне освітнє середовище);

- культурні традиції і звичаї населення півдня України;

вміти:

- здійснювати етнокультурну діяльність з учнями;

- враховувати етнокультурний компонент півдня України в майбутній професійній діяльності;

- дотримуватися норм і правил поведінки у полікультурному освітньому середовищі

Структура навчальної дисципліни

№	Назва теми	Кількість годин				
		всього	лекції	Практик	с.р.с	ІНДЗ
Модуль 1						
1	Полікультурне розмаїття півдня України як історичне явище	10	2	4	4	
2	Етнічні меншини півдня України та своєрідність їхньої етнокультури	12	2	4	6	
Разом за змістовним модулем 1		22	4	8	10	0
Модуль 2						
3	Урахування етнокультурних особливостей етнокультур півдня України та їхніх представників в освітній діяльності вчителів історії	12	2	4	4	2
4	Толерантні взаємини представників різноманітних етнокультур півдня України Толерантні взаємини представників різноманітних етнокультур півдня України	12	2	4	4	2
5	Культура спілкування представників різних етнокультур півдня України у ЗОШ	14	2	4	6	2
Разом за змістовним модулем 2		38	6	12	14	6
Усього		60	10	20	24	6

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Круглий стіл «Сутність і розвиток полікультурної освіти в Україні»	4
2	Практичне заняття «Національні традиції народів півдня України»	2
3	Практичне заняття «Культура спілкування в полікультурному освітньому середовищі»	
4	Пізнавальна гра «Пізнай свою та чужу етнокультуру»	2
5	Пізнавальна гра «Кореспондент»	2
6	Пізнавальна гра «Журналіст»	2
7	Пізнавальна гра «Мандрівник»	2
8	Пізнавальна гра «Що? Де? Коли?»	2
9	Пізнавальна гра «Хто більше?»	2
	Усього	20

Самостійна робота

Самостійна робота зі спецкурсу була спрямована на реалізацію методу проєктів, що передбачав організацію дослідницької діяльності – збирання, вивчення, аналіз і використання в навчальній і позанавчальній діяльності матеріалів, що розкривають особливості етнокультури, історії, традицій,

побуту, способу життя, психології народів, які мешкають на півдні України

№ з/п	Назва	Зміст завдання	Кількість годин
1	Мозаїка етнокультур півдня України	Студенти розділилися на групи та обирали етнокультуру, яку вони представлятимуть, готували презентації.	24
	Усього		24

Індивідуальні науково-дослідні завдання

Мета індивідуального науково-дослідного завдання полягає в опрацюванні заданої теми шляхом підбору та опанування відповідних джерел та спеціальної наукової літератури.

Завдання: написати реферат згідно переліку тем, наданих у таблиці

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Культурні традиції болгар, молдаван та гагаузів Одещини	6
2	Національно-культурне розмаїття Одещини	
3	Реалізація Закону «Про національні меншини в умовах поліетнічного середовища півдня України	
4	Освіта національних меншин півдня України	

5	Міграційні процеси на півдні України	
6	Вплив етнічних груп на творення єдиної української нації	

Методи навчання

При вивченні курсу передбачається використання таких методів:

- інформаційних;
- проблемного навчання;
- мозкового штурму
- пізнавальної гри;
- метод проектів

Методи контролю

Для визначення якості засвоєння навчального матеріалу передбачається

використання:

- поточного контролю (усні опитування);
- рубіжного контролю (тематичний і модульний);
- підсумкового контролю у вигляді заліку

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота					(ІНДЗ)	Підсумков	Сума
Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2					
T 1	T2	T3	T4	T5	6	20	100
20	20	20	10	14			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	Зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичне забезпечення

1. Програма курсу
2. Конспект лекцій
3. Електронна програма курсу

Рекомендована література

Базова

1. Бойко Я. В. Заселение Южной Украины. Формирование этнического состава населения края: русские и украинцы (конец XVIII –

начало XXI в.) : [Этностатистический очерк] / Я. В. Бойко. – Черкассы : «Вертикаль», Выпуск 1. 2007. – 48 с.

2. Котляр Ю. В. Селянство Півдня України в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Ю. В. Котляр. – Одеса, 2005. – 32 с.

3. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз) : [монографія] / І. О. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.

4. Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : [навч. посіб.] / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко; за ред. В. В. Кузьменка. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с.

5. Пономарьов А. П. Українська етнографія : Курс лекцій: Посібник для студентів вищих навч. закладів / А. П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.

6. Ядловська О. С. Етнічний склад сільського населення півдня України напередодні 1917 р. [Електронний ресурс] / О. С. Ядловська. – Режим доступу : http://history.org.ua/JournALL/chornlit/chornlit_2011_3/17.pdf

7. Якса Н. В. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу : [навч. посіб.] / Н. В. Якса. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 312 с.

Допоміжна

1. Болгарінова В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгарінова, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – № 2. – С. 3–6.

2. Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: [навч. посібник] / Л. А. Гончаренко, В. В. Кузьменко. – Херсон: РІПО, 2006. – 92 с.

3. Джуринский А. Н. Педагогика межнационального общения: поликультурное воспитание в России и за рубежом [Текст] / А. Н. Джуринский. – М. : ТЦ Сфера, 2007. – 224 с.
4. Євтух В. Б. Вступ до етнопедогогіки: [навч. посіб.] / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 149 с.
5. Кривицька О. Полікультурний мегатренд сучасної України [Електронний ресурс] / О. Кривицька. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=29&c=450>.
6. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедогогіка : [навч. посіб.] / В. А. Мосіяшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.
7. Овчаренко Д. В. Українці у національній структурі міст півдня України за даними переписів населення 1920-1926 рр. [Електронний ресурс] / Д. В. Овчаренко. - Режим доступу : http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/28/.ovcharenko.pdf.
8. Поштарева Т. В. О методах формирования этнокультурной компетентности учащихся [Электронный ресурс] / Т. В. Поштарева. – Режим доступа : <http://school2100.com/upload/iblock/6e8/6e81b3e1efaffc3f4a385b1ec05d8f77.pdf>
9. Садохин А. П. Этнология : [учебник] / А. П. Садохин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 2006. – 287 с.
10. Саух П. Ю. Модель полікультурної освіти як соціальної інновації в контексті реальних процесів міжкультурної взаємодії / П. Ю. Саух // Креативна педагогіка. – Вінниця, 2011. – Вип. 4. – С. 35-43.
11. Чередніченко Г. А. Культурологічний підхід до формування особистості майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки / Г. А. Чередніченко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://dSPACE.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2007/1/66.pdf>

ВИХОВНИЙ ЗАХІД
для учнів
«Дружба народів півдня України»

Ведучий: у радянського поета М. Матусовського є чудовий вірш «З чого починається Батьківщина». А з чого починається дружба між українським народом та етносами, що населяють територію півдня України?

Україна – держава полікультурна, на її території проживає велика кількість національностей. Але що знаємо ми про них? Як будуються взаємовідносини з іншими народностями, якщо нічого не знати про них? Ну звичайно ж потрібно знайомитися з їх культурою, традиціями, історією. Адже дружба між окремими людьми та цілими народами зав'язується насамперед на інтересі. А як народ може бути цікавий, якщо про нього нічого не відомо.

Сьогодні ми зробимо перший крок на шляху до дружби та відправимося в «заочну експедицію» по просторах нашої Батьківщини. Ми познайомимося з звичаями, традиціями, культурою тих народів світу, які проживають пліч-о-пліч з нами на території Кілійського району.

Презентація держав.

Ведучий. Перша республіка славиться своїми виноградниками, її називають «землею троянд». Яка це республіка? (відповіді дітей: Молдова).

Ми про Молдову дізналися в зелені парків, садів. Радісно з піснею зустрічає столиця її Кишинів. (республіку Молдову презентують учні 10 класу).

Ведучий: російський письменник М. Пришвін залишив нам як заповіт слова «Рибі – вода, птаху – повітря, звірові – ліс, степ, гори. А людині потрібна Батьківщина. І охороняти природу – значить охороняти Батьківщину». Країна про яку розкажуть учні 6 класу, славиться заповідником, в якому зібрані звірі з усіх куточків країн СНД. Біловезька пуша – заповідник на території республіки Білорусь. (Білорусь презентують учні 6 класу)

Ведучий:

Виноградну кісточку в теплу землю зарію,

І лозу поцілую, і стиглі грона зірву,

І друзів покличу,

На любов своє серце настрою ...

А інакше навіщо на землі цій вічній живу?

Писав Булат Окуджава, батьківщина якого – сонячна Грузія. Про картвелі, так називають себе грузини, розповідь 11 клас (Презентація країни).

Ведучий: представниками цієї етнографічної групи зустрічався кожен із нас. Кого-кого, а ромів у Кілійському районі багато.

Дивовижний народ без певного місця проживання, у якого немає навіть Батьківщини. Ні, мабуть, все-таки є. Батьківщина ромів – вся наша величезна планета, за винятком хіба що Північного Полюса.

Нація, яку недолюблюють у всьому світі за норавливий темперамент, манеру одягатися, вміння обдурити будь-якого та інші особливості має дивовижну, самобутню, неповторну культуру. (Ромів презентують учні 7 класу)

Національна кухня.

Ведучий: показник культури народу – це не тільки його звичаї, традиції, а й національна кухня. У кожного етносу це неповторні,

ароматно-апетитні, що готуються на урочисті заходи, національні та родинні свята страви.

Причому, в цей час багато страви стали інтернаціональними. Наприклад, знамениті курчата-табака – блюдо грузинської кухні – є улюбленими і на багатьох українських кухнях. Азіатський плов – національне блюдо узбеків, туркменів, казахів – так прижився в Україні, що практично не одне українське застілля без нього не обходиться. Існує, до речі, більше 50 різновидів плову (з курятиною, яйцем, родзинками, грибами, сомом і навіть ріпою)

А якими ж національними стравами здивують учасники нашої заочної подорожі? (учні по черзі презентують страви національної кухні).

1. Кухня Молдови (показ учнями страв молдавської кухні).

Ведучий: всі ми знаходимося в радісному очікуванні одразу двох свят, наступних один за іншим. Це Новий рік і Різдво.

У Молдові з початку XV століття Новий рік святкували і 1 вересня, і 1 січня. Напередодні свята вироблялася «магічна прикраса столу: в центрі ставили кутю та калач. Обов'язковими на столі були хліб, кутя, м'ясо якоїсь тварини і, нарешті, плацинди – великий пиріг із здобного дріжджового тіста з фаршем із гарбуза, яблук чи бринзи.

2. Кухня Білорусії (показ учнями страв білоруської кухні).

Ведучий. Білоруська кухня дивовижна! Ось де люблять овочі! Це і визначає головну особливість кухні білорусів – достаток овочів. А чого варті білоруські пельмені. Улюблений десерт у Білорусії – національний кисіль.

3. Грузинська кухня (подання страви національної кухні).

4. Кухня ромів (показ страви циганської кухні).

Ведучий: протягом багатьох століть кожен народ висловлював свої погляди та сподівання в усній творчості, створював пісні, тісно пов'язані з його життям і побутом. Національна музика кожного етносу багата

пісненими жанрами, перейнятими глибоким ліризмом. У пісні народу, його танці відображена народна душа.

Останнім етапом у нашій «заочній подорожі» – виконання пісні, танцю тієї національності, яку презентуєте.

- 1) номер художньої самодіяльності учня 5 класу
- 2) культура Білорусії.
- 3) пісня про сонячне Тбілісі представляють учні 11 класу.
- 4) душа будь-якого рома розкривається в танці.

Завершальний етап заходу.

Ведучий: багато цікавого Ви дізналися сьогодні про побут, культуру, традиції тих національностей, які вже багато десятиліть проживають на території нашої малої Батьківщини пліч-о-пліч з нами. І я напевно не помилюся, якщо скажу, що тепер, вибираючи собі друзів, Ви будете намагатися зрозуміти чим живе твій друг, де коріння, які традиції він шанує.

А ще кажуть, що коли дружать діти – дружбі жити. Дружите, незважаючи ні на що. Дружите, перемагаючи міжнаціональну ворожнечу та расову нетерпимість. Адже в дружбі бувають ситуації, коли хтось повинен першим сказати вірне слово, зробити перший крок. І пам'ятайте: не може бути дружби між народами, між державами, без дружби конкретних людей. І найкраще – коли дружать діти.

Ви покоління, від якого залежить як складатимуться відносини нашої держави з іншими державами. Вам вибирати друзів, надійних, вірних, і для себе, і для своєї країни. Адже дитяча дружба – це ниточка, яка потягне за собою дружбу на ціле життя, назавжди.